

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «**Образ «українсько-російської дружби та братерства» в
історичній політиці УРСР (1954-1991 рр.)»**

Виконала: студентка IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»
Сабадаш Влада Костянтинівна

Керівник: к.і.н., ст. викл.
Захарченко Євген Юрійович

Рецензент: к.і.н., доц.
Любавський Роман Геннадійович

Харків – 2021

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Образ «українсько-російської дружби та братерства» як складова конструювання «радянського народу».....	16
Розділ 2. Ретрансляція образу «українсько-російської єдності» в скульптурі УРСР.....	40
Розділ 3. Популяризація образу «українсько-російської дружби та братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури.....	59
Висновки	77
Додатки	79
Список джерел та літератури	200

ВСТУП

Наукова актуальність. Дослідження в галузі радянології за тривалий період розвитку поповнилися знаннями про історію радянської повсякденності, тоталітарний режим в СРСР та ін. Втім, робіт про радянську історичну політику, особливо в УРСР, майже немає¹. При цьому в контексті меморіального повороту дослідження пам'яті навпаки набули актуальності. Саме тому аналіз образу «українсько-російської дружби та братерства» в історичній політиці УРСР дозволяє заповнити цю лакуну. Дослідження цієї проблематики дає можливість вивчити методи ретрансляції образу «українсько-російської дружби», визначити механізми формування і поширення в масовій свідомості суспільства УРСР концепції дружби народів протягом 1954-1991 рр. **Суспільно-політична актуальність** роботи зумовлена докорінними змінами в історичній політиці в Україні після 2014 р., що передбачали іншування «радянського» та деконструювання міфу про «українсько-російське братерство». Табування та негативація «радянського» не стали конструктивними для історичної політики, через що набуває актуалізації необхідність переосмислити радянську спадщину, дослідити процес конструювання, функціонування і популяризації вказаного міфу, а також семантику його образу в історичній політиці УРСР, починаючи із 1954 р.

Об'єкт дослідження – образ «українсько-російської дружби та братерства» в радянській історичній політиці в Україні.

Предмет дослідження – становлення, розвиток та особливості репрезентації концепції українсько-російської дружби та братерства в радянській історичній політиці 1954-1991 рр.

¹ Martin T. The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939. Wilder House Series in Politics, History, and Culture; Cornell University Press, 2001. 496 pp. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / Авториз. пер. з англ. М. Климчук, Х. Чушак. Київ: Критика, 2008. 303 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yekelchik_Serhii/Imperiiia_pamiati.pdf? (Дата звернення: 01.04.2021). Новикова М. Особенности исторической политики советского государства в годы перестройки 1985-1991 гг. // Genesis: исторические исследования. 2018. №2. С.24-39. URL: https://e-notabene.ru/hr/article_25374.html (Дата звернення: 12.05.2021).

Хронологічні межі роботи охоплюють 1954-1991 рр. Нижня хронологічна межа зумовлена меморіальним бумом, пов'язаним з 300-ю річницею Переяславської ради. Верхня хронологічна межа пов'язана з розпадом СРСР та зміною парадигми історичної політики на українських землях.

Територіальні межі охоплюють кордони УРСР у вказаний період.

Історіографічна база представлена кількома групами досліджень, що можна поділити за проблемно-хронологічним принципом. Історіографія 1950-1980-х рр. охоплює праці, створені в СРСР та поза його межами (до останніх зокрема належать праці діаспорної історіографії, а також роботи західноєвропейських та американських дослідників). Дослідження «українсько-російської дружби» в СРСР передусім стосувалися «возз'єднання» України з Росією, що, наприклад, прослідковувалося в роботах О. Касименка, М. Бердуги та Л. Мельника¹. Праці вказаних дослідників були узгодженими з партійною політикою та містили гіперболізоване сприйняття подій Переяславської Ради 1654 р. в контексті створення непорушного союзу братніх народів українців та росіян. У роботах І. Дзюби, М. Брайчевського, Я. Білінського, Ю. Бадзьо пропонуються інші погляди на статус українсько-російських відносин після 1654 р. Можна припустити, що такі інтерпретації вказаного аспекту (а саме – про привілейоване становище росіян та важку долю українців) пов'язані або з тим, що робота публікувалася через «самвидав» чи за кордоном, або вже у 1980-х рр. за умов послаблення цензури². Щодо ідеологізації життя в СРСР дійшов

¹ Касименко О. Возз'єднання України з Росією і його історичне значення. Київ: Держполіти видав, 1954. 132 с. Бердуга М. З. В єдиній сім'ї братніх народів (До 325-річчя возз'єднання України з Росією) // Вісник Харківського університету. Історія. 1979. №182. № 11. С. 3-10. http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/15623/2/1979_182__1.pdf (Дата звернення: 22.11.2020). Мельник Л. Г. Навеки вместе: (К 325-летию воссоединения Украины с Россией). Київ: о-во «Знання», 1979. 25 с. URL: <http://www.biblus.ru/Default.aspx?book=1b0a0a4e4e4e6> (Дата звернення: 01.12.2020). Мельник Л. Г. Исторические корни единства русского и украинского народов. Київ: о-во «Знання», 1983. 16 с. URL: <http://www.biblus.ru/Default.aspx?book=2e4558q2> (Дата звернення: 01.12.2020).

² Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Мюнхен: СУЧАСНІСТЬ, 1968. 264 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/DzIntRus_1968/DzIntRus_1968.pdf (Дата звернення: 03.06.2020). Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання?: критичні зауваги з приводу однієї концепції Торонто: Нові дні, 1972. 66 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001259 (Дата звернення: 22.11.2020). Bilinsky Ya. Expanding the Use of Russian or Russification? Thoughts on Russian As a Lingua Franca and the «Language of Friendship and Cooperation of the Peoples of the USSR» // The Russian Review. 1981. Vol. 40. No. 3. Pp. 317-332. URL: <https://www.jstor.org/stable/129378?seq=1> (Дата звернення: 01.12.2020). Бадзьо Ю. Знищення і

висновку і М. Геллер, який виокремив інструменти насадження колективного образу радянської людини (для якої характерне і дружнє ставлення допредставників інших народів): серед них – не лише мова і культура, а й страх, праця, виховання та інші критерії¹.

У контексті новітніх досліджень з приводу «возз'єднання» України з Росією можна виокремити декілька стислих історіографічних оглядів (Ю. Ніколаєць, В. Даниленко), в яких проаналізовано еволюцію концепції «українсько-російської дружби та братерства»². Окремі праці, присвячені образу українсько-російського братерства, загалом відповідають кільком парадигмам. Перша з них стосується російської імперсько-радянської моделі пам'яті та ретранслює стосунки українців та росіян як єднальні і дружні (В. Алексєєв)³. Друга парадигма є більш загальною та охоплює загалом Україну та Росію в історичній ретроспективі і стосується характеристики як позитивних, так і конфронтаційних моментів співіснування росіян та українців⁴.

З іншого боку, в межах дослідження сучасної історіографії було залучено праці таких дослідників як Ю. Гуш, О. Коняєва, С. Лур'є, І. Яковенко та ін., присвячені розгляду радянської політики щодо «дружби народів»⁵. Окрім цього,

русифікація української історії в советській Україні // Український історик. 1981. №1-4. С. 83-97; 1982. №1-2. С. 54-64.

¹ Геллер М. Машина и винтики. История формирования советского человека. London: Overseas publications interchange LTD, 1985. 336 с. URL: https://vtoraya-literatura.com/pdf/geller_mashina_i_vintiki_1985__ocr.pdf (Дата звернення: 01.12.2020).

² Ніколаєць Ю.О. Святування 300-річчя «возз'єднання» України з Росією як прояв національної політики в СРСР // Наука. Релігія. Суспільство. 2010. №4. С.16-19. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33946/177-Nikolaets.pdf?sequence=1> (Дата звернення: 22.11.2020). Даниленко В. Ідеологічні засади «возз'єднання» України з Росією // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. № 8. С. 3-11.

³ Алексєєв В. Г. Переяславская Рада как возврат в свое цивилизационное пространство // Переяславская Рада: ее историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации. 2012. С. 16-26. URL: <https://bit.ly/2Y0AsqN> (Дата звернення: 22.11.2020).

⁴ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с. Україна і Росія в історичній ретроспективі: у 3 т. / Гриневич В., Даниленко В., Кульчицький С. та ін. Т.2. Київ: Наукова думка, 2004. С. 57; 360 с. URL: <https://uamoderna.com/biblioteka/hrytsak-naryse-istorii-ukrainy> (Дата звернення: 22.11.2020). 187. Даниленко В. Ідеологічні засади «возз'єднання» України з Росією // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. № 8. С. 3-11.

⁵ Лур'є С. «Дружба народів» в СССР: национальный проект или пример спонтанной межэтнической самоорганизации? // Общественные науки и современность. 2011. №4. С. 145-156. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2014/01/16/1251303801/Lurie.pdf> (Дата звернення: 20.11.2020). Коняєва Е. Содержание и вариативность идеологического концепта «дружба народов» // Политическая лингвистика. 2015. №2. С. 190-198. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-i-variativnost-ideologicheskogo-kontsept-a-druzhba-narodov/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020). Яковенко І. «Нерушимая дружба советских народов»: создание, бытование и деконструкция одного советского мифа // Вестник Российского государственного гуманитарного

за допомогою робіт Ю. Аксютіна, М. Фадеїчевої та Н. Ореховської було з'ясовано особливості національних відносин в СРСР в контексті творення єдиного «радянського народу»¹. Зазначені праці стали необхідною складовою вивчення ідеї про українсько-російське братерство в радянській національній та ідеологічній політиці другої половини ХХ століття як складової «нової історичної спільності».

Серед важливих сучасних праць, що присвячені історичній політиці УРСР та СРСР з національного питання, варто виокремити роботи Г. Касьянова та О. Міллера², а також С. Скульчика³: вчені пропонують різні погляди на досліджуване явище. Якщо в книзі «Росія – Україна...» історики характеризують націоналізацію історії та радянську міфологію в контексті творення єдиної історичної спільності з огляду на загальносоюзні масштаби, то С. Скульчик наголошує на тому, що історичну пам'ять для України створювали безпосередньо в УРСР, а не в Москві. Окрім цього, в межах дослідження було проаналізовано праці В. Бушуєва, В. Бабки, К. Крилова, І. Храмцової та М. Новікової задля розгляду радянської історичної політики в УРСР та СРСР загалом.⁴

университета (РГГУ). Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология». 2019. №8. С. 9-11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nerushimaya-druzhba-sovetskih-narodov-sozdanie-bytovanie-i-dekonstruktsiya-odnogo-sovetskogo-mifa/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020). Гуш Ю. «Дружба народів»: що в радянські часи ховалося за відомою міфологемою // Інтернет-видання «Накипіло». 2021. URL: <https://nakipelo.ua/uk/druzhba-narodiv-shho-v-ryadyanski-chasi-hovalosya-za-vidomomu-ideologemoju/?fbclid=IwAR2SCYuEnFAKXxRYm4CVVfNQPjJAIBAJROyx4bQIKL1QPKD9OIw8p4LPg> (Дата звернення: 18.04.2021).

¹ Фадеичева М. Нация и человек в советской концепции новой исторической общности людей // Антиномии: Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН). 2005. № 6. С. 230-243. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsiya-i-chelovek-v-sovetskoj-kontseptsii-novoy-istoricheskoy-obschnosti-lyudey/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020). 213. Ореховская Н. Массовый героизм в Великой Отечественной войне как феномен массового сознания многонационального советского народа // Вестник Тамбовского государственного университета. 2011. №4(96). С. 256-261. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/massovyy-geroizm-v-velikoy-otechestvennoy-voynе-kak-fenomen-massovogo-soznaniya-mnogonatsionalnogo-sovetskogo-naroda/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020). Аксютин Ю. «Новая историческая общность»: основания и содержание советской надэтнической идентичности // Вестник Хакасского государственного университета им. Н.Ф. Катанова. 2017. №22. С. 124-126. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novaya-istoricheskaya-obschnost-osnovaniya-i-soderzhanie-sovetskoj-nadetnicheskoy-identichnosti/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020).

² Касьянов Г., Миллер А. Россия – Украина: как пишется история: Диалоги – лекции – статьи. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2011. 306 с. URL: <https://bit.ly/2XQYV1Y> (Дата звернення: 01.12.2020).

³ Скульчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / Авториз. пер. з англ. М. Климчук, Х. Чушак. Київ: Критика, 2008. 303 с.

⁴ Бушуев В. Историческая политика в СССР: императивы и специфика реализации // Ценности и смыслы. 2012. №4. С. 119-128. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskaya-politika-v-sssr-imperativy-i-spetsifika>

Задля аналізу рівня ідеологізації української візуальної культури в межах ретрансляції образу «українсько-російської дружби» було залучено роботи спеціалістів із вивчення окремих видів мистецтва. Зокрема в межах дослідження ролі української ідентичності в плакатах було використано праці В. Косова¹. Історіографічна база також представлена дослідженнями з архітектури (В. Фролов, А. Локалов)².

У межах написання дипломної роботи було залучено також результати основних закордонних наукових досліджень з теми. Наприклад, важливою стала теза З. Когута про те, що питання «російсько-української єдності та окремішності» в українській думці з'явилося ще за ранньомодерного часу, а саме – з XVII ст.³ Ця думка є цілком обґрунтованою, враховуючи, що за радянської доби дружба українців та росіян як образ відходив корінням саме до цього періоду.

Окрім цього, декілька праць присвячено політичним та ідеологічним аспектам образу українсько-російської дружби та братерства. Зокрема, про роль національного фактору в контексті передачі Кримської області до складу УРСР написав статтю М. Крамер, де з'ясував, що попри велику кількість джерел на

realizatsii/viewer (Дата звернення: 26.04.2021). Бабка В. Історична пам'ять доби Перебудови в Україні: вектори трансформації // Література та культура Полісся. Сер.: Історичні науки. 2014. №76. С. 227-238. Крылов К. Русские как титульная нация // Вопросы национализма. 2014. №4(20). С. 3-6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/russkie-kak-titulnaya-natsiya/viewer> (Дата звернення: 03.06.2020). Храмова І. Проблематика суспільної ідеології в українській публіцистиці часів перебудови // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. 2015. №7(308). С. 79-83. Новикова М. Особенности исторической политики советского государства в годы перестройки 1985-1991 гг. // Genesis: исторические исследования. 2018. №2. С.24-39. URL: https://e-notabene.ru/hr/article_25374.html (Дата звернення: 12.05.2021)

¹ Коваль Н. Як зображали Україну та українців у графічному дизайні 1945-1989 років // Інтернет-видання «Читомо». 2019. URL: <https://chytomo.com/iak-zobrazhaly-ukrainu-ta-ukraintsiv-u-hrafichnomu-dyzajni-1945-1989-rokiv/> (Дата звернення: 11.05.2021). Косів В. «Пролетарський за змістом, національний за формою»: Український радянський плакат 1945-1989 років // Міжнародний інтелектуальний часопис «Україна модерна». 2019. URL: <https://uamoderna.com/md/kosiv-posters> (Дата звернення: 12.05.2021). Косів В. Українська ідентичність у графічному дизайні 1945-1989 років. Київ: Видавництво «Родовід». 2019. 480 с.

² Фролов В. Памятники Победы // Гуманитарные науки в XXI веке. Исторические науки. 2015. №4. С. 1-9. URL: https://humanist21.kgasu.ru/files/N4-Frolov_VP.pdf (Дата звернення: 26.04.2021). Локалов А. «Навіки з російським народом». Такие строки выбиты на памятнике в украинском Переяславе-Хмельницком – «Родина» нашла его 95-летнего автора // Интернет-издание «Родина». 2019. URL: <https://rg.ru/2019/01/18/rodina-nashla-95-letnego-avtora-pamiatnika-vossoedineniiu-ukrainy-s-rossiej.html> (Дата звернення: 29.04.2021).

³ Когут З. Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України / Пер. з англ. С. Грачової. Київ: Критика. 2004. 351 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kohut_Zenon/Korinnia_identychnosti.pdf? (Дата звернення: 01.12.2020).

підтвердження вказаної тези, роль українсько-російської дружби була сильно гіперболізована¹.

Отже, історіографічна база дослідження є різноманітною і охоплює різні аспекти репрезентації питань образів «українсько-російської дружби», «дружби народів», «радянського народу», особливостей історичної політики в УРСР та СРСР. Втім, комплексний аналіз щодо імплементації образу українсько-російської дружби та братерства досі не було здійснено: не встановлено місце та динаміку звернень до образу «українсько-російської дружби» в загальносоюзній історичній політиці та його інтерпретацію українською партійною верхівкою, а також не досліджено роль цього образу у візуальній культурі в УРСР. Невирішеність цих питань актуалізує поставлену об'єктно-предметну складову.

Джерельна база. Основу роботи становлять речові, писемні та зображальні типи джерел.

Серед речових джерел передусім увага була приділена медалям², маркам³, значкам⁴ та листівкам⁵, адже вони нарівні із живописом та скульптурою

¹ Kramer M. Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago? // Wilson Center: Cold War International History Project, History And Public Policy Program, 2014. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago> (Дата звернення: 19.11.2020).

² Пам'ятна медаль на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією. 1954. Матеріал: томпак, позолота. Тир. 2805. URL: <https://auction.violity.com/105795919-пам'ятна-медаль-300-летие-voossoedineniya-ukrainy-s-rossiej-1954-god> (Дата звернення: 09.05.2021). Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://auction.violity.com/107347663-nastolnaya-medal-325-rokiv-vozz-yednannya-ukrayini-z-rosiyeyu/?utm_source=other_seller_items&utm_medium=nastolnaya-medal-325-rokiv-vozz-yednannya-ukrayini-z-rosiyeyu&utm_campaign=300uah (Дата звернення: 10.05.2021). Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією 1654-1979". 1979. URL: https://starina.ru/item/104637937_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_1654_1979_ЛМД_настольная_медаль_СССР (Дата звернення: 10.05.2021).

³ Серія поштових марок «300-летие Воссоединения Украины с Россией», 9 шт. / Е. Гундобин, Г. Дмитриев, А. Завьялов и др. 1954. URL: <https://stamps.ru/catalog/300-letie-voossoedineniya-ukrainy-s-rossiey-0> (Дата звернення: 19.11.2020). Комлев Г. Поштова марка «325 років возз'єднання України з Росією». 1979. URL: <https://stamps.ru/catalog/325-let-voossoedineniyu-ukrainy-s-rossiey> (Дата звернення: 08.05.2021).

⁴ Значок "Навіки разом". 1954. URL: <https://unc.ua/auction/naveki-vmeste-lot-3-shtuki-124547> (Дата звернення: 10.05.2021). Значок "1654-1979. Возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://meshok.net/item/28282302_325_лет_воссоединение_Украины_с_Россией (Дата звернення: 10.05.2021). Значок "325 років возз'єднання України з Росією 1979". 1979. URL: https://meshok.net/item/227231593_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией (Дата звернення: 10.05.2021). Значок "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://meshok.net/item/149491742_Знак_флаг_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией (Дата звернення: 10.05.2021).

⁵ Пластов А. Листівка "До 300-річчя возз'єднання України з Росією". Тир. 50000. 1954. URL: <http://www.gornitsa.ru/item.php?id=15398098&t=11> (Дата звернення: 10.05.2021). Хмелько М. Листівка "Навіки з Москвою, навіки з російським народом". 1954. URL: <https://auction.violity.com/107169488-m-i-hmelko-naveki-s-moskvoj-naveki-s-russkim-narodom-1954-god> (Дата звернення: 10.05.2021). Ківшенко А. Листівка "Переяславська рада 1654 року". Тир. 20000. 1960. URL:

формували візуальну культуру, яка знаходила відображення у повсякденності радянського суспільства. Комплексне дослідження цих джерел дозволило виявити спільні образи, які фігурували під час висвітлення концепції «українсько-російської дружби», а також прослідкувати запозичення світлин відомих зразків мистецтва та їхнє використання на листівках, марках та медалях (монументи в Переяславі-Хмельницькому, зразки народної творчості на кшталт скриньки, тарілка на честь ювілею «возз'єднання» тощо).

Зображальні джерела представлені зразками живопису¹, плакатистики², скульптури³, кіно⁴ і фотографії⁵. Вказані джерела допомогли візуалізувати образ «українсько-російської дружби та братерства» в суспільному просторі, а їх аналіз став запорукою для встановлення ініціаторів у висвітленні цього образу.

Серед писемних джерел окрема увага була приділена документам

https://meshok.net/item/26560628_Художник_Кившенко_Живопись_Акварель_Переяславская_Рада_Украина_Россия_1960_год (Дата звернення: 10.05.2021). Лісовський В., Плаксіна М. Листівка «325 років возз'єднання України з Росією». Тир. 152000. 1979. URL: https://meshok.net/item/27427603_Лисовский_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_на_украинском_песня_на_открытке (Дата звернення: 11.05.2021). Морозов М. Листівка "Скринька до 300-річчя возз'єднання України з Росією". Тир. 50000. 1954. URL: https://meshok.net/item/94458364_Открытка_300_летие_Воссоединения_Украины_с_Россией_Шкатулка_Морозов_в_1954_год_Тираж_50_000_Ф4 (Дата звернення: 10.05.2021).

¹ Дерегус М. Ілюстрація до роману "Переяславська рада" Н. Рибак. 1954. URL: <https://regnum.ru/pictures/2190397/79.html> (Дата звернення: 10.05.2021). 37. Картина "Дружба Росії та України". URL: <https://retrolavka.ru/product/панно-дружба-россии-и-украины-маркет/> (Дата звернення: 10.05.2021).

² Антонченко А. Плакат "300 лет воссоединения Украины с Россией. 1654-1954". 1954. URL: <https://regnum.ru/pictures/2190397/93.html> (Дата звернення: 10.05.2021). Доможирова К., Кудряшова К. Плакат «В братній сім'ї народів СРСР возз'єднаний український народ буде комунізм». Тир. 75000. 1954. URL: http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/04/27-DSC_0416-.jpg (Дата звернення: 09.05.2021). Багаутдинов Р. Плакат "Хай славиться дружба велика і праця завзята народів-братів!". 1962. URL: https://uamoderna.com/images/materialy_dokumenty/Kosiv/6.jpg (Дата звернення: 10.05.2021).

³ Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 44.95807685308115, 34.10653137933344. Скульптори Т. Державіна, І. Стаднюк. Сімферополь, 1954. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 51.492867299734094, 31.302164697780874. Архітектор А. Карнабід, скульптори І. Кавалерідзе, І. Петрашевич. Чернігів, 1956. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 47.96913203771242, 37.92926786929436. Скульптор П. Гевеке. Донецьк, 1972. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.79355044974651, 30.110503226290817. Архітектор В. Гусєєв, скульптори П. Вовчок, І. Гаврилюк. Біла Церква, 1983.

⁴ Пламя гнева. Реж. Левчук Т.; Сценарист Дмитерко Л. Киев: Киностудия им. А. Довженко, 1955. 1 ч. 35 мин. URL: <https://ru.kinorium.com/144300/> (Дата звернення: 11.05.2021). Я, сын трудового народа. Реж. Стрелков В. Одесса: Одесская киностудия, 1983. 2 часа 6 минут. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gSS4d5TXJAo> (Дата звернення: 10.05.2021).

⁵ Фото «Жителі прикордонних сіл Ворошиловградської (нині - Луганської) і Ростовської областей відзначають 300-річчя Переяславської ради, 12 січня 1954 року». 1954. URL: <https://images.weserv.nl/?q=85&output=webp&bg=white&url=https://nv.ua/system/MediaPhoto/images/000/013/421/big/51e39b39afac49f7944eb2fef41e2608.png?stamp=20190607173449> (Дата звернення: 10.05.2021). Фото "Святковий концерт до 300-річчя возз'єднання України з Росією, Київ". Київ, 1954. URL: <https://ru.rbth.com/watch/926-soviet-ukraina-foto> (Дата звернення: 10.05.2021). Торжественное открытие монумента в ознаменование воссоединения Украины с Россией в г. Киеве. Фотография: А. Бормотов. 1982. URL: <https://i2.wp.com/esimde.org/wp-content/uploads/2018/02/ukrainerussia.jpg?resize=768%2C759> (Дата звернення: 26.04.2021).

Комуністичної партії. Завдяки матеріалам партійних з'їздів (XIX – XXVIII З'їзди КПРС) було проаналізовано особливості конструювання та просування образу радянського народу як цілісного уособлення дружби народів (зокрема, українського та російського), звернення до цього образу партійних діячів та маніпулювання цим терміном¹. Найбільшу роль зіграв аналіз матеріалів XXII та XXV З'їздів КПРС (1961 та 1976 рр. відповідно), під час яких наголошувалося на формуванні радянського народу як «нової історичної спільності». Загалом же «єдиний радянський народ» як концепція сформувався на основі таких складників як дружба народів, інтернаціоналізм, спільність історичного шляху до визволення і побудови комунізму, що спиралася зокрема і на історичну українсько-російську дружбу і братерство. Потрібно акцентувати увагу, що українсько-російська дружба – це один із наріжних каменів у загальній моделі побудови концепції єдиного радянського народу.

Серед партійних програм було залучено третю Програму КПРС (1961 р.), у якій було відображено особливості політики партії в галузі ідеології та виховання². У новій редакції Програми, затвердженій на XXVII з'їзді КПРС, також відображається надмірне звернення до образу радянського народу, радянського суспільства та радянської людини³. Серед діловодної документації

¹ XIX съезд ВКП(б)-КПСС (5-14 октября 1952 года). Документы и материалы // «Публичная библиотека». 2013. 668 с. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14-25 февраля 1956 года). Стенографический отчет. Т.1-2. Москва: Госполитиздат, 1956. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза (27 января – 5 февраля 1959 года). Стенографический отчет. Т.1-2. Москва: Госполитиздат, 1959. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза (17-31 октября 1961 года). Стенографический отчет. Т.1-3. Москва: Госполитиздат, 1962. XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза (29 марта – 8 апреля 1966 года). Стенографический отчет. Т.1-2. Москва: Госполитиздат, 1966. XXIV съезд Коммунистической партии Советского Союза (30 марта - 9 апреля 1971 года). Стенографический отчет. Т.1-2. Москва: Политиздат, 1971. XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза (24 февраля — 5 марта 1976 г.). Стенографический отчет. Т.1-3. Москва: Политиздат, 1976. XXVI съезд Коммунистической партии Советского Союза (23 февраля — 3 марта 1981 года). Стенографический отчет. Т.1. Москва: Госполитиздат, 1981. 382 с. XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза (25 февраля - 6 марта 1986 года). Стенографический отчет. Т. 1-2. Москва: Госполитиздат, 1986. XXVIII съезд Коммунистической партии Советского Союза, 2-13 июля 1990 года. Стенографический отчет. Т.1-2. Москва: Издательство политической литературы (Политиздат), 1991.

² Третья Программа КПСС – программа построения коммунистического общества, принятая на XXII съезде КПСС. Москва. 1961. URL: http://leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/III_program_KPSS_files/III_program_KPSS.htm (Дата звернення: 20.04.2020).

³ Новая редакция Программы КПСС, принятая на XXVII съезде КПСС // XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза. Т. 1. Москва: Госполитиздат. 1986. С. 554-623. URL: <http://museumreforms.ru/node/14030> (Дата звернення: 03.06.2020).

було також використано промову М. Підгорного стосовно ролі України в братній сім'ї народів СРСР¹, доповідь генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, який наголошував на здобутках СРСР загалом та радянського народу зокрема² та ін.

Серед радянських актових джерел було також залучено тези, укази та постанови ЦК КП(б)У та КПРС, РНК УРСР і СРСР, Верховної Ради УРСР та СРСР³. Вони передусім стосуються статусу української та російської мов, надання офіційного значення подіям Переяславської Ради 1654 р. («Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією») та передачі Кримської області до складу УРСР. Вказані джерела стали основними для пояснення особливостей ретрансляції українсько-російських взаємин в мовній політиці та висвітлення українсько-російської дружби на тлі святкування 300-річчя «возз'єднання України з Росією».

Серед джерел особового походження було залучено спогади П. Шелеста⁴ та І. Дзюби⁵ як альтернативні зразки просування дружби радянських народів, серед яких були український та російський.

У роботі було також використано газетні матеріали, зокрема з періодичних видань «Вісті», «Комуніст», «Сталінець» та «Черемховський робітник», у яких

¹ Подгорный Н. Советская Украина в братской семье народов СССР. Президиум Верховного Совета СССР // Свободная мысль. №3(1645). 2014. С. 143-160. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=23176646> (Дата звернення: 28.10.2020).

² Брежнев Л. О пятидесятилетии Союза Советских Социалистических республик. Москва: Политиздат, 1973. 64 с.

³ Постановление СНК СССР, ЦК ВКП(б) от 13.03.1938 г. №324. «Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей». Интернет-издание «КонсультантПлюс». URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=23269#0408670103528491> (Дата звернення: 23.04.2020). Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України. Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У. 20.04.1938. URL: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/552.html> (Дата звернення: 03.06.2020). Тезиси о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654-1954 гг.). Одобрены ЦК КПСС. Москва: Госполитиздат, 1954. С. 3-4. URL: <http://xn--80aagr1bl7a.net/index.php?md=books&to=art&id=863> (Дата звернення: 15.11.2020). Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19 февраля 1954 года о передаче Крымской области из состава РСФСР в состав УССР. Москва, 1954. URL: https://ic.pics.livejournal.com/gella_arye/65508081/822830/822830_original.jpg (Дата звернення: 19.11.2020). Закон №8312-11 від 28 жовтня 1989 «Про мови в Українській РСР». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1989. Додаток до N 45. Ст. 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11/ed19891028> (Дата звернення: 03.06.2020).

⁴ Шелест. П. Да не судимы будете. Дневники и воспоминания члена политбюро ЦК КПСС // Центрполиграф. 2016. 190 с. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=54936&p=1 (Дата звернення: 01.12.2020).

⁵ Дзюба І. Спогади і роздуми на фінішній прямій / Вступ. Ст. М. Жулинського. Київ: Криниця, 2008. 922 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0013976.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (Дата звернення: 01.12.2020).

на перших шпальтах були розміщені важливі партійні матеріали – промова Й. Сталіна «За російський народ» та матеріали до 300-річчя «возз'єднання України з Росією»¹. Аналіз наявних статей вкотре довів значення газет як інструменту для здійснення агітації та пропаганди радянською владою, зокрема в контексті формування образу українсько-російських відносин.

Під час написання дипломної роботи було використано і художню літературу, що зокрема представлена у творах Н. Рибак², О. Ільченка³, Л. Дмитерка⁴ тощо та ретранслявала дружбу між українським та російським народами крізь призму літературного сюжету.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати процес формування і ретрансляції образу єдності росіян та українців в радянській історичній політиці 1954-1991 рр. та його динаміку. Для досягнення мети було поставлено наступні **завдання**:

1. Встановити зв'язок між концепціями «українсько-російського братерства» та «радянського народу»;
2. Проаналізувати співвідношення між образами «українсько-російської дружби», «дружби народів» та «радянського народу» на основі створеної бази даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС»;
3. Дослідити особливості ретрансляції концепції «українсько-російського братерства» в скульптурі на основі бази даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.»;

¹ Выступление товарища И. В. Сталина // Черемховский рабочий. 1945. №59(3761). С. 1. URL: https://cheremkhovo-lib.irk.muzkult.ru/media/2018/08/04/1225463945/CheremKhovskij_rabochij_-_1945_g._-_N59_3761_30_maya.pdf (Дата звернення: 21.11.2020). 300-летие воссоединения Украины с Россией // Сталинец, 1954. №2(524). С. 1. URL: http://elibrary.sgu.ru/Gazet/Univer/1954_01_16.pdf (Дата звернення: 15.11.2020). О 300-летию воссоединения Украины с Россией // Известия советов депутатов трудящихся СССР. 1954. №121. С.1-2. URL: <https://regnum.ru/pictures/2224719/111.html> (Дата звернення: 06.03.2021). Подгорный Н. Советская Украина в братской семье народов СССР // Коммунист. 1954. №8. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23176646> (Дата звернення: 15.11.2020).

² Рыбак Н. Переяславская Рада. В 2-х т. Москва: ГИХЛ. 1954г. URL: <http://booksonline.com.ua/view.php?book=143183> (Дата звернення: 01.12.2020).

³ Ільченко О. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця : химерний роман з народних уст. Київ: Радянський письменник, 1958. 587 с.

⁴ Дмитерко Л. Д. Навеки вместе: драма. Москва: Искусство, 1951. 102 с.

4. Порівняти механізми ретрансляції образу «дружби» двох народів в скульптурі та інших сферах візуальної культури на основі бази даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.»;
5. Встановити динаміку звернень до образу «українсько-російської дружби» в історичній політиці УРСР;
6. Співвіднести загальні тенденції поширення образу «українсько-російської дружби і братерства» в межах ідеологізації візуальної культури.

Методологічна основа і методи дослідження складаються з комплексу мультидисциплінарних підходів, характерних для різних напрямів гуманітаристики, таких як *memory studies*, нова культурна історія (за П. Берком), візуальна історія, цифрова історія. Дослідження спирається на концепції місць пам'яті П. Нора, культурної та комунікативної пам'яті А. Ассман, здобутки тартуської школи семіотики Ю. Лотмана.

Серед загальнонаукових методів було залучено методи аналізу (розгляд окремих причин та особливостей впровадження концепції українсько-російського братерства) і синтезу (формування образу українсько-російської дружби загалом), абстрагування (загальні тенденції розвитку радянської історичної політики в УРСР в контексті національного та ідеологічного питання) і конкретизації (відображення цієї політики в предметі дослідження), моделювання (створення відповідних моделей – баз даних, що репрезентують образ українсько-російського братерства¹) та аналогій (компаративний аналіз отриманих даних, встановлення взаємозв'язків між концепціями «українсько-російського братерства» та «радянського народу»). Серед спеціально-історичних

¹ Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020). Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZLwDT4utS5bVZTgiLjIjS5US6w_qHn/view?usp=sharing (Дата звернення: 08.05.2021). Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VoMsQVbyxf6qarV1PM3O-V26GbAU1aqf/view?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021).

методів було використано історико-генетичний (концепція «українсько-російського братерства» від зародження до трансформації у зв'язку з розпадом СРСР) та історико-системний (механізм функціонування образу українсько-російської єдності) методи.

Наукова новизна одержаних результатів роботи полягає в тому, що було встановлено особливості ретрансляції образу українсько-російського братерства. За допомогою контент-аналізу було також класифіковано зовнішні виразники образу єдності двох народів. Окрім цього, було вдосконалено періодизацію розвитку вказаного образу в радянській історичній політиці. Врешті-решт, завдяки дослідженню набуло подальшого розвитку вивчення досвіду радянської історичної політики в Україні стосовно національного питання та ідеології, а також осмислення методів імплементації образу братськості українського та російського народів у загальний суспільно-політичний дискурс.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення дипломної роботи були представлені під час II Міжнародної науково-практичної конференції «Трансформації історичної пам'яті» (Вінниця, 22-23 жовтня 2020 р.; секція «Порадянське місто як місце пам'яті»), 38-ої Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Краєзнавство та краєзнавці: досвід минулого та сьогоденні завдання (до 120-річчя від дня народження професора А. Г. Слюсарського)» (Харків, 4 грудня 2020 р., секція «Матеріальна і духовна культура крізь призму регіоналістики»), міжкафедрального колоквиуму молодих учених з історичної урбаністики «Жити у місті: трансформація просторів і стилів життя. Від античності до сучасності» (Харків, 14 квітня 2021 р.), 74-ої Міжнародної конференції молодих учених «Каразінські читання (Історичні науки)» (Харків, 23 квітня 2021 р., секція «Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни»), VII Міжнародного науково-практичного семінару від Київського національного університету імені Т. Шевченка «Текст і образ: особливості взаємодії між наративом та візуальністю» (Київ, 17.05.2021 р., секція «Дослідження візуальної культури»), а також в межах виступу на

студентському науковому гуртку кафедри історії України Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Харків, 5 листопада 2020 р.) і участі в VII зимовій школі від Європейського університету в Санкт-Петербурзі «Ремесло історика. Як написати гарну дослідницьку роботу» (Санкт-Петербург, 28-30 січня 2021 р.).

Структура. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку джерел та літератури. Перший розділ присвячено розгляду особливостей становлення і розвитку концепції єдності українців та росіян та її взаємозв'язок з «радянським народом». Другий розділ дослідження стосується ретрансляції образу українсько-російської дружби та братерства в скульптурі. У третьому розділі розкрито динаміку практик репрезентації образу українсько-російської дружби та братерства на прикладі інших зразків візуальної культури УРСР.

РОЗДІЛ 1

ОБРАЗ «УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ДРУЖБИ ТА БРАТЕРСТВА» ЯК СКЛADOVA КОНСТРУЮВАННЯ «РАДЯНСЬКОГО НАРОДУ»

Концепція «українсько-російської дружби» в радянській історичній політиці спиралася на актуалізацію тривалої спільної боротьби проти іноземних поневолювачів та за соціальне визволення. На вищому рівні та в публічному дискурсі постійно наголошувалося на спільній участі у побудові соціалізму, «визволенні Батьківщини від німецько-фашистських загарбників», перемозі Жовтневої революції та у громадянській війні. У 1954 р. виповнювалося 300 років від Переяславської ради та укладання Березневих статей між Богданом Хмельницьким та московським царем Олексієм Михайловичем, саме ця дата стала принагідною можливістю заглибити у часі українсько-російську дружбу аж до 1654 р. та інтерпретувати цю подію як «возз'єднання України з Росією». На користь саме такої інтерпретації працювала й концепція про давньоруську народність, яку радянські історики вдосконалили та просували з 1930-х – 1940-х рр. (серед українських розробників концепції – М. Петровський, О. Удальцов та В. Мавродін). Утім, витоки формування радянської концепції «українсько-російської дружби» варто відносити ще до часів появи радянської влади в Україні.

Загалом українське питання в СРСР з самого початку стояло доволі гостро. Можна припустити, що після Української революції і проголошення української державності (Української Народної Республіки (далі – УНР), держави П. Скоропадського, УНР за доби Директорії тощо) в уявленні українського народу створився образ окремої незалежної нації, що згодом створило проблему для радянської влади. Відповідно після утвердження влади більшовиків в Україні в 1920 р. було складно одразу позбутися залишків впливу українського національного руху. Цей фактор, а саме – намагання радянської влади остаточно затвердитися на українських землях (за Т. Мартіном – здобути підтримку серед

українських селян¹) та опанувати національний рух, – разом із загальнорадянськими політичними обставинами та ідеологією більшовиків зумовив проголошення в 1923 р. курсу на “коренізацію”, що в УСРР набув форм українізації².

На думку І. Дзюби, політика українізації, окрім поширення української мови та збільшення чисельності українців на керівних посадах у партійній, суспільній, науково-технічній, господарській та інших сферах життя, передбачала також забезпечення національно-культурних інтересів українців в УСРР та поза її межами, виховання робітників у «революційно-класовому дусі» тощо. Показово, що як окремий пункт І. Дзюба виділив «виховання російського населення в Україні в дусі поваги й уважного, дружнього ставлення до українського національного життя...»³. Відповідно під час проведення українізації 1920-1930-х рр. передбачалося встановлення дружніх відносин між українцями та росіянами, що в подальшому сприяло популяризації образу українсько-російської дружби та братерства.

Політика українізації була сповільнена в 1930-х рр.: чітка дата відсутня, проте, за різними оцінками, її форсування припинилося або в 1929 р. в межах «Великого перелому»⁴, або в 1933 р. через русифікацію, запроваджену П. Постишевим⁵, або в 1938 р. через ухвалення постанови РНК СРСР і ЦК КП(б)У від 1938 р. «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України»⁶. На наш погляд, теза про 1933 р. є найбільш аргументованою і пояснюється багатьма чинниками: не лише призначенням

¹ Martin T. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. Wilder House Series in Politics, History, and Culture; Cornell University Press, 2001. P. 112.

² Панчук М. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1994. с. 106. URL: http://ereadr.org/book/gumanitarnye_nauki/165309-nacionalni-vidnosini-v-ukrayini-u-xx-st-zbirnik

³ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Мюнхен: СУЧАСНІСТЬ, 1968. С. 161-162. URL: http://history.org.ua/LiberUA/DzIntRus_1968/DzIntRus_1968.pdf (Дата звернення: 03.06.2020).

⁴ “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / За ред. В. Смоля. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. с.191.

⁵ Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси. Колективна монографія / За ред. В. Смоля. Київ: Ніка-Центр, 2012. с. 218; Єфіменко Г. Питання національної політики Кремля в Україні в перш. пол. 1937 р. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2004. №12. с. 277-294. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/50943/12-Yefymenko.pdf?sequence=1> (Дата звернення: 03.06.2020).

⁶ Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України. Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У. 20.04.1938. URL: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/552.html> (Дата звернення: 03.06.2020).

П. Постишева на посаду секретаря ЦК КП(б)У, а й самогубством М. Скрипника, відгуки про яке в радянській періодиці трансформувалися в звинувачення щодо національного ухилу та неправильного трактування українізації, Голодомором, початком масових репресій проти культурних діячів, а також прийняттям постанови про припинення подальшої українізації Північно-Кавказького краю в грудні 1932 р., що вплинуло і на УСРР.

Сучасний дослідник Г. Єфіменко зазначив: «Далеко не все національне (особливо за змістом) підтримувалося до 1933 р., і далеко не все було знищено (особливо за формою) після цього»¹. Така позиція є доволі цікавою, адже національна політика в цьому випадку лише сприяла розвитку культури, а не ініціювала його. Тому своєрідна «українізація» продовжила існувати певною мірою навіть після її згорання, а теза про дружні стосунки між українцями та росіянами зазнала подальшої трансформації.

З іншого боку, тип взаємин між українцями та росіянами, що нав'язувався радянською владою та був особливо виражений у другій чверті ХХ століття, доповнювався тезою про верховенство, «титульність» російського народу. Як приклад можна зазначити: російські громадяни РСФРР не мали республіканської комуністичної партії, у той час як все реальне керівництво «російською» частиною республіки, як стверджує К. Крилов, здійснювалось на загальносоюзному рівні². Відповідно можна припустити, що радянська система передбачала рівний розвиток всіх національних республік та їхнього населення, проте РСФРР серед них вирізнялася своєю пріоритетністю, що і пояснюється фактом вирішення її «проблем» одразу на загальносоюзному рівні. З іншого боку, про «титульність» російської нації свідчив статус російської мови як *lingua franca* в СРСР. Наприклад, згідно з постановою «Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік та областей» від 13 березня

¹ Цит. за: Єфіменко Г. Питання національної політики Кремля в Україні в перш. пол. 1937 р. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2004. №12. с. 291. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/50943/12-Yefymenko.pdf?sequence=1> (Дата звернення: 03.06.2020).

² Крылов К. Русские как титульная нация // Вопросы национализма. 2014. №4(20). С.1. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/russkie-kak-titulnaya-natsiya/viewer> (Дата звернення: 03.06.2020).

1938 р., російська мова вважалася засобом зв'язку та спілкування в СРСР та напряду визнавалася запорукою вдосконалення національних кадрів у сфері наукових та технічних знань¹. Врешті-решт, найяскравішим проявом позиціонування росіян як провідної нації в СРСР став так званий тост Й. Сталіна «За російський народ», проголошений в 1945 р.: «Я п'ю передусім за здоров'я російського народу тому, що він є найбільш видатною нацією з усіх націй, що входять до складу Радянського Союзу»². Згідно зі словами Й. Сталіна, важливість російського народу обґрунтовувалась його керівною роллю в державі, характерними рисами (розум, стійкість, терплячість) та вирішальною роллю росіян в перемозі СРСР над Німеччиною.

Відповідно із розвитком національної та ідеологічної політики СРСР, що передбачав популяризацію ідеї не лише дружби, а й братерства між народами, теза про більш пріоритетний статус росіян порівняно з іншими народами (в тому числі й українським) лишилася аналогічною, набувши ознаки російського народу як «старшого брата».

Наразі варто повернутися безпосередньо до того образу «українсько-російського братерства», що був форсований історичною політикою радянської влади в Україні, починаючи з 1954 р. Цей пам'яттєвий бум був викликаний святкуванням 300-річчя від проведення Переяславської Ради, яка отримала урочисту назву «возз'єднання України з Росією». Початок офіційного курсу на звеличення події можна пов'язати з ухваленням «Тез про 300-річчя возз'єднання України з Росією (1654-1954 рр.)». Показово, що цей документ можна вважати взірцем радянської історичної політики стосовно українського питання у вказаний період. По-перше, Переяславська Рада визнається «могутнім волевиявленням українського народу», що свідчить на користь пропаганди

¹ Постановление СНК СССР, ЦК ВКП(б) от 13.03.1938 г. №324. «Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей» // Интернет-издание «КонсультантПлюс». Дата звернення: 23.04.2020. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=23269#0408670103528491> (Дата звернення: 03.06.2020).

² Цит. за: Выступление товарища И. В. Сталина // Черемховский рабочий, 1945. №59(3761). С. 1. URL: https://cheremkhovo-lib.irk.muzkult.ru/media/2018/08/04/1225463945/CheremKhovskij_rabochij_-_1945_g._-_N59_3761_30_maya.pdf (Дата звернення: 21.11.2020).

одноставності українців стосовно ставлення до росіян. По-друге, зазначена подія апріорі вважалася «возз'єднанням з російським народом», тобто стверджувалась теза про споконвічну єдність слов'янських народів та історичну належність українців до держави своїх північно-східних «братів». По-третє, 300-річчя проведення Переяславської Ради позиціонувалася як «видатна історична подія», що була святом не лише українського та російського, а й інших народів СРСР. Вказана теза стала прикладом спільної історичної політики радянської влади стосовно всіх народів СРСР, що виражалася в нав'язуванні ідеї дружби та єдності радянських народів. По-четверте, росіяни описані як дружній та братський народ, з яким український народ «навіки зв'язав свою долю», що визначало безповоротність у російсько-українських відносинах відповідно до радянської історичної політики в Україні¹.

Аналогічні пункти були використані і в інших офіційних радянських документах, зокрема в привітанні Президіуму Верховної Ради й Ради Міністрів СРСР та Центрального Комітету КПРС Верховній Раді та Раді Міністрів УРСР, а також Центральному Комітету КПУ з приводу «300-річчя возз'єднання України з Росією»². Періодичні видання, як центральні, так і регіональні, зіграли велику роль для популяризації святкування ювілею: відповідний матеріал було розміщено на перших шпальтах, він займав по декілька сторінок, прикладом чого є не лише центральні газети на кшталт «Вістей...», а й локальні видання («Сталінець», «Зоря Полтавщини»)³. Більш того, на честь події навіть було

¹ Тезисы о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654-1954 гг.). Одобрены ЦК КПСС. Москва: Госполитиздат. 1954. С. 3-4. URL: <http://xn--80aagr1bl7a.net/index.php?md=books&to=art&id=863> (Дата звернення: 15.11.2020).

² Подгорный Н. Советская Украина в братской семье народов СССР // Коммунист. 1954. №8. С. 1. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23176646> (Дата звернення: 15.11.2020).

³ 300-летие воссоединения Украины с Россией // Сталинец, 1954. №2(524). С. 1. URL: http://elibrary.sgu.ru/Gazet/Univer/1954_01_16.pdf (Дата звернення: 15.11.2020). 300 років // Зоря Полтавщини. 1954. №105 (7021). С.1. URL: [http://library.pl.ua:8087/jirbis2//components/com_irbis/images/covers/2/0079/zp.1954.05.22_105\(7021\)scppy_1.pdf](http://library.pl.ua:8087/jirbis2//components/com_irbis/images/covers/2/0079/zp.1954.05.22_105(7021)scppy_1.pdf) (Дата звернення: 06.03.2021). О 300-летию воссоединения Украины с Россией // Известия советов депутатов трудящихся СССР. 1954. №121. С.1-2. URL: <https://regnum.ru/pictures/2224719/111.html> (Дата звернення: 06.03.2021).

опубліковано збірник документів та матеріалів, присвячених Переяславській Раді¹.

Так чи інакше ювілей Переяславської Ради як «возз'єднання України з Росією», став предметом політики пам'яті як в УРСР, так і в РСФРР. Наприклад, в кіножурналі «Новини дня» вказаній події було присвячено окремий сюжет². Зокрема, 300-річчя Переяславської Ради було ознаменоване проведенням демонстрації та фізкультурного параду в Києві, святкуванням на Манежній площі в Москві тощо. Досліджуваному ювілею була присвячена ціла низка заходів: випуск листівок, конвертів, значків, пам'ятних медалей, встановлення пам'ятників і т.д. На честь 300-річчя «возз'єднання України та Росії» навіть була випущена серія з дев'яти поштових марок із зображеннями визначних пам'яток Харкова, Києва, Канева, Переяславської Ради та державних прапорів УРСР і РСФРР³. Вказані аспекти підтверджують тезу про меморіальний бум, пов'язаний зі святкуванням 300-річчя проведення Переяславської ради.

Окрім цього, загалом на тлі історичної політики СРСР в 1954 р. вагомим зразком звеличення дружби українців та росіян стала передача Кримської області до складу УРСР⁴. Варто погодитися з С. Мошкіним, який визнає, що передача Криму суттєво вплинула на політику пам'яті на пострадянському просторі⁵. Втім, можна припустити, що й для сучасників факт передачі півострова мав бути оцінений патетично, адже згідно з матеріалами, розсекреченими та опублікованими історико-архівним журналом «Історичний архів», партійними діячами вказаний акт сприймався з точки зору не лише

¹ Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. В 3 т. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. URL: http://militera.lib.ru/docs/da/sb_vossoedinenie-ukrainy-s-rossiy/index.html (Дата звернення: 15.11.2020).

² Празднование 300-летия воссоединения Украины с Россией (май 1954 года). (1 часть, хронометраж – 00:09:01) // Киножурнал «Новости дня». Режиссер Е. Вертова-Свилова. Главный редактор В. Осьминин. Центральная и Украинская студии Кинохроники. 1954. №31 (5/19). URL: <http://d1a.net-film.ru/web-tc-mp4/fs7622.mp4> (Дата звернення: 15.11.2020).

³ Серия почтовых марок «300-летие Воссоединения Украины с Россией», 9 шт. / Е. Гундобин, Г. Дмитриев, А. Завьялов и др. 1954. URL: <https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiyey-0> (Дата звернення: 19.11.2020).

⁴ Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19 февраля 1954 года о передачи Крымской области из состава РСФСР в состав УССР. Москва, 1954. URL: https://ic.pics.livejournal.com/gella_arye/65508081/822830/822830_original.jpg (Дата звернення: 19.11.2020).

⁵ Мошкин С. В. Крымский передел в 1954 году // Дискурс-Пи. 2019. №34. С. 100-110. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/krymskiy-peredel-v-1954-godu/viewer> (Дата звернення: 19.11.2020).

економічної доцільності, а й того, що «передача Кримської області до складу Української республіки відповідає інтересам зміцнення дружби народів великого Радянського Союзу, буде сприяти подальшому зміцненню братського зв'язку між українським та російським народами...»¹. З іншого боку, в історіографії теза про дружбу народів як основний привід до передачі Криму критикується (зокрема, М. Крамером). Учений справедливо зазначає, що прямих зв'язків між 300-літтям від проведення Переяславської Ради та зміною підпорядкування області немає. Більш того, доречною є думка про те, що важко з'ясувати причину ототожнення передачі Кримської області зі святкуванням 300-річчя від проведення Переяславської Ради, навіть якщо останнє асоціювалося з російсько-українською єдністю². У будь-якому випадку вищезазначені документи підтверджують тезу про тісний зв'язок між концептами українсько-російської єдності та дружби народів, який наразі варто розглянути.

Концепція «дружби народів», згідно зі С. Лур'є, була імперським культурно-політичним проектом, що почав просуватися ще після Жовтневої революції 1917 р.³ Його ознаками були єдність, рівність, взаємодопомога, спільні інтереси та діяльність народів, співробітництво між ними за умови збереження їхньої свободи та доброї волі⁴. Відповідно концепція «українсько-російської дружби та братерства» не була унікальною: вона була складником загальносоюзної політики. Так само слід відзначити, що образ дружби народів формувався на основі образу «старшого брата», що також не було не українською специфікою, а зразком для радянської моделі історичної пам'яті.

¹ Цит. за: Речь М. П. Тарасова на заседании Президиума Верховного Совета Союза Советских Социалистических республик от 19 февраля 1954 года // Исторический архив. 1992. №1. с.1. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119638> (Дата звернення: 19.11.2020).

² Kramer M. Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago? // Wilson Center: Cold War International History Project, History And Public Policy Program, 2014. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago> (Дата звернення: 19.11.2020).

³ Лур'є С. В. «Дружба народов» в СССР: национальный проект или пример спонтанной межэтнической самоорганизации? // Общественные науки и современность. 2011. №4. С. 145-156. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2014/01/16/1251303801/Lurie.pdf> (Дата звернення: 20.11.2020).

⁴ Коняева Е.В. Содержание и вариативность идеологического концепта «дружба народов» // Политическая лингвистика. 2015. №2. С. 190-198. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-i-variativnost-ideologicheskogo-kontsept-a-druzhba-narodov/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020).

Іншим дослідницьким питанням лишається те, коли розвиток радянського концепту «дружби народів» пішов на спад. На думку І. Яковенка, золотий вік міфу про «непорушну дружбу радянських народів» завершився в другій половині 1960-х рр. Поступовий відхід міфологічної свідомості на периферію автор пов'язав з низкою причин у сферах освіти, культури та національних відносин¹. Тим не менш, на офіційному рівні не можна стверджувати про відмову від агітації за «дружбу народів». Навпаки «дружба народів» лишалася одним із базових аспектів концепції «радянського народу».

Початок реалізації концепції «радянського народу» можна пов'язати з Другою світовою війною, коли радянський уряд стикнувся з необхідністю консолідувати суспільство на тлі німецької загрози. Н. Ореховська з цього приводу зазначає, що масовий героїзм, притаманний народам СРСР, став феноменом масової свідомості радянського народу².

Тим не менш, на офіційному рівні ідея радянського народу зазнала трансформації та була проголошена як «нова історична спільність» набагато пізніше від Другої світової війни, на XXII З'їзді КПРС (1961 р.)³. Найімовірніше, ця теза була інтерпретована як ознака побудови в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства в 1967 р., під час святкування 50-річчя Жовтневої революції, і закріплена XXIV З'їздом КПРС (1971 р.)⁴. Фактично саме в цей період і була остаточно сформована концепція «радянського народу», який об'єднує різні народи, в тому числі український та російський.

¹ Яковенко І. Г. «Нерушимая дружба советских народов»: создание, бытование и деконструкция одного советского мифа // Вестник Российского государственного гуманитарного университета (РГГУ). Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология». 2019. №8. С. 9-11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nerushimaya-druzhba-sovetskih-narodov-sozdanie-bytovanie-i-dekonstruktsiya-odnogo-sovetskogo-mifa/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020).

² Ореховская Н. Массовый героизм в Великой Отечественной войне как феномен массового сознания многонационального советского народа // Вестник Тамбовского государственного университета. 2011. №4(96). С. 5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/massovyy-geroizm-v-velikoy-otechestvennoy-voyne-kak-fenomen-massovogo-soznaniya-mnogonatsionalnogo-sovetskogo-naroda/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020).

³ XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза (17-31 октября 1961 года). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1962. С. 153. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/22_s'ezd_KPSS_T.1.\(1962\).\[djv-fax\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/22_s'ezd_KPSS_T.1.(1962).[djv-fax].zip) (Дата звернення: 06.06.2020).

⁴ Фадеичева М. Нация и человек в советской концепции новой исторической общности людей // Антиномии: Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН). 2005. № 6. С. 2-3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsiya-i-chelovek-v-sovetskoy-kontseptsii-novoy-istoricheskoy-obschnosti-lyudey/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020).

Підсумовуючи, слід зазначити, що в контексті трактування та оцінки радянського народу можна погодитися з позицією Ю. Аксютіна, який назвав його радянською макросоціальною надетнічною ідентифікацією¹. Дійсно, образ радянського народу охоплював всіх мешканців СРСР та до певної міри був тотожний до моделі політичної нації. Ця теза в російській історіографії не є новою – вона також знайшла відображення у фундаментальній праці «Радянське суспільство: Виникнення, розвиток, історичний фінал», у якій Ю. Афанасьєв дійшов висновку, що «радянський народ» охоплює передусім соціокультурний та політичний дискурс².

Задля того, щоб з'ясувати відображення ідей українсько-російського братерства в риториці влади, слід передусім визначити, як саме ці ідеї фігурували в загальнорадянській історичній політиці в контексті згаданої концепції «радянського народу». Відповідно з цією метою в програмі MAXQDA було створено базу даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС»³ та здійснено її контент-аналіз. До бази даних увійшли матеріали стенографічних звітів 1952-1990 рр. (від першого з'їзду КПРС після Другої світової війни до останнього перед розпадом СРСР)⁴. Було

¹ Аксютин Ю. «Новая историческая общность»: основания и содержание советской надэтнической идентичности // Вестник Хакасского государственного университета им. Н.Ф. Катанова. 2017. №22. С. 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novaya-istoricheskaya-obschnost-osnovaniya-i-soderzhanie-sovetskoj-nadetnicheskoj-identichnosti/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020).

² Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. В 2-х т. / Под ред. Ю. Афанасьева. Т. 1. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1997. 510 с. С. 11.

³ Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020).

⁴ XIX съезд ВКП(б)-КПСС (5-14 октября 1952 года). Документы и материалы // «Публичная библиотека». 2013. 668 с. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14-25 февраля 1956 года). Стенографический отчет. Т.1-2. Москва: Госполитиздат, 1956. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза (27 января – 5 февраля 1959 года). Стенографический отчет. Т.1-2. Москва: Госполитиздат, 1959. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза (17-31 октября 1961 года). Стенографический отчет. Т.1-3. Москва: Госполитиздат. 1962. XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза (29 марта – 8 апреля 1966 года). Стенографический отчет. Т.1-2. Москва: Госполитиздат, 1966. XXIV съезд Коммунистической партии Советского Союза (30 марта - 9 апреля 1971 года). Стенографический отчет. Т.1-2. Москва: Политиздат, 1971. XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза (24 февраля — 5 марта 1976 г.). Стенографический отчет. Т.1-3. Москва: Политиздат, 1976. XXVI съезд Коммунистической партии Советского Союза (23 февраля — 3 марта 1981 года). Стенографический отчет. Т.1. Москва: Госполитиздат, 1981. 382 с. XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза (25 февраля - 6 марта 1986 года). Стенографический отчет. Т. 1-2. Москва: Госполитиздат, 1986. XXVIII съезд Коммунистической партии Советского Союза, 2-13 июля 1990 года. Стенографический отчет. Т.1-2. Москва: Издательство политической литературы (Политиздат), 1991.

створено 31 код для аналізу лінгвістичних конструкцій на позначення «радянського народу» та пов'язаних з ним ідеологічних конструктів, за якими було нараховано 8692 позиції¹. У результаті контент-аналізу було виокремлено 6 маркерів, які визначають основні дефініції «радянського народу», а також окремі маркери на позначення «дружби народів» та українсько-російської «єдності». Проведення контент-аналізу дало змогу визначити хронологічні межі концептуалізації цього конструкту серед партійного апарату на основі стенографічних звітів. Було з'ясовано, що образ українсько-російського «братерства» був невід'ємною складовою концепції «дружби народів», яка натомість демонструвала одну з найголовніших ознак «радянського народу» - нерозривні зв'язки між населенням СРСР. Після затвердження образу дружби між окремими народами, який особливо педалювався під час проведення XIX та XXII з'їздів КПРС (1952 р. та 1961 р. відповідно) наступним кроком партійних діячів стало поступове витіснення ідеологеми «дружби» між українцями та росіянами на користь більш глобального концепту «дружби народів» (до XXIV з'їзду КПРС 1971 р.), а згодом – до образу єдиного «радянського народу», який остаточно затвердився під час проведення XXV з'їзду КПРС (1976 р.) та неодноразово знаходив відображення в історичній політиці СРСР та УРСР зокрема.

Задля аналізу рівня популярності образу українців у базі даних було створено коди «українець», «українці» та «український народ», яких нараховано 2, 27 та 68 позицій по всіх з'їздах КПРС відповідно². Натомість коди «УРСР», «Українська РСР» та «Радянська Україна» не було залучено через занадто низький рівень ототожнення цих назв із національною складовою (навпаки подібні назви передбачали згадки про економічну чи політичну складову, а не про національне питання). Вказані дані дають можливість прослідкувати, якою мірою на загальнорадянському рівні зверталася увага на український народ, а

¹ Див. Дод. А.

² Див. Дод. Б.

також визначити його роль в радянському дискурсі.

Показово, що конструкції «українець» та «українці» майже не вживалися в контексті єдності як з російським, так і з іншими радянськими народами. Втім, окремі висловлювання все ж стосувалися спільного планомірного розвитку в різних республіках СРСР. Наприклад, під час XXV з'їзду КПРС було проголошено: «Нині росіянин і азербайджанець, казах і українець, киргиз і білорус, латиш і туркмен – всі нації і народності нашої Батьківщини отримують високий і приблизно однаковий рівень освіти»¹. Тобто у вказаному тексті акцент було зроблено на рівному розвитку освіти різних народів, а не на їхню єдність чи братерство.

Окремі висловлювання під час з'їздів КПРС стали безпосереднім виявленням тези про «братерство» українського та російського народів. Зокрема, під час проведення XIX з'їзду ВКП(б)-КПРС (1952 р.) представник від УРСР О. Корнейчук зазначав: «Українці, готуючись урочисто відсвяткувати прийдешню дату трьохсотріччя Переяславської ради, на якій відбулося возз'єднання України з Росією та об'єднання двох братніх народів в єдиній російській державі, знову звертаються до історії свого народу. Чим більш уважно ми зазираємо до свого далекого минулого, чим глибше ми вивчаємо героїчну боротьбу народу за свою свободу, тим все яскравіше і яскравіше стає перед нами висока і благородна роль нашого старшого брата – великого російського народу. Він протягом віків надавав братню допомогу своїй рідній сестрі – Україні»². Аналізуючи вказану цитату, можна дійти наступних висновків. По-перше, підготовка до урочистого святкування 300-річчя від Переяславської ради було згадане на загальносоюзному рівні ще за два роки до самої події, що свідчить про важливість цього заходу та вагомості самої події для політики пам'яті в СРСР. По-друге, перехід Б. Хмельницького під зверхність московського царя

¹ Цит. за: XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза (24 февраля — 5 марта 1976 г.). Стенографический отчет. Т. 2. Москва: Политиздат, 1976. С. 107; с. 178. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/25_s'ezd_KPSS_T.2.\(1976\).\[djv-fax\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/25_s'ezd_KPSS_T.2.(1976).[djv-fax].zip) (Дата звернення: 08.03.2021).

² Цит. за: XIX съезд ВКП(б)-КПСС (5-14 октября 1952 года). Документы и материалы // «Публичная библиотека». 2013. С. 271. URL: http://istmat.info/files/uploads/52189/19_sezd_.pdf (Дата звернення: 08.03.2021).

ідентифіковано як «возз'єднання» двох народів, що загалом характерно і для радянської історіографічної традиції. По-третє, образ російського народу мав ототожнюватися для українців зі «старшим братом». Переяславська рада сприймалася як акт братерства українського та російського народів. Слід зауважити, що за межами СРСР згадана подія сприймалася геть інакше: зокрема, М. Брайчевський вважав її політичним актом з урахуванням дотримання вимог автономії козацької держави, що був порушений підписанням Андрусівського договору. Відповідно угода 1667 р., на думку дослідника, затвердила «загарбання лівобережних земель України російським царизмом, вияв колоніальних тенденцій...»¹. Втім, на відміну від «тамвидаву», українська республіканська еліта навпаки педалювала тезу про дружбу двох народів. Згадану тезу про «возз'єднання» та братню любов між народами висловив представник від УРСР, що зароджує припущення про намагання українських республіканських діячів здобути прихильність КПРС (тобто ініціатива популяризувати ідею дружби та братерства українців і росіян багато в чому йшла від українського партійного керівництва, а не загальнорадянського).

У контексті наведеної цитати слід згадати і про інші прояви коду «возз'єднання» в базі даних. Загалом, враховуючи вищезгаданий текст, їх було три. Показово, що в усіх трьох випадках, де було зафіксовано слово «возз'єднання», текст був присвячений саме українським землям. Ще один з них стосувався об'єднання всіх українських земель в межах однієї держави після Другої світової війни, через що безпосередньо не стосується теми дослідження². Останній фрагмент був присвячений здобуткам радянської науки, одним із яких було відзначено наступне: «...Проведена велика наукова дослідницька робота у

¹ Брайчевський М. Приєднання чи воззєднання?: критичні зауваги з приводу однієї концепції. Торонто: Нові дні. 1972. С. 66. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001259 (Дата звернення: 02.04.2021).

² XIX съезд ВКП(б)-КПСС (5-14 октября 1952 года). Документы и материалы. Электронное издание // «Публичная библиотека». 2013. С. 153.

зв'язку із 300-річчям возз'єднання України з Росією...»¹. Слід відзначити, що це дійсно було так: наприклад, у цей період було видано тритомний збірник документів і матеріалів, присвячених Хмельниччині та Переяславській раді². Втім, після 1956 р. про «возз'єднання» більше не згадувалося, що підтверджує тезу про актуальність цієї концепції у період хрущовської відлиги з нагоди ювілею від проведення Переяславської ради.

Загалом можна виділити два етапи апелювання до образу українців: 1952-1961 рр. та 1961-1990 рр. Так, під час проведення XXII з'їзду КПРС (1961 р.) українців як народ згадували найбільшою мірою – 36,5% від загальної кількості згадок українців. Окрім цього, стабільно високий рівень звернення до українців спостерігався з XIX до до XXIII з'їзду КПРС включно (з 1952 по 1966 р., зі спадом після 1961 р.). Можна припустити, що поворот після 1961 р. пов'язаний із кількома факторами, до яких належить втрата підтримки М. Хрущова та перехід до ретрансляції наступного етапу формування колективної свідомості – пропаганди через монументальну скульптуру.

Звернення до образу українського народу в стенографічних звітах з'їздів КПРС передбачало популяризацію тези про дружбу українців із іншими народами. Окрім цього, у сполученні із іншими кодами («братній союз», «народи СРСР», «радянські народи») в документі можна віднайти окремі аспекти, що стосуються ролі українців у радянській «сім'ї народів».

Наприклад, під час проведення XX з'їзду КПРС (1956 р.) Перший секретар ЦК КПУ О. Кириченко зазначав: «Дружба між народами СРСР міцна, як гранітна скеля, і є гідним прикладом для трудівників всього світу... Звісно, не всім по нутру братній союз і тісна дружба українського народу з усіма радянськими народами... Я маю на увазі передусім недругів українського народу за

¹ Цит. за: XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14-25 февраля 1956 года). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 619.

² Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. В 3 т. Т. 1. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. 588 с. Т. 2. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. 558 с. Т. 3. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. 646 с. URL: http://militera.lib.ru/docs/da/sb_vossoedinenie-ukrainy-s-rossiye/index.html (Дата звернення: 15.11.2020).

кордоном...»¹. Варто припустити, що саме українська партійна еліта намагалася продемонструвати образ дружби радянських народів, який вдалося досягти в УРСР. Загалом про Україну в такому контексті зазначав і інший український партійний діяч, М. Підгорний (що є ще одним доказом на користь вирішальної ролі українського партійного керівництва в педалюванні образу дружби): «Не впізнати тепер Україну! В братньому Союзі Радянських Соціалістичних Республік вона пишно розквітла»². Втім, під час засідань з'їздів КПРС «братній союз» був згаданий не лише стосовно України, а й в контексті Югославії³, Литви⁴, Пакистану тощо⁵. Відповідно згадана конструкція використовувалася радше як кліше, аніж як виокремлення українського народу.

Аналогічно можна стверджувати і про «дружбу народів», яка під час з'їздів КПРС у вказаний період була згадана щонайменше 165 разів⁶. Проте у період з XXIV по XXVII З'їзди КПРС включно (з 1971 по 1986 рр.) аналогічні згадки не були зафіксовані в контексті жодного народу, що може свідчити про загострення кризи радянської системи в період «застою» (та його пережитки у вигляді XXVII З'їзду КПРС 1986 р.), за якого концепції «дружби народів» приділялося менше уваги. Так само можна пояснити і зникнення словосполучення «єдність народів» після проведення XXIII З'їзду КПРС (1966 р.).

Якщо порівняти динаміку звернень до образу дружби народів і образу дружби між українцями та росіянами, то можна дійти висновку, що вони нав'язувалися з однаковою періодичністю. Так, найчастіше згадки про ці образи мали місце під час проведення XIX з'їзду ВКП(б)-КПРС (1952 р.): 15,8% від загальної кількості згадок про дружбу народів та 26% від згадок про роль

¹ Цит. за: XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14-25 февраля 1956 года). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 143.

² Цит. за: XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза (17-31 октября 1961 года). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1962. С. 278-279.

³ XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14-25 февраля 1956 года). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 317.

⁴ XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14-25 февраля 1956 года). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 358.

⁵ XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14-25 февраля 1956 года). Стенографический отчет. Т. 2. Москва: Госполитиздат, 1956. С. 558.

⁶ Див. Дод. Б.

українців у національних відносинах, а також під час XXII з'їзду КПРС (1961 р.): 23,7% та 35% відповідно. Імовірно, найактуальнішими ці питання були саме на вказаних з'їздах через те, що в 1952 р. члени ВКП(б)-КПРС провели засідання після тривалої перерви (відповідно слід було торкнутися всіх проблемних аспектів, зокрема національного), а 1961 р. взагалі став «поворотним» для ідеології СРСР через проголошення Морального кодексу будівника комунізму та Третьої програми КПРС, яка наголошувала, що тогочасне покоління радянських людей житиме при комунізмі (саме тому слід було приділити більше уваги інтернаціоналізму як складової комуністичної ідеології).

Образ дружби народів у СРСР можна вважати складовою іншого образу, а саме – образу єдиного радянського народу, який отримав назву «нової історичної спільності». Для того, щоб з'ясувати, яким чином партійні діячі найчастіше характеризували населення СРСР, тобто як сукупність народів чи єдиний народ, у межах дослідження було створено наступні коди: «Радянський народ», «радянські народи», «наш народ», «наші народи», «народ СРСР» та «народи СРСР»¹. Вказані коди дали змогу також з'ясувати роль дружби між окремими народами, зокрема українським та російським.

Було з'ясовано, що саме до маркеру «народ» найчастіше вдавалися партійні діячі під час своїх виступів на з'їздах КПРС. Так, серед маркерів поняття «народ» було згадано 6148 разів, що складає 70,73% від загальної кількості позицій в базі даних. Найчастіше вживалася конструкція «радянський народ» - 3867 разів. Вказане формулювання багато використовувалось в контексті не лише загальнорадянської «єдності» та «цілісності», а і на позначення населення держави загалом: «Після XXII з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу минуло трохи більше, ніж чотири роки. Це був важливий етап у житті партії та всього радянського народу»². Відповідно в цьому контексті поняття «радянський

¹ Див. Дод. Б.

² Цит. за: XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза (29 марта – 8 апреля 1966 года). Стенографический отчет. Т. 1. Москва, издательство политической литературы. 1966. С. 3-4. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/23_s'ezd_KPSS._T.1.\(1966\).\[djv-fax\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/23_s'ezd_KPSS._T.1.(1966).[djv-fax].zip) (Дата звернення: 03.06.2020).

народ» було вжито стосовно всього населення держави.

Тим не менш, на позначення мешканців СРСР існувало багато варіантів: «радянське населення», «радянські громадяни», «народ СРСР» тощо. Натомість до варіанту «народ СРСР» (в межах кодування було використано різні відмінкові форми словосполучень «народ СРСР», «народ Радянського Союзу», «народ Союзу Радянських Соціалістичних Республік») вдавалися значно меншу кількість разів (81 позиція). Відповідно слід припустити, що конструкція «радянський народ» використовувалася навмисно заради формування образу консолідованого радянського суспільства.

У межах дослідження варто відрізнити вживання поняття «народ» в однині та множині. Причиною такої диференціації слід вважати різне сприйняття єдності в СРСР. «Радянський народ», або «наш народ», означав одну загальнорадянську наднаціональну спільноту, або, як стверджує Ю. Аксютін¹, радянську макросоціальну ідентичність, у той час як «радянські народи» (208 позицій, 2,39%) та «наші народи» (180 позицій, 2,07%) були згадані набагато рідше². Проте це не заважало партійним діячам конструювати концепцію єдиного народу, аргументуючи це єдністю та дружністю народів СРСР. Прикладом цього можна вважати наступну цитату: «В умовах радянського ладу, в єдиній братській родині радянських народів, під керівництвом партії, завдяки постійній братській допомозі великого російського народу киргизький народ домігся розквіту промисловості, сільського господарства та високого рівня матеріального та духовного життя»³.

У межах аналізу бази даних було здійснено порівняння кодованих фрагментів на позначення «народу» та «народів». У результаті було з'ясовано, що відображення образу радянського народу та радянських народів знаходило

¹ Аксютин Ю. «Новая историческая общность»: основания и содержание советской надетнической идентичности // Вестник Хакасского государственного университета им. Н. Ф. Катанова. 2017. №22. С. 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novaya-istoricheskaya-obschnost-osnovaniya-i-soderzhanie-sovetskoj-nadetnicheskoj-identichnosti/viewer> (Дата звернення: 18.04.2021).

² Див. Дод. Б.

³ Цит. за: Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза (27 января – 5 февраля 1959 года). Стенографический отчет. Т. 2. Москва: Госполитиздат, 1959. С. 89. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/21_s'ezd_KPSS._T.2.\(1959\).\[djv-fax\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/21_s'ezd_KPSS._T.2.(1959).[djv-fax].zip) (Дата звернення: 03.06.2020).

місце під час партійних з'їздів КПРС до XXIII з'їзду КПРС (1966 р.) включно з однаковою інтенсивністю (тобто зростання кількості згадок під час проведення XXI та XXII з'їздів КПРС (1959 та 1961 рр. відповідно), спад в інші періоди). Втім, проведення XXIV з'їзду КПРС (1971 р.) більшою мірою вплинуло на висвітлення образу радянських народів (17,92% від загальної кількості згадок про радянські народи), а не єдиного народу (11,75% від загальної кількості згадок про радянський народ). XXV з'їзд КПРС (1976 р.), за даними стенографічних звітів, навпаки став апогеєм згадок про радянський народ (якщо не враховувати XXII з'їзд КПРС (1961 р.)) – на цей рік припало 13,83% від всіх згадок про єдиний народ (натомість згадки про велику кількість народів становили лише 12,81% від загальної кількості)¹. На основі здобутих матеріалів можна стверджувати, що образ єдиного радянського народу від самого завершення Другої світової війни фігурував у публічному дискурсі радянської партійної верхівки нарівні з образами українсько-російської дружби та дружби народів, проте він знаходив відображення під час партійних засідань дещо довше (до XXVII з'їзду КПРС (1986 р.)), що зумовлено необхідністю підтримувати тезу про єдність СРСР протягом всього часу існування держави.

Ще одним підтвердженням цих намірів можна вважати звернення до конструкції «наш народ» (1279 позицій, або 14,71% від загальної кількості кодованих фрагментів)². Наявність займенника «наш» із більшою вірогідністю може свідчити про конструювання концепції «радянського народу» зверху. З іншого боку, доволі суб'єктивним може видатися трактування цього займенника: «наш» як держави СРСР чи як партійної верхівки. Варто припустити, що належність до СРСР загалом є більш очевидною, що можна пояснити власне першочерговим характером радянської державності як «диктатури пролетаріату». З іншого боку, джерела з цього приводу містять неоднозначні згадки. Наприклад, під час проведення XIX з'їзду ВКП(б)-КПРС (1952 рік) було сказано: «І коли гітлерівська Німеччина віроломно напала на нашу Батьківщину,

¹ Див. Дод. В.

² Див. Дод. Б.

радянський народ дав нищівну відсіч ворогові та розбив його вщент. Весь світ переконався в тому, що наша партія слів на вітер не кидає»¹. Відповідно здобутки «радянського народу» напряду ототожнювалися з діями Партії. Проте водночас сама партія була загальнонародною, що, можливо, і малося на увазі.

Стосовно ролі українського народу в контексті «загальнорадянської дружності» слід відзначити, що цитата «радянські народи» в його контексті не згадувалась. Втім, український народ все одно сприймався як член «братської родини» народів СРСР. Наприклад, під час XXIII з'їзду КПРС (1966 рік) П. Шелест стверджував: «Народи нашої країни складають дружню братську родину. Український народ, відданий ідеям марксизму-ленінізму, глибоко усвідомлює, що лише завдяки Жовтневій революції, добровільному об'єднанню в сім'ї рівноправних соціалістичних республік він, як і інші народи, зміг здобути, розвинути і зміцнити власну державність»². Вказана цитата ще раз підтверджує тезу про те, що саме українське республіканське партійне керівництво визнавало міцний зв'язок між УРСР та іншими республіками та з державою і Партією загалом. Втім, з приводу заяви П. Шелеста про рівноправність республік варто відзначити, що де-факто вона такою не була: як справедливо зазначив Г. Єфіменко, концепт «дружби народів» набув ознак рівноправності лише за часів Другої світової війни (в умовах боротьби з ворогом), тоді як згодом повернувся на звичні рейки (а саме – в бік першості російського народу)³.

Отже, що поняття «народ» під час партійних з'їздів другої половини ХХ століття активно вживалося. Втім, звернення до цього маркера стосувалося образу не лише «нової історичної спільності», а й громадян СРСР загалом. Тим не менш, згадки про «єдиний» радянський народ зустрічалися більш ніж в 5 разів

¹ Цит. за: XIX съезд ВКП(б)-КПСС (5-14 октября 1952 года). Документы и материалы // «Публичная библиотека». 2013. С. 96. URL: http://istmat.info/files/uploads/52189/19_sezd_.pdf (Дата звернення: 03.06.2020).

² Цит. за: XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза (29 марта – 8 апреля 1966 г.). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Политиздат, 1966. С. 137. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/23_s'ezd_KPSS_.T.1.\(1966\).\[djv-fax\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/23_s'ezd_KPSS_.T.1.(1966).[djv-fax].zip) (Дата звернення: 03.06.2020).

³ Гуш Ю. «Дружба народів»: що в радянські часи ховалося за відомою міфологемою // Інтернет-видання «Накипіло». 2021. URL: <https://nakipelo.ua/uk/druzhba-narodiv-shho-v-ryadyanski-chasi-hovalosya-za-vidomomu-ideologemoju/?fbclid=IwAR2SCYuEnFAKXxRYm4CVVfNQPjJAИBAjROyx4bQIKL1QPKD9OINw8p4LPg> (Дата звернення: 18.04.2021).

частіше, аніж про багато радянських народів, що є ознакою винесення надетнічної ідентичності на передній план¹.

У межах дослідження було також проаналізовано рівень популярності слова «нація» у зверненнях про радянський народ та народи. Для цього було створено коди «радянські нації» (12 позицій), «наша нація» (4 позиції), «нації СРСР» (3 позиції), «радянська нація» (1 позиція) та «наші нації» (0 позицій)². Загалом маркер «нації» співвідносився до загальної кількості як 0,23 до 100.

Зрідка під час виступів на партійних з'їздах поняття «нації» застосовувалося в контексті будівництва наднаціональної спільності. Наприклад, М. Хрущов під час виступу на XXI з'їзді КПРС (1959 р.) наголошував: «Станом на сьогодні ознаки нації збагатилися новим змістом та якостями, які об'єднують всі нації Радянського Союзу в єдину соціалістичну сім'ю»³. Втім, в інших випадках згадка слова «нація» траплялася виключно в текстах виступів іноземних делегацій. Імовірно, «нація» була лише калькою з англійської мови, в якій дослівного перекладу слова «народ» немає.

Попри численні фактори, які дозволяють припускати існування та впровадження на державному рівні концепції «радянського народу», не можна уникати головного показника наявності цієї концепції – маркеру «нова історична спільність». Загалом під час дослідження було нараховано лише 7 згадок цього формулювання, які датуються 1961, 1971, 1976 та 1981 роками⁴. Слід припустити, що така мала кількість звернень до конструкції «нова історична спільність» пояснюється тим, що ідеологема «радянський народ» була набагато зрозумілішою, а тому і більш вживаною.

Слід розглянути кожну зі згадок про «нову історичну спільність», щоб

¹ Див. Дод. В.

² Див. Дод. Б.

³ Цит. за: Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза (27 января – 5 февраля 1959 года). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1959. С. 393. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/21_s'ezd_KPSS_T.1.\(1959\).\[djv-fax\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/21_s'ezd_KPSS_T.1.(1959).[djv-fax].zip) (Дата звернення: 03.06.2020).

⁴ Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020).

з'ясувати риси, які визначали «радянський народ». Вперше вказану концепцію було використано М. Хрущовим на XXII з'їзді КПРС (1961 р.). Під час його виступу було надано загальні характеристики радянського народу: наднаціональність, спільна економічна база, соціально-класова структура, світогляд, спільна мета – побудова комунізму, а також багато спільних рис духовного характеру та психології (останні два критерії не були уточнені)¹. Тобто 1961 р. можна вважати відправною точкою в процесі офіційного визнання та пропаганди концепції «радянського народу». Хоча процес її зародження та формування на той момент вже розпочався.

Під час XXIV з'їзду КПРС (1971 р.) «нову історичну спільність» було згадано двічі. Обидві згадки стосувалися звітних доповідей та резолюцій з'їзду, що є найвищим рівнем реалізації партійної політики. Логічно припустити, що XXIV з'їзд КПРС (1971 р.) мав деталізувати попередньо окреслені М. Хрущовим риси «радянського народу». Проте це було здійснено не повністю, було повторено вже відомі критерії – мету побудувати комунізм та спільний світогляд (малася на увазі марксистсько-ленінська ідеологія). Водночас згадані ознаки «радянського народу» набули нового забарвлення. По-перше, Партія робила акцент на «нових гармонійних відносинах між класами та соціальними групами, націями та національностями – на відносинах дружності і співробітництва», а також на «подальшому зближенні всіх націй та народностей». По-друге, було надано обрисів найбільш важливій рисі представників радянського народу – плідній, спільній праці².

Під час XXV з'їзду КПРС (1976 рік) «нову історичну спільність» було згадано тричі. Найголовнішою відмінністю «радянського народу», за оновленим варіантом концепції, стало побудоване розвинуте соціалістичне суспільство. Окрім цього, було сформульовано наступне: «Саме воно [соціалістичне

¹ XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза (17-31 октября 1961 года). Стенографический отчет. Т.1. Москва: Госполитиздат, 1962. С. 153. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/22_s'ezd_KPSS_T.1.\(1962\).\[djv-fax\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/22_s'ezd_KPSS_T.1.(1962).[djv-fax].zip) (Дата звернення: 03.06.2020).

² XXIV съезд Коммунистической партии Советского Союза (30 марта - 9 апреля 1971 года). Стенографический отчет. Т.1. Москва: Политиздат, 1971. С. 101. Т. 2. Москва: Политиздат, 1971. С. 232. URL: <http://militera.lib.ru/docs/da/s24/index.html> (Дата звернення: 03.06.2020).

змагання] є тією основою, на якій народжується відчуття радянської загальнонаціональної гордості, відчуття гордості за належність до нової історичної спільності людей, якою є радянський народ»¹. На основі цієї цитати можна виокремити дві тези. По-перше, праця все ще зберігалася як одна з найвищих цінностей. По-друге, як окрему ознаку «радянського народу» була описана гордість через належність до нього, здобута на основі змагального аспекту. Показово, що теза була новою для згаданої концепції, адже до цього таких формулювань не висувалося. Разом з тим були збережені тези про мир і дружбу всіх класів та народів СРСР. Також визнавалися «монолітна єдність та згуртованість» радянського народу, що свідчить про намагання створити його образ саме одним та нероздільним². Під час XXVI з'їзду КПРС (1981 рік) було востаннє згадано радянський народ за допомогою терміну «нова історична спільність». Знову основними його критеріями виступали дружба всіх народів та комуністичні засади³.

Отже, конструкція «нова історична спільність» стала найбільш вагомим аргументом на користь конструювання партійною верхівкою концепції «радянського народу». Однак цей маркер було використано під час виступів лише 7 разів. При цьому нових глобальних характерних рис радянського народу з плином часу майже не надавалося (окрім як на XXV з'їзді КПРС 1976 р.). Узагальнені ознаки «радянського народу», охарактеризовані М. Хрущовим в 1961 році, майже не набули деталізації під час подальших партійних з'їздів, що може свідчити про схематичність та неопрацьованість в царині конструювання міфу про «радянський народ» на офіційному рівні після відставки М. Хрущова

¹ Цит. за: XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза (24 февраля — 5 марта 1976 г.). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Политиздат, 1976. С. 251. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/25_s'ezd_KPSS._T.1.\(1976\).\[djv-fax\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/25_s'ezd_KPSS._T.1.(1976).[djv-fax].zip) (Дата звернення: 03.06.2020).

² XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза (24 февраля — 5 марта 1976 г.). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Политиздат, 1976. С. 107; с. 215. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/25_s'ezd_KPSS._T.1.\(1976\).\[djv-fax\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/25_s'ezd_KPSS._T.1.(1976).[djv-fax].zip) (Дата звернення: 03.06.2020).

³ XXVI съезд Коммунистической партии Советского Союза (23 февраля – 3 марта 1981 года). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1981. С. 165. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/26_s'ezd_KPSS._T.1.\(1981\).\[djv-fax\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/26_s'ezd_KPSS._T.1.(1981).[djv-fax].zip) (Дата звернення: 03.06.2020).

та спрямування цієї ідеологеми в інше русло.

Якщо аналізувати конструювання концепції «радянського народу» за рівнем поширення досліджуваних кодів, то виходить, що пік конструювання цієї концепції припав на XXI-XXV з'їзди СРСР (з 1959 до 1976 рр.)¹. Можна припустити, що з самого початку М. Хрущов взяв курс на популяризацію образу радянського народу з метою досягнення задуму концепції на практиці, а потім його ідея у видозміненому вигляді продовжила педалюватися в роки «застою». У цей же період лишалися популярними заяви про українсько-російську дружбу, а також дружбу народів. Відповідно можна зробити висновок, що М. Хрущов був найголовнішим популяризатором образу дружби і єдності народів, у той час як надалі цей образ залишився нерозвиненим і схематичним: його продовжували насаджувати, проте без деталізації та радше вважаючи просто за необхідне.

З іншого боку, слід проаналізувати рівень поширеності окремих кодів залежно від з'їзду. Загалом можна виділити певну динаміку². По-перше, різниця між кількістю згадок досліджуваних кодів у стенографічному звіті XIX та XX з'їздів (1952 та 1956 рр. відповідно) доволі невелика. До того ж, кількість позицій, що стосувалися XIX з'їзду ВКП(б)-КПРС (1952 р.) набагато більша, ніж під час XXVI чи XXVIII з'їздів (1981 та 1990 рр.). Відповідно можна припустити, що попри офіційне формування рис «радянському народові» в 1961 р., вказана концепція нав'язувалася і до цього, тому її популяризація могла розпочатися навіть раніше від XIX з'їзду ВКП(б)-КПРС (1952 р.), що доводить статистика. По-друге, можна прослідкувати планомірне зростання кількості згадок про «радянський народ» протягом XX-XXII з'їздів КПРС (1956-1961 рр.)). Відповідно промова М. Хрущова в 1961 р. стала апофеозом визнання офіційного курсу на зближення націй та створення наднаціональної спільності. Від XXII з'їзду КПРС (1961 р.) до XXIV з'їзду (1971 р.) досліджувані коди почали рідше

¹ Див. Дод. Г.

² Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020).

використовувати, і так було аж до «спалаху» на XXV з'їзді КПРС (аналогічний висновок можна зробити і в контексті образу дружби народів). Цю активізацію діяльності в межах конструювання концепції «радянського народу» можна пояснити тим, що саме тоді було проголошено, що в СРСР живе «розвинуте соціалістичне суспільство». Згодом рівень апелювання до образу «радянського народу» серед партійних діячів різко впав. Останній невеликий «спалах» в межах звернень до концепції «радянського народу» можна вважати 1986 р., після якого на останньому партійному з'їзді КПРС (1990 р.) про «радянський народ», як і про інші зразки дружби між народами, майже не згадували. Це можна пояснити тим, що в 1986 р. ще була надія на здобутки «перебудови», тоді як в 1990 р. державу вже охопила свого роду криза, що стосувалася передусім політичного та національного життя¹.

Отже, створена база даних дала змогу проаналізувати процес формування концепції «радянського народу» та роль українського народу у вказаному процесі. Було з'ясовано, що образ українсько-російської дружби був складником образу дружби народів, який натомість, за задумом партійного керівництва, складав основу радянського народу як «нової історичної спільності». Образ українсько-російської дружби був важливим через окрему увагу союзної історичної політики до України, особливо за доби «відлиги». Найбільшої уваги концепції «радянського народу» надавали під час проведення XXII та XXV з'їздів КПРС (1961 та 1976 рр. відповідно). Останньою активізацією звернень до цієї концепції можна вважати проведення XXVII з'їзду КПРС (1986 р.).

Загалом можна підсумувати, що формування образу українсько-російської дружби та братерства стало необхідним через загальну політику СРСР в сфері ідеології та національного питання. Хоча роль росіян як «старшого брата» постійно підкреслювалася, їхня дружба з українцями з точки зору радянської влади не була нівельована. У цілому образ дружби народів ретранслювався в політиці КПРС не лише в контексті українців і росіян, а й щодо інших народів,

¹ Див. Дод. Г.

адже був сконструйований партійною верхівкою заради нав'язування єдності всіх народів у радянському суспільстві. Всі ці народи, за задумом уряду, були об'єднані в єдиний радянський народ як «нову історичну спільність», концепція якого (за матеріалами стенографічних звітів з'їздів КПРС) активно розвивалася з 1960-х рр. Ця концепція, так само, як і концепція «братнього союзу» між радянськими народами, а особливо між українцями та росіянами, знайшла відображення (за матеріалами стенографічних звітів з'їздів КПРС) у виступах партійних діячів саме національного, тобто республіканського, а не всесоюзного рівня.

РОЗДІЛ 2

РЕТРАНСЛЯЦІЯ ОБРАЗУ «УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ЄДНОСТІ» В СКУЛЬПТУРІ УРСР

Історична політика та політика пам'яті УРСР, так само, як і СРСР загалом, покладала особливі надії на монументальну скульптуру як на вагомий засіб впливу на громадськість, що може нести агітаційний та пропагандистський характер. Як влучно зауважив В. Бушуєв у контексті огляду історичної політики СРСР, монополізація сфер культури і мистецтва дозволяла радянській владі ефективно маніпулювати колективною пам'яттю, у результаті чого радянська версія інституційної історії проникала в маси не лише на макрополітичному рівні, а й в контексті соціально-побутової реальності¹. Теза про «українсько-російську дружбу» як міфологема так само знайшла відображення в скульптурі, особливо на теренах УРСР.

Найбільш типовою ознакою використання радянською владою монументальної скульптури в ролі агітаційно-пропагандистського інструменту можна вважати повсюдне встановлення пам'ятників, присвячених В. Леніну та Й. Сталіну. Культ особистості обох вождів був настільки популярним, що скульптори навіть зображували їх разом: найбільш поширеною була тенденція до встановлення монументів «Ленін та Сталін в Гірках» у різних містах не лише України (зокрема, в Харкові, Одесі, Кіровограді) а й всього СРСР. Вказаний образ мав реальний прототип: відповідне фото було зроблене в 1922 р. та навіть опубліковане в газеті «Правда»². Втім, під час десталінізації пам'ятники Й. Сталіну почали активно демонтувати, а на їх місці нерідко встановлювали монументи В. Леніну, що вкотре доводить серйозне ставлення радянської влади до монументальної скульптури як засобу ретрансляції окремих образів.

¹ Бушуєв В. Историческая политика в СССР: императивы и специфика реализации // Ценности и смыслы. 2012. №4. С. 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskaya-politika-v-sssr-imperativy-i-spetsifika-realizatsii/viewer> (Дата звернення: 26.04.2021).

² Тов. Ленин на отдыхе // Правда. №215. 1922. Иллюстрированное приложение. URL: https://ic.pics.livejournal.com/yroslav1985/28993233/200984/200984_original.jpg (Дата звернення: 26.04.2021).

Демонтаж нерідко доходив до крайнощів: наприклад, в тих же скульптурних групах з серії «Ленін та Сталін в Гірках» спочатку Й. Сталіна «прибирали», в той час як В. Ленін залишався на місці в неприродній позі¹. Згодом другого вождя також почали прибирати з постаментів через неестетичність та незрозумілість задуму пам'ятника. Відповідно в межах десталінізації вважалося пріоритетною задачею позбутися всіх елементів, які звеличували постать Й. Сталіна, будь-якими шляхами.

Іншим яскравим проявом конструювання радянської дійсності кризь призму скульптури стало масове звеличення подій так званої «Великої Вітчизняної війни» та вшанування пам'яті її героїв. За твердженням М. Ігнат'єва, «Велика Вітчизняна війна» стала головним джерелом міфів про національну, або радше народну, єдність в СРСР². Ще з 1942 р. розроблялися проекти монументів, присвяченим одразу кільком аспектам війни: обороні Москви, Ленінграду, а також бійцям, полководцям і партизанам «Великої Вітчизняної війни». Окрім цього, навіть оголошували Всесоюзні конкурси на найкращий пам'ятник (що загалом характерно для монументів СРСР)³. Якщо проводити паралель із досліджуваними хронологічними межами, то ситуація із конкурсами була аналогічною. Наприклад, О. Шама на основі аналізу газети «Архітектура і будівництво», а також даних з ЦДКФФА України імені Г. Пшеничного дійшов висновку, що на честь 300-річчя Переяславської ради було оголошено всесоюзний конкурс проєктів тріумфальної арки, участь в якому взяли автори 257 композицій⁴. Втім, арку так і не було збудовано.

¹ Пам'ятник Леніну в санаторії «Вороб'єво». URL: https://archive.is/20130417032549/leninstatues.ru/sites/default/files/styles/post_image/public/photos/vorobyovo.jpg (Дата звернення: 26.04.2021).

² Ignatieff M. Soviet War Memorials // History Workshop Journal. Vol. 17. Issue 1. 1984. P. 6. URL: <http://www.michaelignatieff.ca/assets/pdfs/SovietWarMemorials.pdf> (Дата звернення: 25.04.2021).

³ Фролов В. Памятники Победы // Гуманитарные науки в XXI веке. Исторические науки. 2015. №4. С. 3. URL: https://humanist21.kgasu.ru/files/N4-Frolov_VP.pdf (Дата звернення: 26.04.2021).

⁴ Шама О. Інструкції до дружби. Як 65 років тому в СРСР вирішили відсвяткувати «возз'єднання України з Росією» // Інтернет-видання журналу «НВ». 2019. №20. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/instrukciji-do-druzhibi-yak-65-rokiv-tomu-v-srsr-virishili-vidsvyatkuvati-vozz-yednannya-ukrajini-z-rosiyeyu-50025921.html> (Дата звернення: 06.05.2021).

Повертаючись до образу війни, відзначимо, що на українських землях (як і в інших республіках) монументи «Великій Вітчизняній війні» несли додаткове ідеологічне навантаження. Окрім звеличення Перемоги та вшанування пам'яті загиблих, вони були покликані продемонструвати єдність радянських народів у боротьбі з ворогом: особливо актуальним був цей образ у пізніх монументах доби «застою». Найбільш відомою скульптурою цієї епохи стала «Батьківщина-Мати» в Києві (1981 р.), створена за початковим проєктом Є. Вучетича. Під «Батьківщиною» малася на увазі не УРСР, а вся держава – СРСР (як один народ, що протистоїть загарбникам). Саме тому М. Ігнат'єв називав цей пам'ятник «символом російської національної ідентичності» та демонстрував його як зразок «винайдення традиції» радянською владою (за Е. Хобсбаумом)¹.

Урочисте відкриття пам'ятників так само можна вважати елементом реалізації політики пам'яті в УРСР і СРСР, а отже – й історичної політики. Суспільна активність навколо монументів свідчила про бажання продемонструвати суспільству вагомість їхнього символічного навантаження. Заради збільшення ажіотажу навколо пам'ятників їх часто відкривали на честь ювілею певної історичної події. Наприклад, відкриття скульптури «Батьківщина-мати» передбачалося в день 35-річчя перемоги у «Великій Вітчизняній війні» (тобто 9 травня 1980 р.), проте через технічні проблеми відбулося лише через рік. Втім, подія все одно була масштабною: до Києва навіть приїхав Л. Брежнев. Інший приклад приуроченості відкриття монументів до окремих дат – урочистості навколо Арки дружби народів у Києві в 1982 р., коли святкувалася 1500-а річниця заснування Києва. Показово, що ініціатором свята виявилася українська партійна еліта, натомість радянське керівництво тривалий час негативно сприймало цю ідею (за спогадами А. Ляшка)². Втім, врешті-решт радянське та республіканське керівництво дійшли компромісу: 1500-річчя Києва вирішили святкувати як ювілей існування Русі та її столиці як «колиски трьох

¹ Ignatieff M. Soviet War Memorials // History Workshop Journal. Vol. 17. Issue 1. 1984. P. 1. URL: <http://www.michaelignatieff.ca/assets/pdfs/SovietWarMemorials.pdf> (Дата звернення: 25.04.2021).

² Ляшко А. Груз памяти: Воспоминания. Кн. 3. Ч. 2: На ступенях власти. Киев, 2001. С. 216-236.

братніх народів»: саме в такому дискурсі розвивалася концепція «давньоруської народності» ще з кінця 1930-х – початку 1940-х рр. За свідченням С. Толочка, святкування врешті-решт видалося масштабним: було побудовано кінотеатр під назвою «Київська Русь», монументи засновникам Києва, союзні кафе, реконструйовано окремі пам'ятки, випущено низку відповідної літератури, а також навіть залучено міжнародні організації (на кшталт ООН та ЮНЕСКО)¹. Сама Арка дружби народів була також відкрита з почестями: на фото можна розгледіти величезне скупчення людей, що тримали плакати, написи і стяги². Зокрема, під час відкриття монументу виступив Перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький. Зазначені події ще раз підтверджують, що ініціатива святкування ювілею Києва була ініціативою саме українського партійного керівництва, у той час як на всесоюзному рівні подія несла ідеологічне навантаження передусім про «дружбу народів» (саме тому на монументі під Аркою росіянин та українець тримають над головою орден «Дружби народів», яким було відзначено Київ).

Отже, можна охарактеризувати роль монументальної скульптури в історичній політиці УРСР наступним чином. По-перше, встановлення пам'ятників підпорядковувалося загальнорадянським канонам, відповідно основні сюжети в монументальній скульптурі різних республік СРСР були ідентичними. По-друге, в УРСР спостерігалася ще одна тенденція, подібна до СРСР, а саме – урочисте відкриття монумента в день святкування ювілею окремої події (Переяславської ради, «Жовтневої революції», перемоги у «Великій Вітчизняній війні», річниця заснування Києва тощо). По-третє, українська партійна еліта виступала в ролі ініціатора святкування 1500-ліття Києва на всесоюзному рівні політики пам'яті. Останній аспект підтверджує, що

¹ Толочко С. Святкування 1500-річчя Києва 1982 року: ідеологічний аспект // Київські історичні студії. 2019. №1. С. 5. URL: http://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Khs_2019_1_12.pdf (Дата звернення: 26.04.2021).

² Торжественное открытие монумента в ознаменование воссоединения Украины с Россией в г. Киеве. Фотография: А. Бормотов. 1982. URL: <https://i2.wp.com/esimde.org/wp-content/uploads/2018/02/ukrainerrussia.jpg?resize=768%2C759> (Дата звернення: 26.04.2021).

партійне керівництво УРСР суттєво впливало на суспільний дискурс історичної політики СРСР не лише під час засідань з'їздів КПРС, але й в контексті культурних заходів.

У межах дослідження було створено базу даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.» в СУБД MS Access¹. До бази даних увійшло 47 позицій, які представлені зразками скульптури періодів «відлиги», «застою» та «перебудови». Позиції було проаналізовано за трьома таблицями, сполученими зв'язком типу «один до багатьох»: «Загальні дані», «Написи» і «Образи». Для аналізу загальних даних були залучені наступні поля: «Назва пам'ятника»; «Фото»; «Область»; «Місто» (де-факто – населений пункт); «Координати»; «Рік відкриття»; «Архітектор»; «Скульптор»; «Наявність у реєстрі»; «Існування сьогодні»; «Жанр»; «Вид пам'ятника»; «Призначення»; «Текст» (наявність)². Завдяки введеній інформації було з'ясовано, в яких регіонах були сконцентровані пам'ятники «українсько-російській дружбі», ким та коли спроектовані, який вигляд вони мали, існували як окремі монументи або як елементи монументально-декоративної чи станкової скульптури і т.д.

Таблиця «Написи» в базі даних була присвячена текстам, наявним на пам'ятниках. Для аналізу інформації було залучено наступні поля: «Назва пам'ятника»; «Форма тексту»; «Згадка про українсько-російські відносини»; «Текст»; «Ключові слова»³. До цієї таблиці потрапило лише 48,94% скульптур (23 позиції). 16 пам'ятників серед досліджуваних містили назву (69,57%). Окрім цього, у 14 позиціях (60,87%) було помічено напис на скульптурі, що супроводжував назву або був написаний окремо. Найбільш рідкою формою тексту виявилася цитата: лише 2 позиції (8,7%). Обидві цитати належать Б. Хмельницькому і розміщені на зразках скульптури доби застою (1966 р. та 1982 р.).

¹ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VoMsQVbyxf6qarV1PM3O-V26GbAU1aqf/view?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021). Див. Дод. Д.

² Див. Дод. Е.

³ Див. Дод. Ж.

До таблиці «Образи» увійшло всього 2 поля: «Назва пам'ятника» і «Образи»¹. Загалом було нараховано 24 образи, які ретранслялися через скульптуру. До цих образів скульптори звернулися загалом 140 разів. Найбільш популярними були образи козака (або козаків) – 43 позиції (30,71%), Б. Хмельницького – 41 позиція (29,29%) та договору Переяславської ради – 12 позицій (8,57%). Отже, через скульптуру суспільству нав'язувався образ «українсько-російської дружби», яка нібито тривала ще з середини XVII ст. та «возз'єднання» України з Росією.

Варто розпочати аналіз історичної політики УРСР із розгляду скульптури, присвяченої українсько-російським відносинам за доби відлиги. Загалом до бази даних було внесено 33 пам'ятника відповідної тематики, що складає 70,21% від загальної кількості позицій. Це означає, що за доби правління М. Хрущова в Україні (та, імовірно, загалом в СРСР) відбувся меморіальний бум у контексті ретрансляції образу «українсько-російської дружби», що проявився у масовому встановленні скульптур відповідної тематики². Характерною особливістю є те, що абсолютно всі пам'ятники присвячені 300-річчю Переяславської ради (хоча лише 22 з них датуються 1954 р.). Вказана теза підтверджує, що за доби М. Хрущова особлива увага приділялася саме «возз'єднанню України з Росією». Показово, що у цей період ідея українсько-російської дружби педалювалася як на республіканському, так і на загальносоюзному рівні. Підтвердженням цієї тези слугує урочисте встановлення закладного каменю монументу на честь 300-річчя Переяславської ради в Москві в 1954 р.³ Щоправда, сам пам'ятник на тому місці так і не було встановлено.

Цікаво, що найбільша кількість пам'ятників українсько-російській дружбі періоду «відлиги» зафіксована на Західній Україні (18 пам'ятників, 54,55% від

¹ Див. Дод. З.

² Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VoMsQVbyxf6qarV1PM3O-V26GbAU1aqf/view?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021).

³ Закладной камень монумента в честь 300-летия воссоединения Украины с Россией. Москва, ЗАО, Дорогомилово. 1954. Источник: Газета «Московский трамвай» // Интернет-издание «PastVu – ретроспектива среды обитания человечества». URL: <https://pastvu.com/p/455916> (Дата звернення: 28.04.2021).

загальної кількості за вказаний період). Варто припустити, що така концентрація зумовлена кількома аспектами. По-перше, необхідність опанування нещодавно приєднаних західноукраїнських земель змусило керівництво СРСР вдатися до заходів радянзації, однією зі складових якої стала українізація. Відповідно численне звернення до образів Хмельниччини могло продемонструвати інтерес радянської влади до української історії (а отже і зміцнити позиції партії серед місцевого населення) та нав'язати українцям західних областей образ дружби з російським народом. По-друге, вказані скульптури були встановлені в невеликих містах та селах (особливо Львівської та Тернопільської областей), у той час як поза межами Західної України урбанізація була більш потужною (тому там відкриття скульптур в селах не мало великих масштабів). По-третє, для пояснення такої диспропорції слід враховувати людський фактор: під час підрахунку пам'ятників у межах дослідження неможливо охопити всю інформацію по УРСР через відсутність списків пам'ятників, присвячених Переяславській раді, та безсистемність даних, що подавалися в реєстрах. Відповідно до бази даних потрапили не всі елементи через відсутність генеральної вибірки.

За жанром більшість пам'ятників доби «відлиги» виявилися історичними та портретними. Загалом таких виявилось 93,94% (31 позиція)¹. Показово, що образ Б. Хмельницького превалював у візуальному дискурсі історичної політики УРСР періоду «відлиги», саме йому були присвячені пам'ятники цього жанру. Окрім цього, відкривалися також пам'ятники іншим українським діячам, особливо Т. Шевченку. Втім, до бази даних їх внесено не було, адже офіційно вони не були присвячені «возз'єднанню». Загалом тенденцію до встановлення пам'ятників українським діячам можна співвіднести з позицією С. Єскельчика, який пов'язував передусім постать М. Хрущова зі звеличенням українського минулого та його діячів (Б. Хмельницького, Д. Галицького, Т. Шевченка тощо). На думку вченого, таким чином діяч прагнув консолідувати українську еліту,

¹ Див. Дод. Е.

починаючи ще з кінця 1930-х рр.¹. Повертаючись до жанрового розмаїття пам'ятників 1954-1964 рр., слід відзначити, що решта з них належать до одного жанру – алегоричного. Зокрема, скульптурна група на західному березі Харківського моста (1954 р.) зображує козака (українця) та боярина (росіянина), які взяли за руки. Їх можна впізнати за рахунок відповідного одягу та зачісок. Відповідно алегоричні образи були покликані передати дружбу представників двох народів шляхом зображення мовою скульптури узагальнених образів. Інший приклад алегоричного жанру пам'ятника періоду «відлиги» - монумент «На честь 300-річчя возз'єднання України з Росією» в Переяславі-Хмельницькому (1961 р.), де зображено росіянку, яка показує українці шлях вперед. Знову-таки, через алегорії автори проєкту прагнули показати міцний зв'язок між українським та російським народами. Саме так оцінював монумент один зі скульпторів В. Вінайкін, який в інтерв'ю ТСН називав його так: «...Мій пам'ятник дружби Росії та України...»².

За видом більшість пам'ятників доби «відлиги» виявилися статуями (29 позицій, 87,88%). Відповідно вони ж належать до монументальної скульптури, яка складає більшість в контексті призначення пам'ятників. Окрім цього, було нараховано 1 зразок монументально-декоративної скульптури (Харківський міст, 3,03%) і 4 зразки станкової скульптури (12,12%, представлені пам'ятними знаками і бюстами). Цікаво, що за весь період 1954-1964 рр., враховуючи урочистості навколо 300-річчя Переяславської ради, було споруджено лише 1 пам'ятний знак. Тобто цей вид пам'ятника був характерний лише для відзначення місця проведення самої ради (в Переяславі-Хмельницькому).

У результаті аналізу таблиці «Написи» було виявлено, що пам'ятники доби «відлиги» у 45,45% випадків містили текст. Втім, у 80% випадків (12 позицій) це

¹ Скељчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські відносини в радянській історичній уяві // Авториз. Переклад з англійської за ред. М. Климчука. Київ: Видавництво «Часопис «Критика». 2008. С. 44. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yekelchuk_Serhii/Imperii_pamiaty.pdf? (Дата звернення: 01.04.2021).

² Цит. за: На месте Ленина в Мариуполе могла стоять Мать-Украина. Известный скульптор Василий Винайкин – о том, как создавались и рушились главные символы советской эпохи // Интернет-издание «ТСН». 2016. URL: <https://tsn.ua/ru/interview/na-meste-lenina-v-mariupole-mogla-stoyat-mat-ukraina-630451.html> (Дата звернення: 29.04.2021).

була лише назва (та) невеличкі приписи (в основному зазначалися роки життя та регалії Б. Хмельницького). Відповідно головним ключовим словом у тексті було «Хмельницький» (12 позицій)¹. Цікавими для аналізу стали 3 тексти вказаного періоду. Найбільш змістовним виявився напис на пам'ятному знаці в Переяславі-Хмельницькому: «На цій площі ... відбулась Переяславська Рада, яка, виражаючи волю всього українського народу, одностайно прийняла історичне рішення про возз'єднання України з Росією»². Вказана цитата наводить на думку про відлуння історичної політики УРСР під час встановлення знаку: Переяславська рада названа «возз'єднанням» України з Росією, а український народ був «одностайним» у рішенні «возз'єднатися». Врахування історичної політики в радянській Україні було помітним і під час встановлення пам'ятника Б. Хмельницькому в Чернігові (1956 р.): навколо постаменту було розміщено напис про чотири події часів визвольної війни: Жовті Води, Корсунь, Зборів і Переяслав. Такий підбір видається не зовсім логічним, адже серед визначних подій Хмельниччини було б недоречно оминати битву під Пилявцями чи під Батогом, коли війська гетьмана завдали нищівного удару польським військам. Втім, з точки зору радянської логіки все зрозуміло: на передній стороні постаменту написано саме слово «Переяслав», що нагадує про вирішальну роль Б. Хмельницького саме у прийнятті російської сторони.

Найбільш одіозним написом на зразках української скульптури часів «відлиги» можна вважати текст на пам'ятнику в Переяславі 1961 р.: «Навіки разом – навіки з російським народом»³. Ця теза наочно доводить, що український та російський народ намагалися зобразити братніми. Втім, лишається питання: була це ініціатива загальносоюзної влади, республіканського керівництва, місцевих органів або самих скульпторів? У цьому контексті слід звернутися до радянської традиції проведення конкурсів на встановлення пам'ятника. У

¹ Див. Дод. Ж.

² Пам'ятний знак на честь 300-річчя Переяславської Ради. Координати: 50.0679898075322, 31.463685025226855. Скульптор І. Кавалерідзе. Переяслав-Хмельницький, 1954.

³ Монумент на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією. Координати: 50.073092888201955, 31.463150587946387. Архітектор В. Гнезділов, скульптори В. Вінайкін, В. Гречаник, П. Кальницький та ін. Переяслав-Хмельницький, 1961.

контексті згаданого монумента цю тезу підтверджують спогади В. Вінайкіна: «У 1954 році ми з архітектором Гнезділовим взяли участь у всеукраїнському конкурсі та отримали першу премію»¹. Відповідно можна дійти наступного висновку: ініціатива формування тези про «українсько-російську дружбу» в скульптурі йшла від самих майстрів, які намагалися шляхом звернень до подібних алегорій виграти конкурс на встановлення пам'ятника. Натомість владні структури лише затверджували таку пропозицію, адже вона відповідала радянській історичній політиці.

Під час аналізу таблиці «Образи» було визначено, що образ козака був присутній у всіх пам'ятниках 1954-1964 рр.. Зазвичай це і був образ Б. Хмельницького. Показово, що у 24,24% випадків (8 позицій) Хмельницький тримав у руках текст договору Переяславської ради (а саме – Березневі статті). В інших же зразках гетьман тримався за шаблю. Імовірно, другий (більш поширений варіант) було взято з джерел (а саме – портретів Б. Хмельницького). Відповідно окремі скульптори додавали договір задля наголошення на тому, що образ гетьмана визначний саме через укладання угоди з Московською державою. На тлі інших образів вирізняється пам'ятник, встановлений у Жовтих Водах. Це єдиний зразок оформлення монументальної скульптури, присвяченої Переяславській раді, зі зверненням до образу не лише Б. Хмельницького, а і його сподвижників (аналогічна ідея була і стосовно пам'ятника в Чернігові, проте вона так і не була реалізована)². У Жовтих Водах кінна статуя зображує одразу трьох діячів визвольної війни: Б. Хмельницького, І. Богуну та М. Кривоноса. Так само, як і у випадку з пам'ятним знаком у Переяславі-Хмельницькому, можна припустити, що унікальність пам'ятки зумовлена передусім місцем її розташування, адже саме при Жовтих Водах козаки здобули першу видатну перемогу у війні з поляками.

¹ Цит. за: Локалов А. «Навіки з російським народом». Такие строки выбиты на памятнике в украинском Переяславе-Хмельницком – «Родина» нашла его 95-летнего автора // Интернет-издание «Родина». 2019. URL: <https://rg.ru/2019/01/18/rodina-nashla-95-letnego-avtora-pamiatnika-voossoedineniiu-ukrainy-s-rossiej.html> (Дата звернення: 29.04.2021).

² Див. Дод. З.

З точки зору ретрансляції окремих образів з-поміж інших скульптур вирізняється і монумент «Навіки разом» в Переяславі-Хмельницькому (1961 р.), який взагалі можна вважати унікальним за всіма параметрами. У контексті формування образів українки та росіянки можна виокремити наступні особливості пам'ятника. По-перше, це єдиний зразок зображення жіночого образу дружби за доби «відлиги». Слід припустити, що жінки в скульптурі уособлюють не просто два народи, а дві країни, адже жінка в російському одязі рукою «направляє» українку на вірний шлях. На користь образів двох країн свідчить і те, що жінка з вінком на голові тримає в руках конституцію. По-друге, жінки «дотикаються» одна до одної, через що в пересічного громадянина формується образ дружності та «сестринськості» персонажів. По-третє, лише зазначена скульптура містить барельєф на постаменті, який ілюструє Переяславську раду та рукостискання двох сторін.

Отже, можна виокремити низку особливостей ретрансляції образу «українсько-російської дружби» крізь призму скульптури часів «відлиги». По-перше, на першому плані в межах історичної політики УРСР цього періоду лишалася теза про Переяславську раду як акт «возз'єднання» українського та російського народів. По-друге, основним образом у скульптурі став Б. Хмельницький як ініціатор укладання Березневих статей. Відповідно пам'ятники носили передусім історичний та портретний характер. По-третє, поширеним образом виявився договір (текст угоди за Переяславської ради), який тримав у руках Б. Хмельницький (щоб продемонструвати «історичне рішення» гетьмана). Загалом святкування 300-річного ювілею «возз'єднання» України з Росією можна вважати причиною меморіального буму, який виражався у повальному встановленні подібних між собою пам'ятників українському полководцю.

Під час аналізу скульптури періоду «застою», яка ретранслювала образ «українсько-російської дружби», до бази даних було внесено 12 пам'ятників, що

складає 25,53% від загальної кількості¹. Можна припустити, що в 1965-1985 рр. зберігалися тенденції до встановлення пам'ятників, які б демонстрували дружбу між двома народами. Найімовірніше, це відбувалося за інерцією, адже після відставки М. Хрущова образ міцних українсько-російських відносин був менш актуальним, ніж до цього. У регіональному плані більшість пам'ятників була розташована в центральній Україні (66,66%), у той час як на заході країни зафіксовано лише 1 пам'ятник. Поширення центра образу «дружби двох народів» може бути пов'язаним із 1500-річчям святкування Києва та іншими визначними датами в історії міст центральної України, через що відбувалися урочисті заходи з відкриття монументів.

Як і за доби «відлиги», найбільш популярними були історичний та портретний жанри пам'ятників, що пов'язане зі звеличенням образу Б. Хмельницького (9 позицій). Втім, у період загострення кризи радянської системи суттєво зростає кількість скульптур з алегоричним змістом (33,33%). До них належать монументи на ознаменування боротьби українського народу під проводом Б. Хмельницького в Чигирині, «Три сестри» на кордоні УРСР, БРСР та РСФРР, а також композиційні елементи Арки дружби народів у Києві. Цю рису можна вважати однією з особливостей доби «застою», адже алегоричність пам'ятників свідчить про їх монументалізацію, а також про перехід історичної політики УРСР на прикладі скульптури на новий рівень.

На підтвердження тези про монументалізацію свідчить той факт, що в 1965-1985 рр. збільшилася кількість монументів (тобто маркування скульптури не визначного пам'ятника): вони склали 41,66% (5 позицій). Окрім цього, поширеними лишалися статуї (3 позиції, 25%) і бюсти (2 позиції, 16,66%). Відповідно 83,33% пам'ятників були зразками монументальної скульптури (10 позицій), решта – станкової.

Під час аналізу таблиці «Написи» в контексті доби «застою» було встановлено, що 58,33% пам'ятників містили текст (7 позицій)². Характерно, що

¹ Див. Дод. Е.

² Див. Дод. Ж.

лише три позиції містили назву. В інших же випадках на скульптурі було розміщено напис або цитату. Характерно, що до написання цитат скульптори стали вдаватися частіше: у 28,57% випадків. Цікаво, що обидві зафіксовані цитати належали Б. Хмельницькому, при цьому вони несли протилежний зміст. Так, монумент на честь 325-річчя Переяславської ради в Переяславі-Хмельницькому містив наступний вислів гетьмана: «Чтоб есми вовеки вси едины были». Відповідно під час розміщення цього тексту скульптори робили акцент саме на «єдності» двох народів. Образ двох народів хоч і не прописаний, проте є логічним, бо на скульптурі розміщені козаки на чолі з Б. Хмельницьким і бояри, які укладають між собою угоду. Окрім цього, цитата знайшла відображення як в історіографії, так і в джерелах. Наприклад, стаття А. Міренкова з ідентичною назвою містить висновок про те, що боротьба Б. Хмельницького призвела до об'єднання «великого російського народу в єдину православну державу»¹. Історія про цитату гетьмана була розміщена і на шпальтах газети «Сталінець», де згадувалося, що цією фразою закінчувався документ «Виписка про скликану в Переяславі у запорізьких козаків явну Раду, на якій вони урочисто оголосили про своє бажання бути в підданстві російського государя Олексія Михайловича. 1654 січня 8»². Друга цитата, розміщена на пам'ятнику в Хмільнику, також містила згадку про «вовіки», але в ній акцент робився на боротьбі народу, а не на його переході на бік московської влади: «...явіть мужність свою і вам вовіки віків славу запишуть!»³. Це підтверджує, що образ Б. Хмельницького в історичній політиці УРСР використовувався багатопланово: і в межах ретрансляції тези про «дружбу і братерство» двох народів, і задля популяризації образу самого гетьмана в контексті жаги до боротьби за соціально-класове визволення, як це подавалося у радянській історіографії (тобто боротьба Б. Хмельницького проти польсько-шляхетського панування).

¹ Міренков А. «Чтобы мы вовеки все едины были» // Военно-исторический журнал. 2007. №12. С. 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/chtoby-my-voveki-vse-edino-byli/viewer> (Дата звернення: 01.05.2021).

² Подпись Богдана Хмельницкого // Сталінець. 1954. №4(762). С. 1. URL: <https://elar.ufrfu.ru/bitstream/10995/56417/1/4%28762%29-1954-01-16.pdf> (Дата звернення: 01.05.2021).

³ Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.54563017276655, 27.932385168860918. Хмільник, 1966.

Звернення до образу боротьби прослідковується і на прикладі іншого пам'ятника. Зокрема, напис на скульптурі в Білій Церкві наголошував: «У визвольній війні 1648-1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького Біла Церква була опорним пунктом боротьби українського народу проти польсько-шляхетського панування»¹. Відповідно провідною думкою тексту було саме визволення від соціального гноблення, яким, за радянським канонам, було саме «шляхетське панування» поляків.

Хоча за доби «застою» образ боротьби став більш явним, необхідність ретрансляції образу «єдності українського та російського народів» не зникла. Це підтверджує напис на Монументі дружби народів, що розміщений у межах комплексу Арки дружби народів у Києві: «В ознаменування возз'єднання України з Росією»². Характерно, що текст продубльовано російською мовою. Варто припустити, що подібний напис саме в контексті Арки дружби народів є прямим наслідком конфлікту українського та радянського партійного керівництва з приводу святкування 1500-річчя Києва. Відповідно для того, щоб не виходити за межі «радянської історії» та відповідати тезі Партії про Русь як «колиску трьох братніх народів», монумент було присвячено саме «возз'єднанню».

Слід зауважити, що напис про «приурочення» пам'ятника дружби народів у Києві не був унікальним. Наприклад, встановлення бюсту Б. Хмельницькому в місті Корсунь-Шевченківський було приурочене до 100-річчя верстатобудівного заводу, про що написано на самому пам'ятнику. Тобто можна зробити висновок, що образ гетьмана поступово набув генералізації та масового поширення у відриві від історичного контексту.

Під час аналізу таблиці «Образи» в контексті застою було з'ясовано, що кількість образів на одну скульптуру збільшилася, що можна пов'язати з монументалізацією пам'ятників. Через те, що вони стали більш масштабними, в

¹ Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.79355044974651, 30.110503226290817. Архітектор В. Гусєєв, скульптори П. Вовчок, І. Гаврилюк. Біла Церква, 1983.

² Дружби народів. Координати: 50.45449994972474, 30.52982612262102. Архітектори І. Іванов, С. Миргородський, К. Сидоров, скульптор О. Скобліков. Київ, 1982.

композиційній структурі почали з'являтися принципово нові компоненти. У зв'язку з цим варто розглянути монументи в Чигирині 1973 р., Переяславі-Хмельницькому 1982 р. та дві скульптури в комплексі Арки дружби народів у Києві (1982 р.). Монумент на ознаменування боротьби українського народу під проводом Б. Хмельницького в місті Чигирин поєднує одразу декілька сюжетів. З одного боку, нагорі постаменту розташований Б. Хмельницький, який тримає в лівій руці текст договору Переяславської Ради. Відповідно цей сюжет присвячений ідеї «возз'єднання двох народів». З другого боку, внизу розташовані образи звичайного населення, яке, імовірно, веде боротьбу проти поляків. З-поміж натовпу можна вирізнити козаків зі зброєю та стягами (один з них на коні), та жінку з дитиною¹. Тобто скульптори О. Олійник та К. Вронський намагалися передати єдність українського народу як у боротьбі проти шляхти, так і в ідеї підписання договору з росіянами.

Інший зразок багатоплановості образів у скульптурі – монумент на честь 325-річчя Переяславської ради, встановлений в Переяславі-Хмельницькому. Пам'ятник зображує момент прийняття Б. Хмельницьким договору про перехід під зверхність російського царя. Через це на монументі постала велика кількість козаків на чолі з гетьманом (та звичайного народу) з одного боку, а також росіяни на чолі з боярином – з іншого. Втім, в плані образів пам'ятник є до певної міри унікальним, адже це єдиний випадок, коли текст договору тримає не Б. Хмельницький, а боярин (тобто російська сторона). Окрім цього, прослідковується надмірно дружнє ставлення сторін одна до одної, адже жінка поруч з боярином тримає хліб-сіль. Швидше за все, таке трактування Переяславської ради було характерне для самих скульпторів, у той час як влада лише затвердила проєкт монументу.

Подібні дружні відносини двох народів можна спостерігати і на прикладі скульптурної композиції на честь Переяславської ради в Києві, де зображені козаки та бояри. Показово, що тут також поєднані мотиви боротьби та

¹ Див. Дод. З.

«возз'єднання». По-перше, козак ліворуч тримає наготові щит та шаблю, що означає готовність захищатися від поляків. По-друге, в центрі композиції Б. Хмельницький тримає текст договору про Переяславську раду, у той час як українець та росіянин на другому плані потискають один одному руки – це символ «дружби» між українцями та росіянами. По-третє, праворуч зображено звичайний народ (жінка, дитина, музика), що підтверджує історичність події та одностайність українців у своєму рішенні. Загалом приуроченість пам'ятників Арки дружби народів очевидна: про це говорять навіть їхні назви. У Постанові Ради Міністрів УРСР №597 від 28 грудня 1979 р., яка затверджувала зокрема будівництво нових об'єктів у межах підготовки до відзначення 1500-річчя Києва, було затверджено встановлення наступних скульптур на замовлення Київського міськвиконкому: «Монумент на ознаменування возз'єднання України з Росією» та «Пам'ятник на ознаменування возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі»¹. Це ще раз підтверджує досягнення компромісу між республіканським та союзним партійним керівництвом в контексті святкування ювілею Києва. Тим паче, не слід забувати про образи другого монумента в комплексі Арки дружби народів, де селянин та пролетар разом підіймають орден «Дружби народів». Композиція демонструє темпоральність, тяглість історичного зв'язку між українцями і росіянами від Переяславської ради до радянської сучасності.

Отже, можна виокремити наступні особливості ретрансляції образу «українсько-російської дружби» в скульптурі часів «застою». По-перше, порівняно з попереднім періодом кількість нових пам'ятників суттєво скоротилася (у 2,83 рази), проте їхнє значення як місць пам'яті навпаки зросло. Тобто можна стверджувати про монументалізацію скульптури, перехід від кількісних показників до якісних. По-друге, пам'ятники почали переважно розташовувати в центрі УРСР, а не на заході, як раніше. Це пов'язано із

¹ Постанова Ради Міністрів Української РСР №597 від 28 грудня 1979 р. «Про будівництво, реконструкцію об'єктів соціально-культурного призначення і реставрацію пам'яток історії та культури у зв'язку з підготовкою до відзначення 1500-річчя заснування Києва. Дод. 4. Київ. 1979. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/КР790597.html (Дата звернення: 01.05.2021).

завершенням радянської західноукраїнських земель та необхідністю відзначати урочисті дати Києва та інших центральноукраїнських міст. По-третє, образ Б. Хмельницького перетворився на амбівалентний: з одного боку, він продовжував ретранслювати «українсько-російську дружбу», з другого – означав боротьбу українського народу проти шляхетського панування. Врешті-решт, через перехід у скульптурі від кількісних показників до якісних пам'ятники почали частіше носити алегоричний характер та містити велику кількість образів.

До бази даних було внесено лише 1 скульптуру «українсько-російській дружбі» часів «перебудови», а саме – пам'ятник Б. Хмельницькому в населеному пункті Городок Львівської області (1990 р.)¹. Це загалом співвідноситься із тенденцією до «забуття» образу «дружби народів» на останніх з'їздах КПРС². За характеристиками пам'ятник не вирізняється з-поміж інших: він присвячений гетьманові, а отже носить історичний та портретний характер, за видом є статуєю у повний зріст, тобто зразком монументальної скульптури. Окрім цього, пам'ятник містить назву та напис: на ньому позначене ім'я Б. Хмельницького та роки його життя, жодної згадки про його здобутки немає. Під час аналізу таблиці «Образи» було виявлено «класичні» сюжети: образ гетьмана, тобто лідера козаків, та договору Переяславської ради, який нагадує про зміну зовнішньополітичних орієнтирів Війська Запорозького в 1654 р.

Аналізуючи пасивність історичної політики навколо побудови нових пам'ятників часів «перебудови» (як «українсько-російській дружбі», так і загалом), варто звернутися до висновку С. Наумова. Вчений стверджував, що 1985-1991 рр. були пов'язані передусім з процесом повернення і трансляції історичної пам'яті через політику гласності, що призвело до появи численних культурно-просвітницьких організацій та їхнього курсу на збереження історико-

¹ Див. Дод. Е.

² Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020).

культурного спадку¹. Відповідно на рівні історичної політики УРСР можна стверджувати, що курс на встановлення нових пам'яток був замінений на переосмислення старих.

Отже, можна встановити наступні особливості скульптури «українсько-російській дружбі» в історичній політиці УРСР періоду «перебудови». По-перше, була зведена нанівець тенденція до встановлення нових пам'ятників. Саме тому зразок в Городку можна вважати лише відгомонам традиції. По-друге, в умовах розгортання політики гласності відбулася переорієнтація суспільства на курс збереження пам'яток та їх комеморіалізацію.

Загалом можна підсумувати, що історична політика УРСР в контексті ретрансляції образу «українсько-російської дружби» через скульптуру проявилася наступним чином. По-перше, образ «братерства» двох народів формувався передусім на основі звернення до подій Переяславської ради, ювілей якої урочисто святкувався в 1954 р. По-друге, до цього образу зверталися передусім скульптори, які брали участь у конкурсах на встановлення пам'ятника, в той час як республіканське партійне керівництво лише затверджувало проекти. По-третє, періодизація висвітлення образу «дружби» між двома народами збігається із періодизацією історії СРСР – тобто із «відлигою», «застоем» та «перебудовою». Під час першого періоду встановлення пам'ятників було масовим, а самі скульптури часто носили однотипний характер. У 1965-1985 рр. кількість пам'ятників відповідної тематики суттєво зменшилась, проте їхній зміст став більш насиченим та алегоричним, із великою кількістю залучуваних образів. За часів «перебудови» ідею зі зведенням нових пам'ятників було зведено нанівець, що було пов'язано із політикою гласності та активізацією руху за збереження пам'яток. Загалом тенденція до встановлення скульптур «українсько-російській дружби» корелюється із висвітленням цього образу в

¹ Наумов С. Деятельность местных отделений ВООПИИК и СФК по сорхранению историко-культурного наследия в условиях перестройки (на примере Омска и Новосибирска) // Университеты в системах развития и интеграции России: материалы Всероссийской научной конференции, посвященной 40-летию Омского государственного университета имени Ф. М. Достоевского. Омск: Изд-во Омского государственного университета, 2015. С. 2 (С. 82-83). URL: <http://www.psy.omsu.ru/new/conf/2014.pdf#page=82> (Дата звернення: 01.05.2021).

стенографічних звітах з'їздів КПРС, із тією лише різницею, що за часів «застою» теза про дружбу народів «перекочувала» із теорії на практику (тобто від декларування дружби народів до встановлення пам'ятників на її честь).

РОЗДІЛ 3

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ОБРАЗУ «УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ДРУЖБИ ТА БРАТЕРСТВА» НА ПРИКЛАДІ ІНШИХ ЗРАЗКІВ ВІЗУАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Історична політика УРСР щодо українсько-російських відносин проявлялася не лише у встановленні пам'ятників. Окрім цього, її можна було спостерігати в інших галузях культури. Зокрема образ «дружби і братерства» між українцями і росіянами ретранслювався як через літературу (враховуючи тенденції соціалістичного реалізму), так і через живопис, плакатистику, фотографію, фільмографію. Більш того, образ дружби знаходив відображення навіть у поширенні марок та листівок.

На прикладі української літератури можна переконатися, що історична політика УРСР суттєво вплинула на розвиток мистецтва. Наприклад, ще до 1954 р. вийшла діалогія Н. Рибак «Переяславська рада», за яку автор здобув Державну премію СРСР в 1950 р. В оповіді неодноразово наголошувалося на дружбі двох народів та споконвічному тяготінні українців до росіян¹. У вірші «І сказав Богдан» П. Тичина звертався до концепції «українсько-російської дружби і братерства», згадуючи поняття дружби, родини (родиною для України називалася Москва), старшого брата та єдності. Поет неодноразово повторював у творі: «Разом ми з Росією! Разом з Росіянами!»². До образу дружби двох народів звертався й інший український поет А. Малишко, який у 1954 р. видав збірку «Книга братів». Один з його творів, що належав до цієї серії, навіть тиражували в листівках. У вірші «Пісня братів» автор наголошував на спільній історії та долі двох народів, на спільному щасті. Найголовнішою тезою був статус українсько-російських відносин: «Як друзі друзі і як братові брати»³.

¹ Рибак Н. Переяславська Рада. В 2-х т. Київ: Видавництво «Дніпро». 1973. URL: <https://prom.ua/p931906537-patan-ribak-pereyaslavska.html> (Дата звернення: 11.05.2021).

² Тичина П. І сказав Богдан. Збірка «На Переяславській Раді». 1954. URL: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=tychina&page=tychin69> (Дата звернення: 07.05.2021).

³ Малишко А. Пісня братів // Листівка «325 років воз'єднання України з Росією». Тираж 152000. Київ: Видавництво «Мистецтво». 1979. URL:

Не можна забувати і про відгомін історичної політики УРСР у живописі. Наприклад, спеціально до 300-річчя Переяславської ради М. Хмелько написав картину «Навіки разом, навіки з російським народом», яка набула значну популярність та була розтиражована в мільйонах копій. На картині зображено процес скликання ради в Переяславі, коли було прийняте рішення про «возз'єднання» з Росією. Це свідчить про те, що до ювілею від 1654 р. митці готувалися завчасно.

Історична політика знаходила відображення і в плакатах, які було оформлено вже під час святкування «возз'єднання» або після нього. В. Косів стверджує: «У радянській Україні частина мотивації, звісно, йшла від самих авторів, але ... багато заохочень показати українськість походила з Москви»¹. Тобто з одного боку плакати в УРСР ретранслявали українську ідентичність, з іншого – ця ідентичність знаходила місце і під час ретрансляції образу дружби.

З приводу впливу з Москви на особливості висвітлення образу «українсько-російської дружби» слід додати, що на всесоюзному рівні події 1654 р. сприймалися так само патетично. Наприклад, в 1954 р. було випущено серію із 9-ти поштових марок СРСР «300-річчя возз'єднання України з Росією»². Так само маркувалися і листівки.

Про педалювання тези про дружбу між двома народами свідчить також оздоблення на станції метро «Київська» в Москві, відкритій в 1954 р. На 18 пілонах було розміщено мозаїчні панно на тему «українсько-російської дружби», які ілюстрували спільні події в історії двох народів, як-от панно «Полтавська битва», «Переяславська Рада», «Боротьба за радянську владу в Україні», «Возз'єднання всього українського народу в єдиній Радянській державі», «Звільнення Києва Радянською армією». Показово, що згадані сюжети

https://meshok.net/item/27427603_Лисовский_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_на_украинском_песня_на_открытке#&gid=1&pid=2 (Дата звернення: 08.05.2021).

¹ Коваль Н. Як зображали Україну та українців у графічному дизайні 1945-1989 років // Інтернет-видання «Читомо». 2019. URL: <https://chytomo.com/iak-zobrazhaly-ukrainu-ta-ukraintsiv-u-hrafichnomu-dyzajni-1945-1989-rokiv/> (Дата звернення: 11.05.2021).

² 300-летие воссоединения Украины и России. Серия марок СССР. Тир. 3 млн. 1954. URL: <https://stamps.ru/catalog/300-letie-voossoedineniya-ukrainy-s-rossiey-0> (Дата звернення: 11.05.2021).

співіснували з іншими. Наприклад, одне із панно ілюструвало поруч з українцями та росіянами представників інших народів і підписане наступним чином: «Співдружність народів – джерело розквіту соціалістичної Батьківщини»¹. Це означає, що в проєкті художника О. Мизіна (автор оздоблення) одночасно ретранслявався як образ «українсько-російської дружби», так і образ «дружби народів», який він представляв.

Задля більш детального аналізу ретрансляції образу «дружби» між українським та російським народами в цих галузях було створено базу даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.»². Загалом до неї увійшло 95 позицій, які було проаналізовано за трьома таблицями, пов'язаними типом зв'язку «один до багатьох»: «Загальні дані», «Написи» і «Образи»³. Таблиця «Загальні дані» містить наступні поля: «Назва»; «Фото/Відео»; «Рік»; «Вид пам'ятки»; «Автор(и)»; «Тираж». За різновидом було залучено наступні пам'ятки: марки; картини; фільми; плакати; медалі; світлини; листівки. Більша частина позицій представлена листівками (28 позицій, 29,47%), плакатами (23 позиції, 24,21%) та пам'ятними знаками, або значками (19 позицій, 20%)⁴. Варто припустити, що саме з цими предметами населення найчастіше мало справу в побуті, адже воно користувалось значками та листівками особисто, а плакати часто опинялися у фокусі людської уваги через свою патетичність та символізм. Окрім цього, листівки та плакати в Україні тиражувалися десятками та навіть сотнями тисяч, що свідчить про їхню поширеність у суспільстві⁵. Таблиця «Написи» містить

¹ Россия. Станция «Киевская» Московского метро // Интернет-портал «Мир без границ». URL: <https://vicamilleri.com/moskva-metro-kievskaja/> (Дата звернення: 07.05.2021).

² Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.». Харків. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZLwDT4utS5bVZTgiLjlljS5US6w_qHn/view?usp=sharing (Дата звернення: 08.05.2021).

³ Див. Дод. І.

⁴ Див. Дод. К.

⁵ Доможирова К., Кудряшова К. Плакат «В братній сім'ї народів СРСР возз'єднаний український народ буде комунізм». Тир. 75000. 1954. URL: http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/04/27-DSC_0416-.jpg (Дата звернення: 09.05.2021). Пластов А. Листівка "До 300-річчя возз'єднання України з Росією". Тир. 50000. 1954. URL: <http://www.gornitsa.ru/item.php?id=15398098&t=11> (Дата звернення: 10.05.2021). Лісовський В., Плаксина М. Листівка «325 років возз'єднання України з Росією». Тир. 152000. 1979. URL: https://meshok.net/item/27427603_Лисовский_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_на_украинском_песня_на_открытке (Дата звернення: 11.05.2021).

наступні поля: «Назва»; «Форма тексту»; «Згадка про українсько-російські відносини»; «Текст»; «Ключові слова». До цієї таблиці увійшло 86 позицій, на основі чого можна підсумувати, що 90,53% внесених до бази даних пам'яток містили текстовий супровід¹. Остання таблиця, «Образи», містила 2 поля: «Назва» та «Образи»². Всього було виокремлено 36 образів, які було згадано 285 разів. Найбільш актуальними виявилися образи державної символіки (47 позицій, 16,49%), українки (35 позицій, 12,28%), українця (27 позицій, 9,47%), росіянина (21 позиція, 7,37%) та росіянки (20 позицій, 7,02%)³. Імовірно, найголовнішим засобом ретрансляції образу «єднання» двох народів стало зображення разом представників українського та російського населення на тлі державної символіки.

Отже, база даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.» дозволила встановити, якою мірою українсько-російські відносини знаходили відображення у візуальній культурі, та розглянути їх у хронологічному вимірі.

У результаті аналізу бази даних було умовно виділено три періоди, за яких побутував образ «українсько-російської дружби». Вони співпали з історичною періодизацією СРСР: доба «відлиги» (1954-1964 рр.), «застою» (1964-1985 рр.) та «перебудови» (1985-1991 рр.). Передусім варто розглянути пам'ятки 1954-1964 рр. Загалом таких було нараховано 58 позицій, що складає 61,05%. Серед них 84,48% датовані 1954 р. Це співвідноситься із базою даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.», де більшість пам'яток так само датовані періодом «відлиги»⁴. Це знову-таки пояснюється урочистостями навколо 300-річчя Переяславської ради. За видом пам'яток більшість склали листівки (25 позицій, 43,1%), плакати (22,41%) та

¹ Див. Дод. Л.

² Див. Дод. М.

³ Див. Дод. Н.

⁴ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VoMsQVbyxf6qarV1PM3O-V26GbAU1aqf/view?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021).

марки (10 позицій, 17,24%), що відповідає загальній статистиці¹. Показовим аспектом стало те, що до бази даних за вказаний період увійшла також 1 картина (авторства М. Дерегуса), 1 медаль, яка була урочисто випущена до «300-річчя возз'єднання України з Росією», та 1 фільм – «Полум'я гніву», випуск якого теж був приурочений до свята. Показово, що фільм повністю відображає ставлення до Хмельниччини та подій Руїни з точки зору радянської історичної політики: в ньому І. Виговський представлений як зрадник, який продався полякам, а М. Пушкар – навпаки як вірний соратник Б. Хмельницького та друг російського народу².

До таблиці «Написи» потрапило 53 позиції, що датуються «відлигою», що складає 91,38% від загальної кількості пам'яток цього періоду³. Більший відсоток текстового супроводу порівняно зі скульптурою можна пояснити специфікою пам'яток: на марках, плакатах, листівках та медалях традиційно міститься підпис. Зокрема було з'ясовано, що авторство найчастіше фіксувалося на плакатах та листівках, у той час як фото, значки і медалі не супроводжувалися підписом. Окрім цього, у 86,79% випадків (46 позицій) цей підпис містив згадки про українсько-російські відносини. Найбільш вживаним формулюванням стали вислови про 300-річчя «возз'єднання України з Росією»: таких було нараховано 34 згадки. Окрім цього, поширеним було гасло «Навіки разом» - 4 згадки. Парадоксальну кількість згадок саме про «300-річчя...» можна пояснити тим, що саме так називалась серія листівок і серія марок, випущених в 1954 р. на честь ювілею Переяславської ради.

Слід зазначити, що образ «возз'єднання» двох народів, що ретранслювався політикою пам'яті як в УРСР, так і в СРСР, знаходив відображення і в суспільній думці. Наприклад, у листі від 23 травня 1954 р., адресованому деякій Н. Гора, відправник вітав маму «зі святом 300-річчя возз'єднання» і повідомляв, що в цей

¹ Див. Дод. К.

² Пламя гнева. Реж. Левчук Т.; Сценарист Дмитерко Л. Киев: Киностудия им. А. Довженко. 1955. 1 ч. 35 мин. URL: <https://ru.kinorium.com/144300/> (Дата звернення: 11.05.2021).

³ Див. Дод. Л.

день у Макіївці була демонстрація¹. З другого боку, на світлині з обходин на Хрещатикув 1954 р. можна помітити, що демонстранти тримали напис: «Хай живе віковічна дружба Російського та Українського народів!»

Повертаючись до аналізу написів на пам'ятках, слід розглянути інші мовні конструкції, за допомогою яких ретранслювався образ «українсько-російської дружби». Зокрема плакат «Навіки – разом!» містив наступний напис: «Навіки пов'язавши свою долю з братнім російським народом, український народ врятувався від іноземного закріпачення та забезпечив можливість свого національного розвитку»². Відповідно автори плакату вдалися до ретрансляції не лише образу «дружби українського та російського народів», а й образу «братерства», який співвідноситься із концепцією «російського народу як старшого брата». Подібний пасаж прослідковується і в листівці «300 років возз'єднання України з Росією», в якій зацитовано документ із відповідною назвою від 1954 р. та позначено, що Б. Хмельницький зважено прийняв рішення про об'єднання з «великим російським народом» заради врятування українців³.

У контексті образу «братерства» у пам'ятках візуальної культури варто відзначити, що поєднання «братерства» та «дружби народів» було зафіксовано не один раз: наприклад, в плакатах В. Іванова наголошує: «В братській дружбі – наша сила!»⁴. Натомість плакат К. Доможирова та К. Кудряшової має більш патетичну назву, в якій поєднані тези про «братерство», «сім'ю народів», «возз'єднання» та «будівництво комунізму» водночас, що ретранслює одразу декілька образів історичної політики УРСР⁵.

¹ Письмо Надежде Гавриловне Гора. Отправитель Толя. Макеевка, 1954. URL: <https://auction.violity.com/107169488-m-i-hmelko-naveki-s-moskvoj-naveki-s-russkim-narodom-1954-god> (Дата звернення: 09.05.2021).

² Цит. по: Плакат «Навеки – вместе». Иванов К.; Корецкий В.; Савостюк О.; Успенский Б. Тир. 100000. 1954. URL: <http://redavantgarde.com/collection/show-collection/289-together---forever-.html> (Дата звернення: 09.05.2021).

³ Яланський В. Листівка «300 років возз'єднання України з Росією». Тир. 100000. 1954. URL: https://meshok.net/item/226615984_300_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_Худ_В_Яланский_1954_Чиста_я (Дата звернення: 09.05.2021).

⁴ По: Иванов В. Плакат «В братской дружбе – наша сила!». Тир. 200000. 1954. URL: <http://redavantgarde.com/collection/show-collection/551/print/> (Дата звернення: 09.05.2021).

⁵ Доможирова К., Кудряшова К. Плакат «В братній сім'ї народів СРСР возз'єднаний український народ буде комунізм». Тир. 75000. 1954. URL: http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/04/27-DSC_0416-.jpg (Дата звернення: 09.05.2021).

Отже, серед написів найбільш поширеними були тези, пов'язані з ключовими словами «возз'єднання», «Україна» та «Росія». Окрім цього, тексти на пам'ятках нерідко поєднували декілька концепцій, які ретранслювалися (зокрема «українсько-російська дружба», «братерство», «дружба народів» і «сім'я народів»).

Під час аналізу таблиці «Образи» на предмет ретранслції «українсько-російської дружки» у візуальній культурі 1954-1964 рр. було з'ясовано, що у вказаний період автори звернулися до окремих образів 190 разів. Зокрема, поширеними лишилися образи, що демонстрували державну символіку (прапор УРСР, герб СРСР тощо) – таких нараховано 22 позиції (11,58%), українку (11,58%), українця (19 позицій, 10% і т.д. Слід відзначити, що у період «відлиги» до образу козаків у візуальній культурі зверталися найчастіше: згадки про козаків за цієї доби становлять 70,59% від загальної кількості (12 позицій з 17)¹.

Подекуди сюжети повторювалися: один зі зразків – це тиражування в листівках копій відомих картин. Саме тому попри те, що в базі даних вказаного періоду наявна лише одна картина (Ілюстрація до роману «Переяславська рада» Н. Рибака), де-факто картин зібрано три: окрім згаданої, до переліку увійшов витвір «Навіки разом» О. Хмельницького та «Навіки з Москвою, навіки з російським народом» М. Хмелька, хоча оригінали картин були написані до 1954 р. Усі три зразки зображують сюжет Переяславської ради, а саме – зібрання козаків та їхні переговори з московськими боярами. Оригінальна картина М. Дерегуса, внесена до бази даних, також була продубльована у вигляді листівки, що свідчить про активну політику з поширення зразків творчості, присвяченої «возз'єднанню України з Росією».

З другого боку, аналогічні образи козаків та бояр можна прослідкувати на скриньці «Навіки разом», яку було розміщено на ювілейній серії листівок в 1954 р.². До того ж, сам процес переговорів зображено з використанням образу

¹ Див. Дод. М.

² Скубенко Н. Листівка «Навіки разом. Ювілейна скринька». 1954. URL: https://newauction.com.ua/offer/otkrytka_1954_naveki_vmeste_jubilejnyj_larec_300_let_vossoedinenija_ukrainy_s_rossiej_obrezana-i98424366764977.html (Дата звернення: 10.05.2021).

договору («Березневих статей»), який мав бути підписаний; водночас по боках від дійових осіб розташовані стяги та рослинні орнаменти. Слід зауважити, що популяризація народної творчості з приводу «українсько-російської дружби» відбувалася не лише на прикладі скриньки. Наприклад, у тій же серії листівок було використано фото блюда з рослинним орнаментом З. Архіпової, яке вона створила до 300-річчя «возз'єднання»¹. Це свідчить про те, що ініціатива увіковічнити «дружбу українського та російського народу» заохочувалася радянською владою.

Окрім цього, в межах ретрансляції образу «дружби» між двома народами було залучено узагальнені образи українців та росіян (образ України часто узагальнювала саме жінка). Наприклад, плакат «Хай живе велика радянська дружба!» зображує українку, яка дарує квіти росіянці, що видно за національним одягом. Втім, образ українського чоловіка також був наявний: наприклад, плакат «Хай славиться дружба велика...» присвячений дружбі народів та їхньому братерству, саме тому там були наявні чоловіки різних національностей, зокрема українець та росіянин. Показово, що всі герої зображені в національному вбранні або його елементах, проте росіянин постає в костюмі звичайного робітника, що характерно загалом для радянської плакатистики. Імовірно, таким чином автори намагалися представити росіян як тих, хто працює на користь всіх республік СРСР та забезпечує їх добробут.

Серед чоловіків українців та росіян не завжди був представлений національний або робітничий образ. Наприклад, один з плакатів 1954 р. «За непорушну дружбу, за нові спортивні успіхи!» демонстрував представників двох країн із відповідними написами на футболках (РСФРР та УРСР), які біжать стадіоном². Варто припустити, що вказаний плакат покликаний не лише ретранслювати «дружбу народів», а й популяризувати серед населення фізичну

¹ Архіпова З. Открытка «Блюдо в честь 300-летия воссоединения Украины с Россией». Тир. 50000. 1954. URL: https://streetmarket.ru/item/226030009_3_Архіпова_Блюдо_в_честь_300_летия_воссоединения_Украины_с_Россией_1954_Ж_120 (Дата звернення: 10.05.2021).

² Плакат «За нерушимую дружбу...». 1954. URL: https://ic.pics.livejournal.com/klonik69/35871956/1330773/1330773_800.jpg (Дата звернення: 10.05.2021).

культуру і спорт, які були складовими образу «радянської людини» та «радянського народу».

Слід зауважити, що образ «українсько-російської дружби» мав ознаки не лише персоніфікації. Наприклад, серія марок, випущена на честь 300-річчя Переяславської ради, так само ретранслявала «дружбу» двох народів, проте зображувала її іншими методами – через демонстрацію зразків архітектури та скульптури. Так, до серії увійшли зображення не лише Переяславської ради та прапорів двох республік, а й окремі пам'ятки Києва (будівлі Академії наук УРСР, Верховної Ради УРСР, Державного театру опери і балету ім. Т. Шевченка, Київського державного університету ім. Т. Шевченка, пам'ятник Б. Хмельницькому), Канева (монумент на могилі Т. Шевченка) та Харкова (пам'ятник Т. Шевченку). Імовірно, таким підбором пам'яток упорядники намагалися водночас звеличити події Переяславської ради, вшанувати пам'ять найбільш впізнаваного українського діяча Т. Шевченка та продемонструвати здобутки союзу УРСР з РСФРР, в результаті якого були встановлені нові будівлі, зразки «нового» мистецтва¹.

Унікальний образ «українсько-російської дружби» продемонстрували світлини та фільми епохи «відлиги», адже його ретранслявали не вигадані персонажі або конкретні діячі минулого, а реальні люди. І хоча загалом самі образи були ті ж самі (українець, українка, козаки, в яких перевдягався народ), проте світлини були зроблені саме під час святкування 300-річчя Переяславської ради: під час концерту, демонстрацій тощо². З другого боку, фільм «Полум'я гніву» через більш серйозну цензуру містив більш «класичний» образ «дружби народів», який наголошував на вирішальній ролі росіян та на боротьбі проти зрадників.

¹ Див. Дод. К.

² Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.». Харків. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZLwDT4utS5bVZTgiLjIjS5US6w_qHn/view?usp=sharing (Дата звернення: 08.05.2021).

Ще одними специфічними пам'ятками в контексті ретрансляції окремих образів є значки та медалі. За часів «відлиги» було випущено 1 ювілейну медаль, де на аверсі та реверсі зображені різні сюжети: «українсько-російську дружбу» в минулому (тобто в 1654 р.) та в «сучасності» (станом на 1954 р.). Саме тому з одного боку зображено козаків та бояр, які тримають в руках договір, а з другого – українець та росіянин на фоні Кремля, які потискають один одному руки. Окрім цього, ця сторона медалі зображує герб СРСР на передньому плані та козака з боярином – на другому плані (як пращурів)¹. Можна зробити висновок, що ювілейна медаль була покликана продемонструвати дружбу між народами крізь віки.

Ювілейний знак "300 років возз'єднання України з Росією", який випускався в різних варіантах написів (україномовний та російськомовний). Як і радянські ювілейні значки загалом, ця пам'ятка містила напис на фоні державної символіки, а саме – на тлі прапорів УРСР та РСФРР. Окрім цього, згори зображено вежу Кремля, що, імовірно, мало наголошувати на головній ролі російського народу в російсько-українських відносинах.

Отже, можна виокремити наступні ознаки ретрансляції образу «українсько-російської дружби» за доби «відлиги». По-перше, в цей період спостерігається найбільша кількість відповідних пам'яток, що співвідноситься із загальними тенденціями в скульптурі і на законодавчому рівні та пояснюється тим, що саме М. Хрущов взяв курс на проведення комеморативних практик навколо подій, пов'язаних зі спільною історією українців та росіян. По-друге, через приуроченість більшості пам'яток 300-річчю Переяславської ради саме в цей період образ козака лишався найбільш актуальним. Окрім цього, саме Переяславській раді були присвячені серії марок та листівок. Врешті-решт, образ «дружби українців та росіян» часто подавався разом із залученням образів «братерства народів», «дружби народів» та «сім'ї народів», разом утворюючи

¹ Пам'ятна медаль на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією. 1954. Матеріал: томпак, позолота. Тир. 2805. URL: <https://auction.violity.com/105795919-pamyatnaya-medal-300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiej-1954-god> (Дата звернення: 09.05.2021).

органічну концепцію «загальнорадянської єдності», яка була однією з ознак «радянського народу».

Під час аналізу бази даних було зафіксовано 32 пам'ятки «українсько-російської дружби» доби «застою» (1965-1985 рр.). За співвідношенням кількості позицій можна зробити висновок, що образ «дружби» в скульптурі та інших зразках візуальної культури розвивався однаковими темпами. Так само, як і за «відлиги», найбільша кількість пам'яток була присвячена річниці Переяславської ради – в 1979 р. святкувалося «325-річчя возз'єднання України з Росією». За різновидом пам'яток більшість склали значки (17 позицій, 53,13%) та плакати (7 позицій, 21,88%)¹. Невелика кількість марок та листівок порівняно із попереднім періодом зумовлена відсутністю колекційної серії на честь свята. Натомість переважання знаків пояснюється кількома аспектами. По-перше, значки масово випускалися до ювілеїв відомих подій, серед яких було і 300-річчя Переяславської ради. По-друге, саме в 1970-1980-х рр. активізувалася діяльність фалеристів, які колекціонували значки.

Загалом 29 позицій з 32 (90,63%) містили напис². Втім, через домінування значків та інших зразків, що потребують текстового супроводу (плакати, медалі тощо), всі 100% позицій містили назву на пам'ятці. Окрім цього, 2 з них супроводжувалися цитатою. Показово, що згадка про українсько-російські відносини в підписі була наявна лише в 68,97% випадків (20 позицій). Це можна аргументувати тим, що інші пам'ятки були присвячені або ролі України в СРСР загалом³, або іншим святам, під час яких українсько-російські відносини висвітлювалися опосередковано: наприклад, 60-річчя УРСР або 1500-річчя Києва⁴. Оскільки більшість підписів склали назви, то найпопулярнішими

¹ Див. Дод. К.

² Див. Дод. Л.

³ Кудряшов Є. Плакат «Цвіти, Україно, радянських республік сестра!». 1968. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/08/DSCN5344-.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021). Кудряшова К. Плакат «П'ятнадцять республік...». 1966. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/08/DSCN4965.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021). Ляшук Т. Плакат «Слався, Україно – радянська земля!». Тир. 31500. 1967. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/08/ot17.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).

⁴ Ювілейний знак «60 років радянській Україні». 1977. URL: https://meshok.net/item/228291523_21201_ЗНАЧКИ_СССР_ОДНИМ_ЛОТОМ_9шт_60_ЛЕТ_УССР_325_ЛЕТ_В_ОССОЕДИНЕНИЯ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_ФЛАГИ (Дата звернення: 10.05.2021). Ювілейний знак «УРСР 60

ключовими словами виявилися «возз'єднання», «Україна» та «Росія». Втім, автори вдавалися і до інших образів – «братності» (3 позиції), «єдності» (3 позиції), «дружби народів» (2 позиції) та «сім'ї народів» (2 позиції).

Слід виокремити ті пам'ятки, які специфічно ретрансливали образ «українсько-російської дружби». По-перше, до них можна віднести значок «ХІІ Спартакіада», випущений спеціально до марафону 1979 р. у Ворохті¹. Унікальність пам'ятки полягала в тому, що вона була приурочена одразу до двох свят, пов'язаних з Україною: «40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі» та «325-річчя возз'єднання України з Росією»². Відповідно марафон було проведено з урахуванням історичної політики УРСР та СРСР та загальних тенденцій до позитивного трактування в суспільстві подій 1654 р. та 1939 р.

По-друге, окремі зразки «українсько-російської дружби» педалювалися водночас із іншими образами. Наприклад, плакат 1966 р. наголошував:

«П'ятнадцять республік довіку
Священне братерство єдна,
І пестить родину велику,
Як мати Вітчизна одна!»³

Відповідно вказаний український плакат наголошував не лише на дружбі окремо українців та росіян, а на образі «братньої сім'ї» всіх радянських республік, що було складовою ретрансляції концепції «радянського народу».

Через ретрансляцію образу «українсько-російської дружби» в межах загальнонорадянського братерства подекуди вдавалися до цитування рядків із

років». 1977. URL: https://meshok.net/item/228291523_21201_ЗНАЧКИ_СССР_ОДНИМ_ЛОТОМ_9шт_60_ЛЕТ_УСССР_325_ЛЕТ_В_ОССОЕДИНЕНИЯ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_ФЛАГИ (Дата звернення: 10.05.2021). Яланський В. Плакат «Ласкаво просимо!». Тир. 62000. 1981. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/08/DSCN3123.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).

¹ Значок «ХІІ Спартакіада». Марафон-79. Ворохта, 1979. URL: https://meshok.net/item/199982947_Ворохта_Спартакіада_Марафон_325_лет_воссоединения_Украины_с_россией_УСССР_1979 (Дата звернення: 10.05.2021).

² Див. Дод. Л.

³ Кудряшова К. Плакат «П'ятнадцять республік...». 1966. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/08/DSCN4965.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).

гімну СРСР (особливо в настільних медалях): «Союзом незламним республіки вільні навек об'єднала Великая Русь»¹. Загалом тенденція до меморіалізації «Русі» як держави, яка об'єднала радянські республіки, була характерною для епохи застою. Це можна помітити навіть на прикладі рядків із оновленого гімну УРСР, затвердженого в 1978 р.:

«Живи, Україно, Радянська державо,
В єдиній родині народів-братів!»²

Слід врахувати, що до 1978 р. Україна називалася «возз'єднаним краєм», що свідчить на користь того, що історична політика УРСР почала більшою мірою педалювати образ СРСР як «сім'ї народів», аніж конкретно «возз'єднаної України».

Отже, хоча текст на пам'ятках супроводжувався постійним педалюванням образу «возз'єднання України з Росією», паралельно розгорталася політика звеличення СРСР, який об'єднав республіки у «братню сім'ю народів».

Під час аналізу таблиці «Образи» було з'ясовано, що за доби «застою» до різних образів «українсько-російської дружби» звернулися 63 рази. Найбільш поширеним образом стала державна символіка, тобто передусім прапори УРСР та РСФРР і герб СРСР – 22 позиції (34,92%)³. Це пояснюється особливостями вибірки: на ювілейних значках традиційно була зображена державна символіка в різних проявах. Інші образи були традиційними та співвідносилися із періодом «відлиги».

Слід відзначити, що в цей період деякі сюжети повторювалися (як це було із тиражуванням картин у листівках за доби М. Хрущова). Так, наприклад, саме за «застою» у візуальній культурі декілька разів фігурував монумент на честь 300-річчя «возз'єднання України з Росією»: зокрема його можна спостерігати на

¹ Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією 1654-1979". 1979. URL: https://starina.ru/item/104637937_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_1654_1979_ЛМД_настольная_медаль_СССР (Дата звернення: 10.05.2021).

² Гімн УРСР. Текст П. Тичини і М. Бажана. Музика авторського колективу під керівництвом А. Лебединця. Затверджений указом Президії Верховної Ради УРСР від 22 березня 1978 р. Київ, 1978. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Гімн_УРСР_\(1978\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Гімн_УРСР_(1978)) (Дата звернення: 12.05.2021).

³ Див. Дод. М.

листівці «325 років возз'єднання України з Росією», поштової марці Г. Комлева тощо¹. Відповідно таким чином повторно ретранслювався образ росіянки, яка веде вперед українку з Конституцією в руках.

Якщо розглядати плакати вказаного періоду, то можна погодитися із тезою В. Косіва про те, що з другої половини 1960-х рр. зростає кількість запитів з Москви про створення українських плакатів із національними формами². Це підтверджується результатом аналізу бази даних: всі 7 плакатів періоду «застою» містять зображення українок або українців у національному одязі, що надавало українській плакатистиці колориту³. Особливо слід звернути увагу на плакат «Живи, Україно, Радянська державо...», який зображував не просто українців, а гуцулів із трембітами, щоб показати специфіку УРСР⁴.

В окремих випадках українська ідентичність демонструвалася спільно із радянською ідеологією. Наприклад, нагрудний знак "325 років возз'єднання України з Росією" 1979 р. містив зображення Б. Хмельницького на коні (за скульптурою М. Мікешина), у той час як ліворуч червоніла будівля Кремля. При цьому знак був опоясаний знизу колосом. Імовірно, таке поєднання свідчило про намагання інтегрувати образ «українсько-російської дружби» до «сім'ї народів СРСР», очолюваної росіянами.

Інший, більш живий образ «дружби українців та росіян» формувався у фотографії. Наприклад, київська світлина з відкриття пам'ятника Арки дружби народів демонструвала величезну кількість українців, які приїхали на урочисте відкриття пам'ятки. Окрім цього, композиція світлини побудована так, що на

¹ Комлев Г. Поштова марка «325 років возз'єднання України з Росією». 1979. URL: <https://stamps.ru/catalog/325-let-vossoedineniyu-ukrainy-s-rossiey> (Дата звернення: 08.05.2021). Лісовський В., Плаксіна М. Листівка «325 років возз'єднання України з Росією». Тир. 152000. 1979. URL: https://meshok.net/item/27427603_Лисовский_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_на_украинском_песня_на_открытке (Дата звернення: 11.05.2021).

² Косів В. «Пролетарський за змістом, національний за формою»: Український радянський плакат 1945-1989 років // Міжнародний інтелектуальний часопис «Україна модерна». 2019. URL: <https://uamoderna.com/md/kosiv-posters> (Дата звернення: 12.05.2021).

³ Див. Дод. М.

⁴ Мохор Ю. Плакат «Живи, Україно, Радянська державо...». 1979. URL: https://uamoderna.com/images/materialy_dokumenty/Kosiv/8.jpg (Дата звернення: 12.05.2021).

задньому плані видно сам монумент Дружби народів та арку, а попереду – людей, які жваво спілкуються біля столу з газетами, приуроченими до свята¹.

Отже, можна виокремити наступні ознаки історичної політики УРСР на прикладі візуальної культури періоду «застою». По-перше, у вказаний період було нараховано менше пам'яток порівняно з «відлигою», що співвідноситься із загальними тенденціями в скульптурі, і з ретрансляцією образу «українсько-російської дружби» в стенографічних звітах з'їздів КПРС. По-друге, «дружба двох народів» в 1965-1985 рр. найбільшою мірою була репрезентована в ювілейних знаках, що зумовило концентрацію за цієї доби образу державної символіки. По-третє, так само, як і за «відлиги», більшість пам'яток була присвячена ювілею Переяславської ради. Втім, образ «дружби» репрезентували і інші свята, як-от 60-річчя УРСР або 1500-річчя Києва. Врешті-решт, за доби «застою» історична політика була спрямована не лише на репрезентацію образу міцних російсько-українських відносин, а й на популяризацію тези про СРСР як «сім'ю братніх народів».

За доби «перебудови» виникли лише 3 пам'ятки, які так чи інакше ретранслювали образ «українсько-російської дружби», всі вони датовані 1987-1988 рр.² Згідно з М. Новіковою, радянська історична політика 1985-1991 рр. перейшла до «переосмислення історичного минулого»³. Свідченням цього стала активна діяльність історико-просвітницьких товариств, як-от «Меморіал». Це напряму відобразилося на історичній політиці УРСР, тому кількість пам'яток, присвячених образу «дружби українців і росіян», стала мінімальною (через засудження ідеологічного контролю над суспільством).

До підбірки за цей період увійшли 1 листівка та 2 плакати. Усі 3 пам'ятки містили текстовий супровід: назву та напис (окрім плакату К. Кудряшової, де була наявна лише назва). Найбільш яскравий текст, що ретранслював образ

¹ Фото "Відкриття пам'ятника Арки дружби народів". 1982. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/wp-content/uploads/2020/04/arka-druzhb%D1%8B-narodov8.jpg> (Дата звернення: 08.05.2021).

² Див. Дод. К.

³ Новикова М. Особенности исторической политики советского государства в годы перестройки 1985-1991 гг. // Genesis: исторические исследования. 2018. №2. С.1. URL: https://e-notabene.ru/hr/article_25374.html (Дата звернення: 12.05.2021).

«українсько-російської дружби», містив плакат «Наша дружба вічна й непохитна». Втім, плакат демонстрував не конкретно дружбу українців і росіян, а дружбу всіх народів республіки. Інші ж дві позиції в базі даних містили текстовий супровід до зображень та безпосередньо тих образів, які ретранслювалися через ці пам'ятки¹.

У згаданому контексті слід окремо розглянути таблицю «Образи»². Як вже було згадано, плакат від 1987 р. демонструє дружбу радянських народів: на малюнку зображено жіночі персоніфіковані образи радянських республік (це можна помітити за національним одягом), які тримають в руках власні герби, в той час як нагорі їх об'єднує герб СРСР. Це демонструє відгомін історичної політики періоду «застою», коли влада намагалася показати єдність радянських народів.

Інший зразок впливу тенденцій 1965-1985 рр. можна спостерігати на прикладі листівки 1988 р. Так само, як і в попередній період, на конверті розміщено світліну пам'ятника «Навіки разом» у Переяславі-Хмельницькому (1982 р.). Тобто таким чином ретранслювався образ козаків, бояр, Б. Хмельницького та договору («Березневих статей»). Слід відзначити, що листівки із зображенням монумента в тому ж місті від 1961 р. більше не тиражувалися. Це можна пояснити кількома аспектами. По-перше, пам'ятник 1982 р. був створений пізніше, тому був більш актуальним для громадськості. По-друге, за часів «перебудови» образ «українсько-російської дружби» майже припинив ретранслюватися, як і теза про «возз'єднання». Свідченням цього є повернення та активна діяльність М. Брайчевського в УРСР наприкінці 1980-х рр., а також припинення переслідування його праці «Приєднання чи возз'єднання?». Відповідно масове поширення образу росіянки, яка направляла українку вперед, не відповідало історичній політиці УРСР періоду «перебудови».

¹ Див. Дод. Л.

² Див. Дод. М.

Третя пам'ятка, яку було поширено в роки правління М. Горбачова, не несла конкретного ідеологічного навантаження: плакат просто був присвячений Т. Шевченку, тому окрім портрета, підпису з роками життя діяча та орнаменту, він нічого не містить. Загалом тенденція до звеличення постаті Т. Шевченка спостерігалася весь час існування радянської влади в Україні.

Отже, можна виділити наступні риси впливу історичної політики УРСР часів «перебудови» на візуальну культуру. По-перше, цей період позначився найменшими масштабами оперування образом «українсько-російської дружби», що пов'язано із послабленням ідеологічного контролю та співвідноситься із загальними рисами доби як в скульптурі, так і під час партійних засідань. Це пов'язано із переходом від створення пам'яток до здійснення комеморативних практик навколо подій історії України. По-друге, абсолютно всі зразки ретрансляції образу «дружби» 1985-1991 рр. були створені під впливом тенденцій «застою» (зображення пам'ятників у листівках, наголос на дружбі радянських республік і т.д.).

Загалом можна підсумувати, що на відміну від декларативних аспектів щодо формування образу «українсько-російської дружби» у стенографічних звітах з'їздів КПРС, його ретрансляція в межах візуальної культури мала як подібні, так і відмінні риси. Найголовнішою спільною рисою була періодизація: як під час засідань партії, так і під час створення зразків візуальної культури найбільша увага як всесоюзного, так і українського партійного керівництва образу «дружби українського та російського народів» приділялася саме за доби «відлиги», що пов'язано із постаттю М. Хрущова та його курсом на зближення двох народів і створення радянського народу як «нової історичної спільності». Так само плідно вказаний образ використовувався і за доби «застою», адже історична політика з конструювання єдиного народу ставала все більш актуальною в умовах загальної стагнації та неможливості побудувати комунізм, як того обіцяв М. Хрущов. Окрім цього, саме образ «українсько-російської дружби» у цей період був фундаментом задля ретрансляції «дружби народів» та «радянського народу», адже ці тенденції набули ширшого забарвлення в

історичній політиці. За доби «перебудови» (1985-1991 рр.) навпаки відбулося «переосмислення історії», через що партія припинила педалювати образ «українсько-російської дружби». Втім, ретрансляція цього образу в скульптурі та інших зразках візуальної культури відрізнялася: якщо встановлення пам'ятників за періоду «застою» перетворилося із кількісного процесу на якісний (вони ставали багатокomпонентними, містили більшу кількість образів та несли значне ідеологічне навантаження), то інші зразки візуальної культури в 1965-1985 рр. хоча і стали рідше виникати, проте перетворилися на ретрансляцію водночас кількох концепцій (не лише «українсько-російської дружби», як у скульптурі, а ще й «братерства», «дружби народів» та «сім'ї народів»).

ВИСНОВКИ

Образ «українсько-російської дружби та братерства» в 1954-1991 рр. був сконструйований історичною політикою як УРСР, так і СРСР задля ретрансляції концепції «радянського народу». Концепція «українсько-російського братерства» була невід'ємною складовою «дружби народів», образ якої натомість був частиною концепції «радянського народу як нової історичної спільності». Звернення до «дружніх і братерських» відносин між українцями та росіянами мало на меті акцентувати на нерозривності двох народів, а отже і двох республік. Загалом конструювання образу «українсько-російської дружби» в історичній політиці УРСР відбувалося за рахунок інструменталізації Переяславської ради, постаті Б. Хмельницького, а також встановлення алегоричних темпоральних зв'язків між постатями козаків XVII ст. та робітників другої половини XX ст.

Образ «українсько-російської дружби» педалювався передусім республіканською партійною елітою за доби «відлиги» через загальні тенденції до лібералізації та звеличення спільного минулого українців та росіян (що було з'ясовано в результаті аналізу бази даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС»)¹. Натомість образ «дружби народів», хоча і став використовуватися рідше за доби «застою», проте лишався актуальним до XXV з'їзду КПРС (1976 р.) включно. Образ «радянського народу» був найбільш популярним не лише за правління М. Хрущова, а й за доби «застою» (зокрема під час проведення XXV з'їзду КПРС, 1976 р.), в той час як після 1985 р. політика «гласності» призвела до нівелювання актуальності теми «дружби народів», що звело кількість згадок про неї до нуля.

¹ Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020).

Українська скульптура в УРСР виступала в ролі популяризатора радянської ідеології в просторах міст¹. Найбільшою мірою образ «українсько-російської дружби» ретранслювався через скульптуру за доби «відлиги», в той час як як українська, так і всесоюзна історична політика періоду «застою» призвела до переходу від кількісних показників встановлення пам'ятників до якісних, що позначилося на змістовному наповненні сюжетів, яким були присвячені монументи, новими образами. За доби «перебудови» відбулося переосмислення історії, що призвело до припинення форсування образу «українсько-російської дружби» в скульптурі.

База даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.» (95 позицій, 3 таблиці) дозволила проаналізувати особливості ретрансляції образу «українсько-російської дружби» візуальною культурою загалом порівняно конкретно з монументальною скульптурою². В результаті було встановлено, що хоча тенденції до рівня висвітлення досліджуваного образу в культурі збігалися, проте скульптура значно меншою мірою ретранслювала образ «дружби і братерства» двох народів крізь призму державної символіки.

Загалом хоча образ «українсько-російської дружби і братерства» і мав спільну динаміку розвитку на декларативному рівні та на рівні історичної політики у візуальній культурі, проте саме за доби «застою» він набув більш якісних ознак на практиці. У той час як на рівні стенографічних звітів з'їздів КПРС найбільша увага приділялася конструюванню «єдиного радянського народу», у візуальній культурі в УРСР акцентувалася увага на образі Б. Хмельницького, Переяславської ради та козаків загалом, а також державної символіки як показника дружби країн крізь час.

¹ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VoMsQVbyxf6qarV1PM3O-V26GbAU1aqf/view?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021).

² Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZLwDT4utS5bVZTgiLjIjS5US6w_qHn/view?usp=sharing (Дата звернення: 08.05.2021).

ДОДАТКИ

Додаток А. Таблица 1. Таблица даних в базі даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС»¹

База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС».mx20	
Групи документів:	10
Набори документів	0
Текстові документи	19
документи PDF	1
Документи-зображення	0
Табличні документи	0
Коди:	32
Кодовані сегменти:	8692
Набори кодів	0
Примітки:	32
Примітки документа	1
Примітки документів	0

¹ Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020).

Примітки коду	32
Змінні Документа	1
Змінні Коду	0
Посилання документів	0

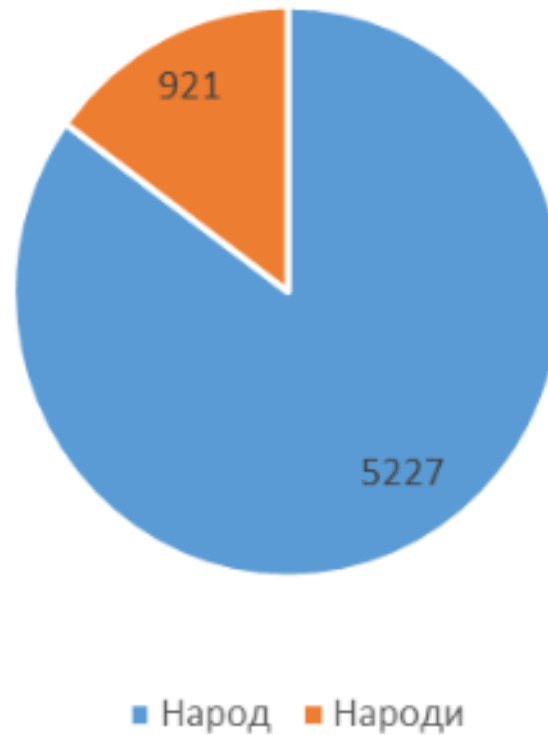
Додаток Б. Таблица 2. Таблица кодів бази даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС»¹

Список кодів	Частота	Наши нации	0
Система кодів	8692	Советские нации	12
Братский союз	23	Советская нация	1
Украинский народ	68	Наша нация	4
Единство народов	13	Наш соотечественник/наши соотечественники	6
Братство	92	Наше население	10
Воссоединение	3	Советское население	1
Дружба народов	165	Наши граждане	3
Украинцы	27	Наш гражданин	0
Украинец	2	Советские граждане	38
Народы СССР	533	Советский гражданин	9
Народ СССР	81	Наши люди	75
Население СССР	10	Наш человек	5
Нации СССР	3	Наши народы	180

¹ Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020).

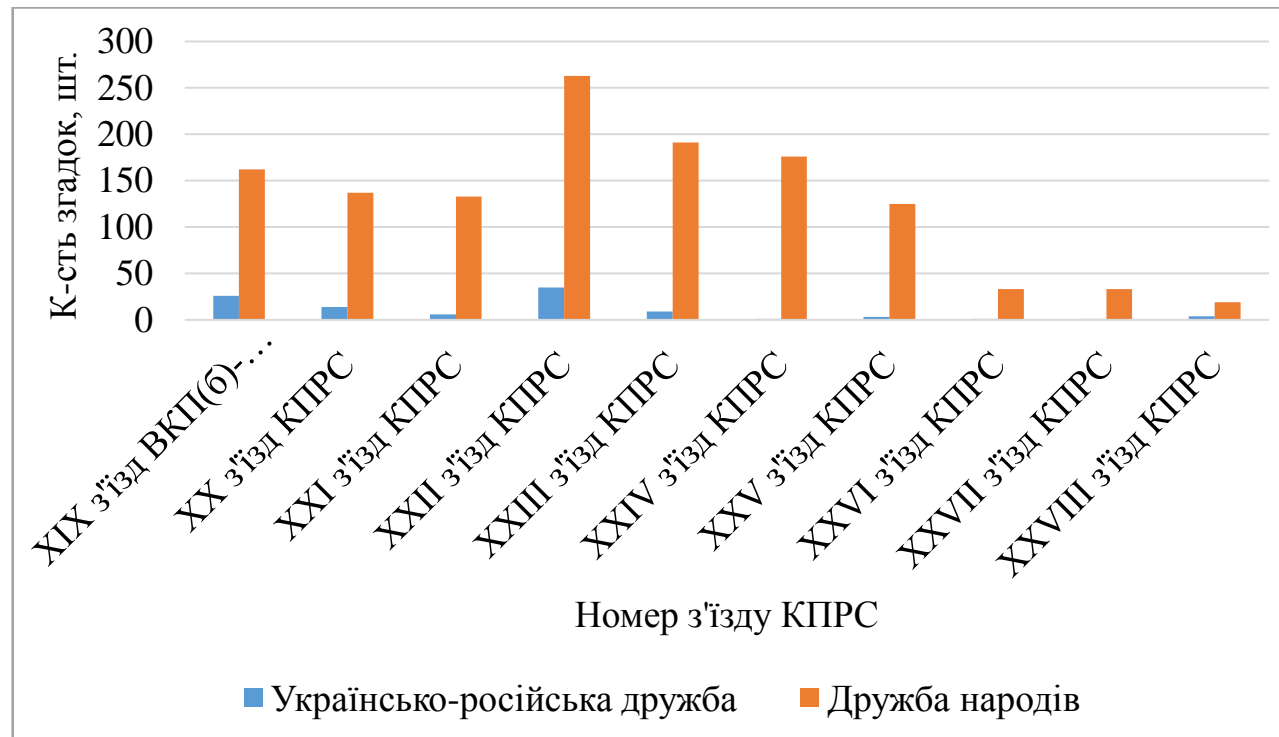
Наш народ	1279	Советский человек	316
Семья народов	43	Советские народы	208
Советские люди	1615	Советский народ	3867

Додаток В. Діаграма 1. Співвідношення понять «народ» і «народи» в базі даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС»¹.

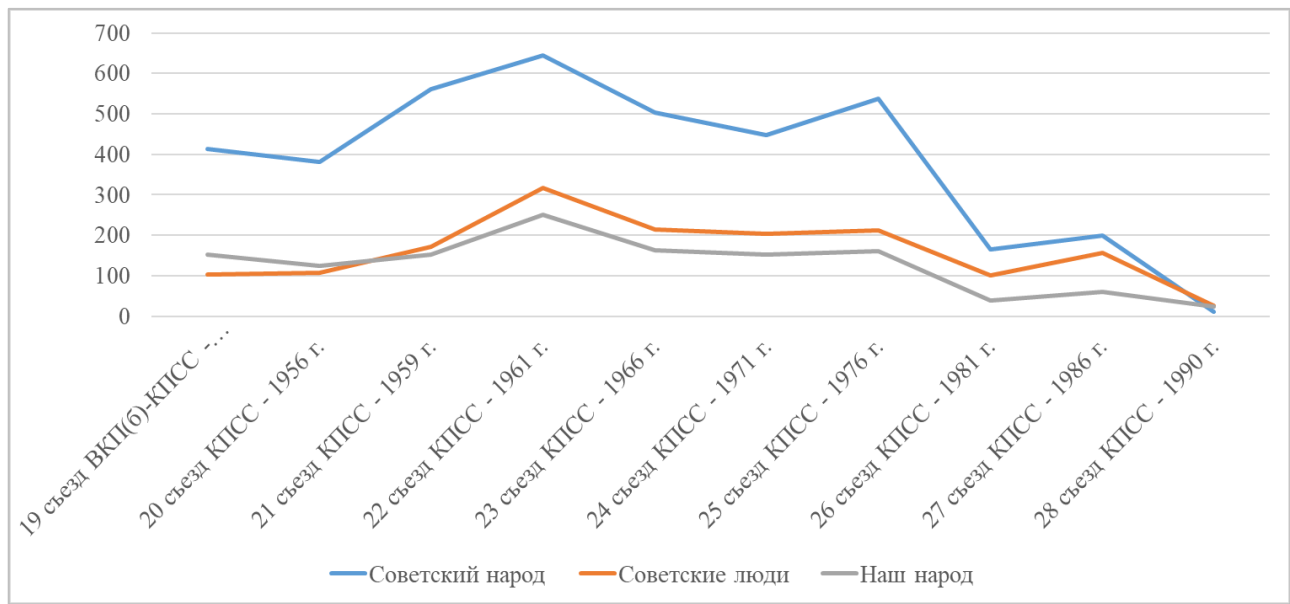

¹ Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020).

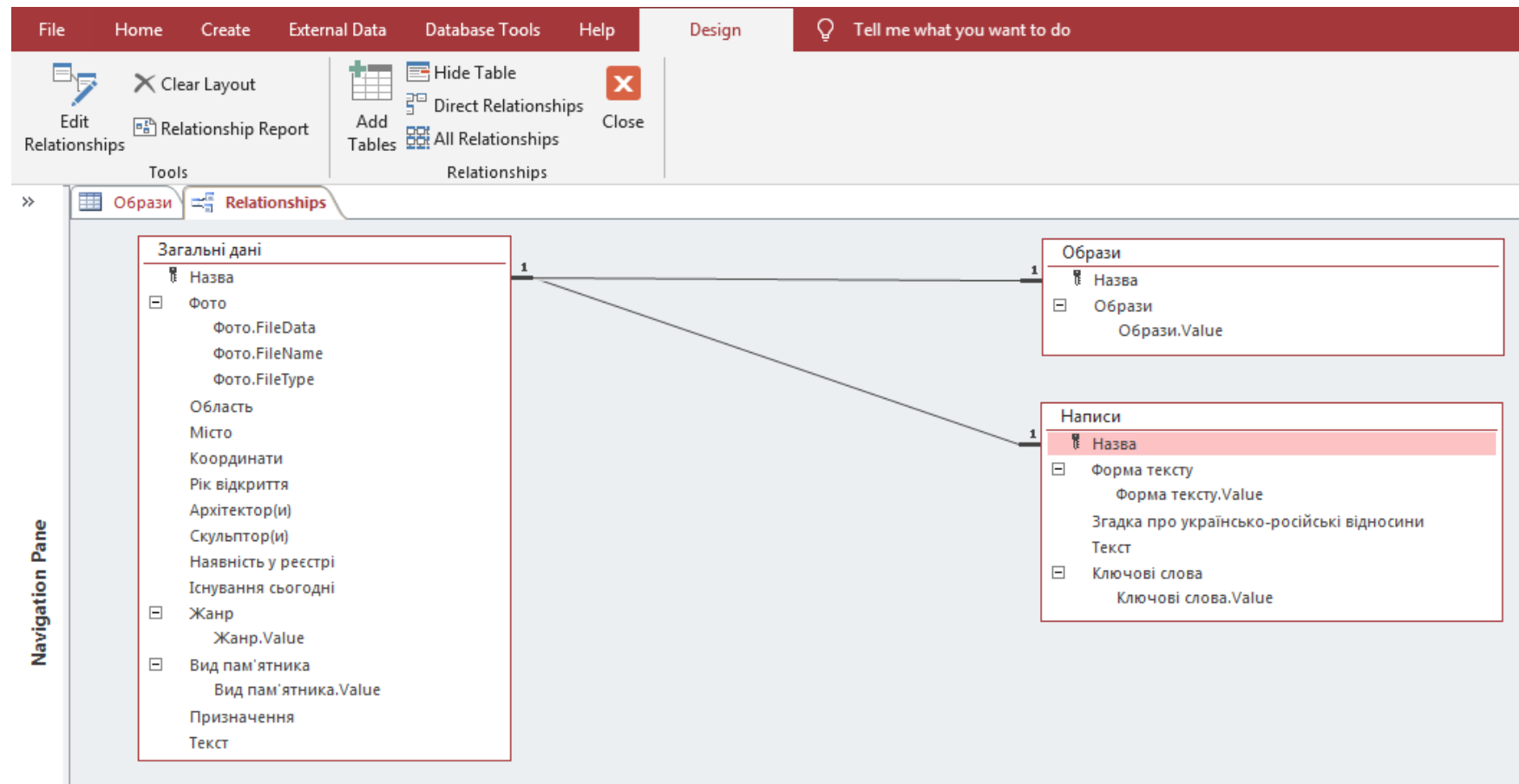
Додаток Г. Діаграма 2. Динаміка звернень до образу «українсько-російської дружби» і «дружби народів», а також до образу «радянського народу» в базі даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС»¹

¹ Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020).

Додаток Д. Схема 1. Паспорт бази даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.»¹

¹ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VoMsQVbyxf6qarV1PM3O-V26GbAU1aqf/view?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021).

Додаток Е. Таблиця 3. Таблиця «Загальні дані» в базі даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.»¹

Назва	Фотот	Область	Місто	Координати	Рік	Архітектор(и)	Скульптор(и)	Р	С	Жанр	Вид пам'ятника	Призначення	Текст
Пам'ятник дружбі України та Росії, Суми	1	Сумська	Суми	50.922 250747 83016, 34.766 344712 65277		-	-	-	+	Алегоричний	Статуя	Монументальна скульптура	-

¹ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VoMsQVbyxf6qarV1PM3O-V26GbAU1aqf/view?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021).

Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Берестечко	1	Волинська	Берестечко	50.358 469812 02205, 25.122 236573 017307	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монументальна скульптура	+
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Кривий Ріг	1	Дніпропетровська	Кривий Ріг	48.023 815933 78789, 33.469 966113 492845	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монументальна скульптура	+
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Кривий Ріг (Парк Хмельницького)	1	Дніпропетровська	Кривий Ріг	47.896 144750 00685, 33.389 526857 82296	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монументальна скульптура	+
Пам'ятник Богданові	1	Дніпропетровська	Кривий Ріг	47.893 426778	1954	-	-	-	-	Історичний; Портретний	Статуя	Монументальна	+

Хмельницькому , Кривий Ріг (Старовокзальн а)			928074 , 33.337 795466 92301							скульпт ура		
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Мелітополь	1	Запорізька	46.829 487717 683435 , 35.361 235081 9803	1954	-	Шарафут дінов А.	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	+
Пам'ятний знак на честь 300- річчя Переяславської Ради, Переяслав- Хмельницький	1	Київська	50.067 989807 5322, 31.463 685025 226855	1954	Кавалерід зе І.	-	-	+	Історичний; Портретний	Пам'ятний знак	Станков а скульпт ура	+
Пам'ятник Богданові	1	Крим	44.958 076853	1954	-	Державін а Т.;	-	+	Історичний; Портретний	Бюст	Станков а	-

Хмельницькому, Сімферополь			08115, 34.106 531379 33344			Стаднюк І.					скульпт ура		
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Дашава	1	Львівська	Дашава	49.261 675869 176, 24.002 222240 01276	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Заболотці	1	Львівська	Заболотці	50.031 966190 77375, 24.977 790961 89617	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Мостиська	1	Львівська	Мостиськ а	49.792 195306 32325, 23.154	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	+

			343513 492826									
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Перемишляни	1	Львівська	Переміш ляни , 24.557 864026 285095	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Самбір	1	Львівська	Самбір , 23.193 042585 79967	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Стрий	1	Львівська	Стрий , 04543, 23.855	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-

			794986 50865										
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Токмак	1	Львівська	Токмак	47.264 620203 3544, 35.713 160266 38826	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	+
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Ходорів	1	Львівська	Ходорів	49.405 278953 78752, 24.324 014775 61602	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	+
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Збараж	1	Тернопільська	Збараж	49.661 634800 27052, 25.778 635755 37457	1954	Скочеляс В.	Чайка Я.	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	+

Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Кременець	1	Тернопільська	Кременець	50.120 939621 685935 , 25.714 420717 731645	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монументальна скульптура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Скала- Подільська	1	Тернопільська	Скала- Подільська	48.852 407421 80266, 26.200 520182 32312	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монументальна скульптура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Товсте	1	Тернопільська	Товсте	48.847 295412 949535 , 25.724 997110 482814	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монументальна скульптура	-

Скульптурна група на західному березі Харківського моста	1	Харківська	Харків	49.988 847597 222126 , 36.240 844334 21415	1954	Овсянкін М.	-	-	+	Алегоричний	Статуя	Монументально-декоративна скульптура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Тягинка	1	Херсонська	Тягинка	46.772 745680 21584, 33.051 011437 01088	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Колона; Статуя	Монументальна скульптура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Суботів	1	Черкаська	Суботів	49.096 329603 94137, 32.550 162753 24484	1954	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Бюст	Станкова скульптура	-
Пам'ятник Богданові	1	Хмельницька	Хмельницький	49.417 281631	1955	-	Вронський М.;	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монументальна	+

Хмельницькому , Хмельницький			927, 27.010 505452 24257			Олійник О.					скульпт ура		
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Бахмач	1	Чернігівська	Бахмач	51.179 425156 18685, 32.808 790251 468935	1955	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Бюст	Станков а скульпт ура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Брюховичі	1	Львівська	Брюхович і	49.907 026787 66454, 23.947 500324 407212	1956	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Скалат	1	Тернопільська	Скалат	49.425 827132 43676, 25.974	1956	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	+

			774971 17958									
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Чернігів	1	Чернігівська	Чернігів	51.492 867299 734094 , 31.302 164697 780874	1956	Карнабід А.	Кавалерід зе І; Петрашев ич Г.	+ +	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	+
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Кілія	1	Одеська	Кілія	45.459 396901 59962, 29.276 112926 366547	1958	-	-	- +	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-
Пам'ятник героям Визвольної війни українського народу 1648-	1	Дніпропетровськ	Жовті Води	48.344 906822 79401, 33.501 605571 16429	1960	Гнезділов В.	Білостоць кий А.; Супрун О.	- +	Історичний; Портретний	Кінна статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-

1654 рр., Жовті Води													
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Буштина	0	Закарпатська	Буштина	48.044 353449 514915 , 23.473 874571 163783	1961	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-
Монумент на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією, Переяслав- Хмельницький	1	Київська	Переясла в- Хмельниц ький	50.073 092888 201955 , 31.463 150587 946387	1961	Гнезділов В.	Вінайкін В.; Гречаник В.; Кальниць кий П.; Клоков В.	+	+	Алегоричний	Монумент	Монуме нтальна скульпт ура	+
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Новгород- Сіверський	1	Чернігівська	Новгород - Сіверськи й	52.000 656265 99912, 33.272	1961	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-

			140286 50865										
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Залуква	1	Івано- Франківська	Залуква	49.123 202930 08781, 24.711 896626 515582	1964	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	+
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Хмільник	1	Вінницька	Хмільник	49.545 630172 76655, 27.932 385168 860918	1966	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	+
Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Кунин	1	Львівська	Кунин	50.096 111050 006485 , 23.794 183387 881468	1966	-	Кушнір І.	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монуме нтальна скульпт ура	+

Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Корсунь-Шевченківський	1	Черкаська	Корсунь-Шевченківський	49.415 966846 77888, 31.255 585975 60113	1967	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Бюст	Станков а скульпт ура	+
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Сміла	1	Черкаська	Сміла	49.190 194408 34943, 31.894 245711 173472	1967	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Бюст	Станков а скульпт ура	-
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Донецьк	1	Донецька	Донецьк	47.969 132037 71242, 37.929 267869 29436	1972	-	Гевеке П.	+	+	Історичний; Портретний	Кінна статуя	Монуме нтальна скульпт ура	-
Монумент на ознаменування боротьби	4	Черкаська	Чигирин	49.079 258622 40505,	1973	Гнезділов В.	Олійник О.;	+	+	Алегоричний; Історичний; Портретний	Монумент	Монуме нтальна	+

українського народу під проводом Б.Хмельницького, Чигирин			32.656 115896 093716			Вронський К.				скульптура		
Три сестри (Монумент Дружби)	1	Чернігівська (кордон)	52.112 043386 28847, 31.781 634105 55013	1975	Стукачов Л.	Клімушко Б.; Горбань Є.	-	+	Алегоричний; Символічний	Монумент	Монументальна скульптура	-
Арка Дружби народів, Київ	1	Київська Київ	50.454 499949 72474, 30.529 826122 62102	1982	Іванов І.; Миргородський С.; Сидоров К.	Скобліков О.	-	+	Алегоричний; Символічний	Арка	Монументальна скульптура	-
Композиція на честь Переяславської Ради (Арка)	1	Київська Київ	50.454 499949 72474, 30.529	1982	Іванов І.; Миргородський С.;	Скобліков О.	-	+	Історичний; Портретний	Монумент	Монументальна скульптура	-

Дружби народів)			826122 62102		Сидоров К.								
Монумент дружби народів (Арка Дружби народів)	1	Київська	Київ	50.454 499949 72474, 30.529 826122 62102	1982	Іванов І.; Миргородський С.; Сидоров К.	Скобліков О.	-	+	Алегоричний; Символічний	Монумент	Монументальна скульптура	+
Монумент на честь 325-річчя Переяславської Ради, Переяслав-Хмельницький	1	Київська	Переяслав-Хмельницький	50.068 319449 06879, 31.463 486018 330066	1982	Фещенко М.	Клімушко Б.; Горбань Є.; Гирич Ю.	-	+	Історичний; Портретний; Символічний	Монумент	Монументальна скульптура	+
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Біла Церква	1	Київська	Біла Церква	49.793 550449 74651, 30.110 503226 290817	1983	Гусєєв В.	Вовчок П.; Гаврилюк І.	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монументальна скульптура	+

Пам'ятник Богданові Хмельницькому , Городок	1	Львівська	Городок	49.786 203990 53969, 23.653 741553 27611	1990	-	-	-	+	Історичний; Портретний	Статуя	Монументальна скульптура	+
--	---	-----------	---------	---	------	---	---	---	---	---------------------------	--------	-----------------------------	---

Додаток Ж. Таблиця 4. Таблиця «Написи» в базі даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.»¹

Назва	Форма тексту	Згадка про українсько-російські відносини	Текст	Ключові слова
Монумент дружби народів (Арка Дружби народів)	Напис	+	В ознаменованіе воссоединения Украины с Россией. В ознаменування возз'єднання України з Росією	Возз'єднання; Росія; Україна
Монумент на ознаменування боротьби українського народу під проводом Б.Хмельницького, Чигирин	Назва пам'ятника	-	Богдан Хмельницький	Хмельницький

¹ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VoMsQVbyxf6qarV1PM3O-V26GbAU1aqf/view?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021).

Монумент на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією, Переяслав-Хмельницький	Напис	+	Навіки разом - навіки з російським народом	Навіки разом; Російський народ
Монумент на честь 325-річчя Переяславської Ради, Переяслав-Хмельницький	Цитата	+	Чтоб есми вовеки вси едино были	Єдність; Навіки разом
Пам'ятний знак на честь 300-річчя Переяславської Ради, Переяслав-Хмельницький	Напис	+	На цій площі 8 (18) січня 1654 року відбулась Переяславська Рада, яка, виражаючи волю українського народу, одностайно прийняла історичне рішення про возз'єднання України з Росією	Возз'єднання; Переяславська рада; Росія; Україна; Український народ
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Збараж	Назва пам'ятника; Напис	-	Видатний державний діяч і полководець Богдан Хмельницький. Гетьман України. 1595-1657	Україна; Хмельницький

Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Берестечко	Назва пам'ятника; Напис	-	Гетьман Української Козацької Держави Богдан Хмельницький	Україна; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Біла Церква	Напис	-	У визвольній війні 1648-1654 рр. під керівництвом Богдана Хмельницького Біла Церква була опорним пунктом боротьби українського народу проти польсько-шляхетського панування	Український народ; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Городок	Назва пам'ятника; Напис	-	Богдан Хмельницький 1595-1657	Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Залуква	Назва пам'ятника; Напис	-	Богдан-Зиновій Хмельницький, Гетьман, 25 XII 1595 / 6 I 1596, 25 VII / 6 VIII / 1657	Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Корсунь-Шевченківський	Назва пам'ятника; Напис	-	Богдану Хмельницькому. В день 100-річчя верстатобудівельного заводу	Хмельницький

Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Кривий Ріг	Назва пам'ятника	-	Богдан Хмельницький	Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Кривий Ріг (Парк Хмельницького)	Назва пам'ятника	-	Богдан Хмельницький	Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Кривий Ріг (Старовокзальна)	Назва пам'ятника	-	Богдан Хмельницький	Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Кунин	Назва пам'ятника	-	Богдан Хмельницький	Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Мелітополь	Назва пам'ятника	-	Богдан Хмельницький	Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Мостиська	Назва пам'ятника; Напис	-	Богдан Хмельницький 1595-1657	Хмельницький

Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Скалат	Назва пам'ятника; Напис	-	Богдан Хмельницький, 1595-1657	Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Токмак	Назва пам'ятника; Напис	-	Хмельницький Богдан Михайлович 1595-1657, гетьман України 1648-1657	Україна; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Хмельницький	Назва пам'ятника	-	Богдан Хмельницький	Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Хмільник	Цитата	-	...явіть мужність свою і вам вівіки віків славу запишуть! Б. Хмельницький	Мужність; Слава; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Ходорів	Назва пам'ятника; Напис	-	Богдан Хмельницький, ...	Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Чернігів	Напис	+	Желтые Воды 1648, Корсунь 1648, Зборов 1649 Переяслав 1654	Переяславська рада

Додаток 3. Таблиця 4. Таблиця «Образи» в базі даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.»¹

Назва	Образи
Композиція на честь Переяславської Ради (Арка Дружби народів)	Боярин; Дитина; Договір; Козак; Музика; Росіянин; Росіянка; Рукостискання; Українець; Українка; Хмельницький
Монумент дружби народів (Арка Дружби народів)	Орден "Дружби народів"; Робітник; Селянин
Монумент на ознаменування боротьби українського народу під проводом Б.Хмельницького, Чигирин	Українка; Хмельницький
Монумент на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією, Переяслав-Хмельницький	Боярин; Дотик; Козак; Конституція; Росіянка; Рукостискання; Українка
Монумент на честь 325-річчя Переяславської Ради, Переяслав-Хмельницький	Боярин; Договір; Дотик; Козак; Росіянин; Росіянка; Українець; Українка; Хмельницький

¹ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VoMsQVbyxf6qarV1PM3O-V26GbAU1aqf/view?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021).

Пам'ятний знак на честь 300-річчя Переяславської Ради, Переяслав-Хмельницький	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Збараж	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Сімферополь	Договір; Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Бахмач	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Берестечко	Козак; Хмельницький

Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Біла Церква	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Брюховичі	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Буштина	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Городок	Договір; Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Дашава	Козак; Хмельницький

Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Донецьк	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Заболотці	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Залуква	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Кілія	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Корсунь- Шевченківський	Козак; Хмельницький

Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Кременець	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Кривий Ріг	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Кривий Ріг (Парк Хмельницького)	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Кривий Ріг (Старовокзальна)	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові	Козак; Хмельницький

Хмельницькому, Кунин	
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Мелітополь	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Мостиська	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Новгород- Сіверський	Договір; Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Перемишляни	Договір; Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові	Козак; Хмельницький

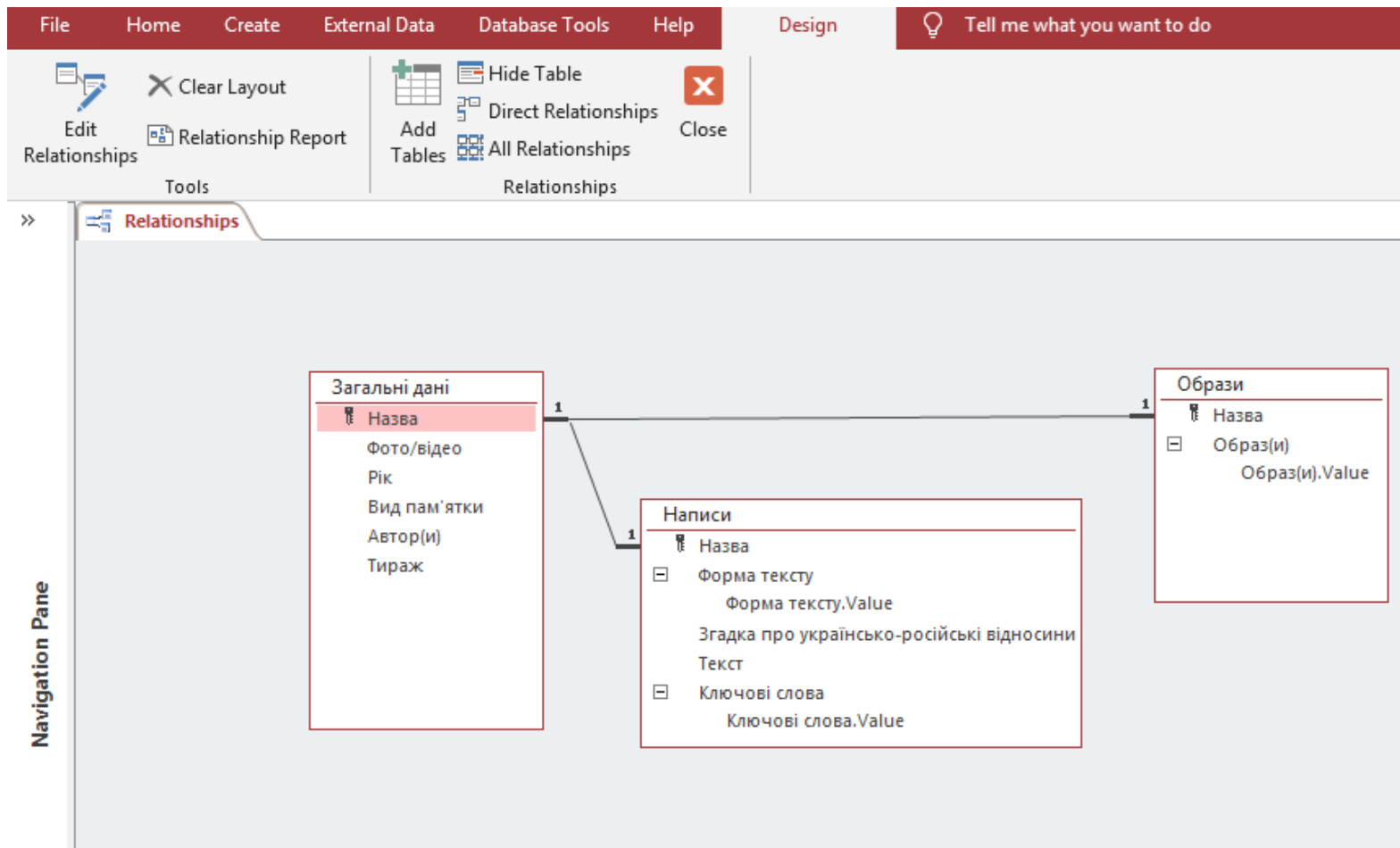
Хмельницькому, Самбір	
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Скала-Подільська	Договір; Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Скалат	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Сміла	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Стрий	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові	Козак; Хмельницький

Хмельницькому, Суботів	
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Товсте	Договір; Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Токмак	Договір; Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Тягинка	Договір; Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Хмельницький	Договір; Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові	Козак; Хмельницький

Хмельницькому, Хмільник	
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Ходорів	Козак; Хмельницький
Пам'ятник Богданові Хмельницькому, Чернігів	Козак; Хмельницький
Пам'ятник героям Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр., Жовті Води	Богун; Козак; Кривоніс; Хмельницький
Пам'ятник дружбі України та Росії, Суми	Державна символіка; Росіянка; Українка
Скульптурна група на західному березі	Боярин; Козак; Росіянин;

Харківського моста	Рукостискання; Українець
Три сестри (Монумент Дружби)	Білорусь; Державна символіка; Робітник; Робітниця; Росія; Селянин; Селянка; Україна

Додаток І. Схема 2. Паспорт бази даних «Образ українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.»¹

¹ Сабадаш В. База даних «Образ українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.». Харків. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZLwDT4utS5bVZTgiLljIjS5US6w_qHn/view?usp=sharing (Дата звернення: 08.05.2021).

Додаток К. Таблиця 5. Таблиця «Загальні дані» в базі даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.»¹

Назва	Фото/відео	Рік	Вид пам'ятки	Автор(и)	Тираж
Значок "1654-1979. Возз'єднання України з Росією"	https://meshok.net/item/28282302_325_лет_восоединение_Украины_с_Россией	1979	Значок	-	-
Значок "325 років возз'єднання України з Росією 1979"	https://meshok.net/item/227231593_325_лет_вооединения_Украины_с_Россией	1979	Значок	-	-

¹ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.». Харків. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZLwDT4utS5bVZTgiLljS5US6w_qHn/view?usp=sharing (Дата звернення: 08.05.2021).

Значок "325 років возз'єднання України з Росією"	https://meshok.net/item/ 149491742_Знак_флаг _325_лет_воссоединен ия_Украины_с_Россие й	1979	Значок	-	-
Значок "325 років возз'єднання України з Росією" (1)	https://meshok.net/item/ 227728048_325_лет_во ссоединения_Украины _с_Россией_SM_083	1979	Значок	-	-
Значок "325 років возз'єднання України з Росією. 1654-1979"	https://meshok.net/item/ 226146888_325_лет_во ссоединения_Украины _с_Россией_1654_197 9_G_99	1979	Значок	-	-

Значок "Возз'єднання України з Росією. 325 років"	https://meshok.net/item/65717087_M_ЗНАЧОК_СССР_ВОССОЕДИНЕНИЕ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_УССР_УКРАИНСКАЯ_ССР_РСФСР_325_ЛЕТ_D_2 3mm	1979	Значок	-	-
Значок "Навіки разом"	https://unc.ua/auction/naveki-vmeste-lot-3-shtuki-124547	1954	Значок	-	-
Значок "XII Спартакіада". Марафон 1979, Ворохта	https://meshok.net/item/199982947_Ворохта_Спартакиада_Марафон_325_лет_вооссоединения_Украины_с_россией_УССР_1979	1979	Значок	-	-

Значок на честь 325-річчя возз'єднання України з Росією "Навіки разом"	https://meshok.net/item/149491856_Знак_флаг_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией	1979	Значок	-	-
Значок. 325 років возз'єднання України з Росією	https://meshok.net/item/216791286_Значок_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией	1979	Значок	-	-
Значок. 325 років возз'єднання України з Росією (1)	https://meshok.net/item/134270450_325_лет_Воссоединения_Украины_с_Россией	1979	Значок	-	-
Ілюстрація до роману "Переяславська рада" Н. Рибака	https://regnum.ru/pictures/2190397/79.html	1954	Картина	Дерегус М.	1

Картина "Дружба Росії та України"	https://retrolavka.ru/product/панно-дружба-россии-и-украины-маркет/		Картина	-	1
Конверт. Возз'єднання України з Росією	https://meshok.net/item/216405119_1988_CCCP_XMK_Переяслав_Хмельницький_Воссоединение_Украины_с_Россией_Чистый	1988	Листівка	-	-
Листівка "300 років возз'єднання України з Росією"	https://meshok.net/item/74137777_ВОССОЕДИНЕНИЕ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_300_ЛЕТ_ХОМЕНКО	1954	Листівка	Хоменко В.	300000

Листівка "300 років возз'єднання України з Росією" (1)	https://meshok.net/item/226615984_300_лет_во_соединения_Украины_с_Россией_Худ_В_Яланский_1954_Чистая	1954	Листівка	Яланський В.	100000
Листівка "300 років об'єднання України з Росією. Навіки разом" з картини А. Хмельницького	https://meshok.net/item/234321281_1954_г_30_0_лет_объединения_Украины_с_Россией_На_веки_вместе_С_картины_А_Хмельницкого_чистая	1954	Листівка	Хмельницький А.	750000

Листівка "325 років возз'єднання України з Росією"	https://meshok.net/item/27427603_Лисовский_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_на_украинском_песня_на_открытке	1979	Листівка	Лісовський В.; Плаксіна М.	152000
Листівка "Блюдо на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією"	https://streetmarket.ru/item/226030009_3_Архипова_Блюдо_в_честь_300_летия_воссоединения_Украины_с_Россией_1954_Ж_120	1954	Листівка	Архіпова З.	50000
Листівка "Богдан Хмельницький"	https://auction.violity.com/103442627-otkrytka-bogdan-hmelnickij-hud-hmelko-1954god	1954	Листівка	М. Хмелько	500000

Листівка "Богдан Хмельницький" (1)	https://meshok.net/item/223387791_300_ЛЕТ_Воссоединения_Украины_с_Россией_1954_Богдан_Хмельницкий_ЧИСТАЯ_Открытка_СССР_РЕДКАЯ	1954	Листівка	Мацева Л.; Цепелев М.	50000
Листівка "Богдан Хмельницький" (2)	https://meshok.net/item/231042892_ОТКРЫТКА_МИКЕШИН_ПАМЯТНИК_БОГДАНУ_ХМЕЛЬНИЦКОМУ_В_КИЕВЕ_1954_СССР_ТИРАЖ_50т	1954	Листівка	М. Мікешин	50000

Листівка "Весна"	https://meshok.net/item/232872882_Живопись_Яблонская_Весна_Во_ссоединение_Украины_с_Россией_1954	1954	Листівка	Яблонська Т.	50000
Листівка "Вість про нагороду"	https://auction.ru/offer/vest_o_nagrade_1954_jukhno_chistaja_otkrytko_ssr_socrealizm_kolkhoz_kolkhoznicy_zhenshchiny_pochtaloni184338826881579.html	1954	Листівка	Юхно І.	50000
Листівка "До 300-річчя возз'єднання України з Росією"	http://www.gornitsa.ru/item.php?id=15398098&t=11	1954	Листівка	Пластов А.	50000

Листівка "Ілюстрація до повісті М. В. Гоголя "Тарас Бульба""	https://auction.ru/offer/otkrytka_a_m_gerasimov_illjustracija_k_povesti_taras_bulba_izd_1961_g-i79293715217241.html	1961	Листівка	Герасімов А.	-
Листівка "Молодогвардійці"	https://auction.ru/offer/molodogvardejcy_sulptory_v_i_mukhin_v_i_agibalov_v_kh_fedchenko_1954_god-i68984908773693.html	1954	Листівка	Мухін В.; Агібалов В.; Федченко В.	50000
Листівка "На вахті миру"	http://ay.by/lot/socrealizm-1954-god-i-tartakovskij-na-vahtemira-5012546637.html	1954	Листівка	Тартаковський І.	50000

Листівка "Навіки з Москвою, навіки з російським народом"	https://auction.violity.com/107169488-m-i-hmelko-naveki-s-moskvoj-naveki-s-russkim-narodom-1954-god	1954	Листівка	Хмелько М.	-
Листівка "Навіки разом. Ювілейна скринька"	https://newauction.com.ua/offer/otkrytka_1954_naveki_vmeste_jubilejnuy_larec_300_let_vossoedinenija_ukrainy_s_rossiej_obrezana-i98424366764977.html	1954	Листівка	Скубенко Н.	-

Листівка "Передвижники в майстерні у І.Є. Рєпіна"	https://starina.ru/item/232874956_Живопись_Карась_Солодовник_Томенко_Воссоединение_Украины_с_Россией_1954	1954	Листівка	Карась І.; Солодовник С.; Томенко Г.	50000
Листівка "Переяславська рада 1654 року"	https://meshok.net/item/26560628_Художник_Кившенко_Живопись_Акварель_Переяславская_Рада_Украина_Россия_1960_год	1960	Листівка	Ківшенко А.	20000
Листівка "Переяславська Рада"	https://unc.ua/auction/m-deregus-pereyaslavskaya-rada-pereyaslavska-rada-81361	1954	Листівка	Дерегус М.	150000

Листівка "С.А. Ковпак"	https://meshok.net/item/30606088_Шовкуненко_С_А_Ковпак_Укр_1956_Тир_25_тыс	1956	Листівка	Шовкуненко А.	25000
Листівка "Скринька до 300-річчя возз'єднання України з Росією"	https://meshok.net/item/94458364_Открытка_300_летие_Воссоединения_Украины_с_Россией_Шкатулка_Морозов_1954_год_Тираж_50_000_Ф4	1954	Листівка	Морозов М.	50000
Листівка "Слава орденоносній Україні!"	https://auction.violity.com/105608077-poshtovalistivka-hud-yalanskij-slava-ordenonosnij-ukrayini-1957-rik	1957	Листівка	Яланський	-

Листівка "Тарас Шевченко"	http://www.gornitsa.ru/item.php?id=15398098&t=11	1954	Листівка	Гончар І.	-
Листівка "Хліб"	https://meshok.net/item/67108443_Т_Н_Яблонская_Хлеб_1954_г_30_0_лет_воссоединения_Украины_с_Россией	1954	Листівка	Яблонська Т.	50000
Листівка "Чорноморці"	https://auction.violity.com/103871862-1954-otkrytka-hud-puzyrkov-chernomorcy-tirazh-50-000	1954	Листівка	Пузирьков В.	50000

Марка "Державні прапори УРСР та РСФРР"	https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey/gosudarstvennye-flagi-ussr-i-rsfsr	1954	Марка	Гундобін Є.; Поманський С.; Дмитрієв Г.; Жихарєв Н.; Зав'ялов А.; Щипков М.	3000000
Марка "Канів. Пам'ятник на могилі Т. Г. Шевченко"	https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey/kanev-pamyatnik-na-mogile-tg-shevchenko	1954	Марка	Гундобін Є.; Поманський С.; Дмитрієв Г.; Жихарєв Н.; Зав'ялов А.; Щипков М.	3000000
Марка "Київ, Академія наук УРСР"	https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey-0	1954	Марка	Гундобін Є.; Поманський С.; Дмитрієв Г.; Жихарєв Н.; Зав'ялов А.; Щипков М.	3000000

Марка "Київ. Будівлі Верховної Ради УРСР та Президіуму Верховної Ради і Ради Міністрів"	https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey/kiev-zdaniya-verkhovnogo-soveta-ussr-i-prezidiuma	1954	Марка	Гундобін Є.; Поманський С.; Дмитрієв Г.; Жихарєв Н.; Зав'ялов А.; Щипков М.	3000000
Марка "Київ. Державний театр опери і балету ім. Т. Г. Шевченка"	https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey/kiev-gosudarstvennyu-teatr-opery-i-baleta-im-tg	1954	Марка	Гундобін Є.; Поманський С.; Дмитрієв Г.; Жихарєв Н.; Зав'ялов А.; Щипков М.	3000000

Марка "Київ. Пам'ятник Богдану Хмельницькому"	https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey/kiev-pamyatnik-bogdanu-khmelnickomu	1954	Марка	Гундобін Є.; Поманський С.; Дмитрієв Г.; Жихарєв Н.; Зав'ялов А.; Щипков М.	3000000
Марка "Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка"	https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey/kiev-gosudarstvennyu-universitet-im-tg-shevchenko	1954	Марка	Гундобін Є.; Поманський С.; Дмитрієв Г.; Жихарєв Н.; Зав'ялов А.; Щипков М.	3000000
Марка "Переяславська Рада"	https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-	1954	Марка	Гундобін Є.; Поманський С.; Дмитрієв Г.; Жихарєв Н.; Зав'ялов А.; Щипков М.	3000000

	rossiey/pereyaslavskaya-rada				
Марка "Харків. Пам'ятник Т. Г. Шевченко"	https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey/kharkov-pamyatnik-tg-shevchenko	1954	Марка	Гундобін Є.; Поманський С.; Дмитрієв Г.; Жихарєв Н.; Зав'ялов А.; Щипков М.	3000000
Нагрудний знак "325 років возз'єднання України з Росією"	https://unc.ua/i2/20234/tumbs/big_325-let-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey-komplekt_2158476.JPG	1979	Значок	-	-

Нагрудний знак "325 років возз'єднання України з Росією" (1979)	http://ay.by/lot/znachok-325-let-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiej-5019079088.html	1979	Значок	-	-
Надпечатка "325 років возз'єднання України з Росією"	https://meshok.net/item/32618957_XMK_78_13227_325_лет_воссоєднєнєнєя_Україны_с_Россєєй_надпечатка_Донєцка	1979	Листівка	-	-
Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією 1654-1979"	https://starina.ru/item/104637937_325_лет_воссоєднєнєнєнєя_Україны_с_Россєєй_1654_1979_ЛМД_настольная_медаль_СССР	1979	Медаль	-	-

<p>Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією"</p>	<p>https://auction.violity.com/107347663-nastolnaya-medal-325-rokiv-vozz-yednannya-ukrayini-z-rosiyeyu/?utm_source=other_seller_items&utm_medium=nastolnaya-medal-325-rokiv-vozz-yednannya-ukrayini-z-rosiyeyu&utm_campaign=300uah</p>	<p>1979</p>	<p>Медаль</p>	<p>-</p>	<p>-</p>
---	--	-------------	---------------	----------	----------

Пам'ятна медаль на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією	https://auction.violity.com/105795919-pamyatnaya-medal-300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiej-1954-god	1954	Медаль	-	2805
Плакат "300 лет воссоединения Украины с Россией. 1654-1954"	https://regnum.ru/pictures/2190397/93.html	1954	Плакат	Антонченко А.	-
Плакат "В братній сім'ї народів СРСР возз'єднанпий український народ будує комунізм"	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/04/27-DSC_0416-.jpg	1954	Плакат	Доможирова К.; Кудряшова К.	75000

Плакат "В братской дружбе - наша сила!"	http://redavantgarde.com/collection/show-collection/551/print/	1954	Плакат	Іванов В.	200000
Плакат "Дружба вічна, дружба славна!"	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/11/DSCN3598.jpg	1979	Плакат	Мохоp Ю.	82000
Плакат "Живи, Україно, прекрасна і сильна"	https://ic.pics.livejournal.com/maysuryan/46825033/2380675/2380675_800.jpg	1964	Плакат	Капітан Л.	400000
Плакат "Живи, Україно, прекрасна і сильна" (1)	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/11/30.jpg	1963	Плакат	Кудряшов Є.	-

Плакат "Живи, Україно, Радянська державо..."	https://uamoderna.com/images/materialy_documenty/Kosiv/8.jpg	1979	Плакат	Мохор Ю.	-
Плакат "За непорушну дружбу..."	https://ic.pics.livejournal.com/klonik69/35871956/1330773/1330773_800.jpg	1954	Плакат	-	-
Плакат "Ласкаво просимо!"	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/08/DSCN3123.jpg	1981	Плакат	Яланський В.	62000
Плакат "Навеки - вместе"	http://redavantgarde.com/collection/show-collection/289-together--forever-.html	1954	Плакат	Іванов К.; Корецький В.; Савостюк О.; Успенський Б.	100000

Плакат "Навіки разом"	https://rodovid.net/product/252/ukrayinska-identychnist-u-hrafichnomu-dyzajjni-19451989-rokiv/	1954	Плакат	-	-
Плакат "Наша дружба вічна й непохитна"	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/02/-29-DSC_0311.jpg	1987	Плакат	Кудряшова К.	57000
Плакат "П'ятнадцять республік..."	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/08/DSCN4965.jpg	1966	Плакат	Кудряшова К.	-

Плакат "Розквітай, дружбо наша!"	https://rodovid.net/product/252/ukrayinska-identychnist-u-hrafichnomu-dyzajjni-19451989-rokiv/	1954	Плакат	-	-
Плакат "Розкуйтеся, братайтеся!"	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/05/p21.jpg		Плакат	Гавриленко	-
Плакат "Слава орденоносній Україні!"	https://regnum.ru/pictures/2418793/2.html	1957	Плакат	-	-
Плакат "Слався, Україно-радянська земля!"	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/08/ot17.jpg	1967	Плакат	Лящук Т.	31500

Плакат "Славься, Отечество наше свободное..."	https://regnum.ru/pictures/2190397/92.html	1954	Плакат	-	100000
Плакат "Т. Шевченко"	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/11/9-260x340.jpg	1988	Плакат	Кириченко Х.	2000
Плакат "Т. Шевченко" (1)	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/10/T.Shevchenko-Hud.-H.Kirichenko-86h62-t.-2000-Kiev-Agitplakat-1983g..jpg	1983	Плакат	Кириченко Х.	2000

Плакат "Хай живе велика радянська дружба!"	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/10/Da-zdravstvuet-velikaya-sovetskaya-druzhba-Hud.-N.-Tereshhenko-56h84-tir.-200-000-IZOGIZ-1954g.jpg	1954	Плакат	Терещенко Н.	200000
Плакат "Хай славиться дружба велика і праця завзята народів-братів!"	https://uamoderna.com/images/materialy_dokumenty/Kosiv/6.jpg	1962	Плакат	Багаутдинов Р.	-
Плакат "Цвіти, Україно, радянських республік сестра!"	http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/08/DSCN5344-.jpg	1968	Плакат	Кудряшов Є.	-

Поштова листівка "300 лет воссоединения Украины с Россией"	https://regnum.ru/pictures/2190397/94.html	1954	Листівка	-	-
Поштова марка "325 років возз'єднання України з Росією"	https://stamps.ru/catalog/325-let-vossoedineniyu-ukrainy-s-rossiey	1979	Марка	Комлев Г.	-
Типографська кармінова надпечатка "300-річчя возз'єднання України з Росією"	https://stamps.ru/store/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey	1954	Марка	-	-
Фільм "Полум'я гніву"	https://www.kino-teatr.ru/kino/movie/sov/8749/annot/	1956	Фільм	Левчук Г.	1
Фільм "Я, син трудового народу"	https://www.youtube.com/watch?v=gSS4d5TXJAo	1983	Фільм	Стрелков В.	1

Фото "300 років возз'єднання України з Росією"	https://ic.pics.livejournal.com/klonik69/35871956/1329220/1329220_800.jpg	1954	Фото	-	1
Фото "Будівництво Арки дружби народів"	https://kyivpastfuture.com.ua/wp-content/uploads/2020/04/arka-druzhb%D1%8B-narodov7.jpg	1981	Фото	-	1
Фото "Відкриття пам'ятника Арки дружби народів"	https://kyivpastfuture.com.ua/wp-content/uploads/2020/04/arka-druzhb%D1%8B-narodov8.jpg	1982	Фото	-	1

Фото "Святковий концерт до 300-річчя возз'єднання України з Росією, Київ"	https://ru.rbth.com/watch/926-soviet-ukraina-foto	1954	Фото	Халдей Є.	1
Фото. Жителі Кагановичівського району Одеси під час демонстрації несуть фігури головних учасників Переяславської ради — Богдана Хмельницького і російського посла Бутурліна, травень 1954 року	https://nv.ua/system/MediaPhoto/images/000/013/425/original/012d4126fd18f30a35222be8872a64ae.png	1954	Фото	-	1

<p>Фото. Жителі прикордонних сіл Ворошиловградської (нині - Луганської) і Ростовської областей відзначають 300-річчя Переяславської ради, 12 січня 1954 року</p>	<p>https://images.weserv.nl/?q=85&output=webp&bg=white&url=https://nv.ua/system/MediaPhoto/images/000/013/421/big/51e39b39afac49f7944eb2fef41e2608.png?stamp=20190607173449</p>	<p>1954</p>	<p>Фото</p>	<p>-</p>	<p>1</p>
<p>Фото. Обходини з нагоди 300-річчя у Києві на Хрещатику, травень 1954 року</p>	<p>https://images.weserv.nl/?q=85&output=webp&bg=white&url=https://nv.ua/system/MediaPhoto/images/000/013/424/big/a20c70055f69bd1c16d05bbff42c38e2.png?stamp=20190607173610</p>	<p>1954</p>	<p>Фото</p>	<p>-</p>	<p>1</p>

Ювілейний знак "300 років возз'єднання України з Росією"	https://regnum.ru/pictures/2190397/96.html	1954	Значок	-	-
Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією 1979"	https://meshok.net/item/215771909_325_лет_во_соединения_Украины_с_Россией_1979_SM_671	1979	Значок	-	-
Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією"	https://meshok.net/item/228291523_21201_ЗНАЧКИ_СССР_ОДНИМ_ЛОТОМ_9шт_60_ЛЕТ_УССР_325_ЛЕТ_ВОССОЕДИНЕНИЯ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_ФЛАГИ	1979	Значок	-	-

Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією" (1)	https://meshok.net/item/233956813_значок_ВОССОЕДИНЕНИЕ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_325_ЛЕТ	1979	Значок	-	-
Ювілейний знак "60 років радянській Україні"	https://meshok.net/item/228291523_21201_ЗНАЧКИ_СССР_ОДНИМ_ЛОТОМ_9шт_60_ЛЕТ_УССР_325_ЛЕТ_ВОССОЕДИНЕНИЯ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_ФЛАГИ	1977	Значок	-	-

Ювілейний знак "УРСР 60 років"	https://meshok.net/item/228291523_21201_3НАЧКИ_СССР_ОДНИ_М_ЛОТОМ_9шт_60_ЛЕТ_УССР_325_ЛЕТ_ВОССОЕДИНЕНИЯ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_ФЛАГИ	1977	Значок	-	-
-----------------------------------	---	------	--------	---	---

Додаток Л. Таблиця 6. Таблиця «Написи» в базі даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.»¹

Назва	Форма тексту	Згадка про українсько-російські відносини	Текст	Ключові слова
Значок "1654-1979. Возз'єднання України з Росією"	Назва	+	1654-1979. Воссоединение Украины с Россией	Возз'єднання; Росія; Україна
Значок "325 років возз'єднання України з Росією 1979"	Назва	+	325 лет воссоединения Украины с Россией	Возз'єднання; Росія; Україна
Значок "325 років возз'єднання України з Росією"	Напис	-	325	

¹ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.». Харків. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZLwDT4utS5bVZTgiLjlljS5US6w_qHn/view?usp=sharing (Дата звернення: 08.05.2021).

Значок "325 років возз'єднання України з Росією" (1)	Назва	+	325 лет воссоединения Украины с Россией	Возз'єднання; Росія; Україна
Значок "325 років возз'єднання України з Росією. 1654-1979"	Напис	-	1654-1979	
Значок "Возз'єднання України з Росією. 325 років"	Назва	+	325 лет воссоединения Украины с Россией	Возз'єднання; Росія; Україна
Значок "Навіки разом"	Назва	+	Навеки вместе	Навіки; Разом
Значок "XII Спартакіада". Марафон 1979, Ворохта	Назва; Напис	+	40-річчя возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській радянській державі. 325-річчя возз'єднання України з Росією.	Возз'єднання; Єдність; ЗУЗ; Радянська Україна; Росія; Україна

			ДІПРОМКТ. Ворохта-79	
Значок на честь 325-річчя возз'єднання України з Росією "Навіки разом"	Назва; Напис	+	325 років. Навіки разом	Навіки; Разом
Значок. 325 років возз'єднання України з Росією	Назва	+	325 лет воссоединения	Возз'єднання
Значок. 325 років возз'єднання України з Росією (1)	Назва	+	325 років возз'єднання України з Росією	Возз'єднання; Росія; Україна
Конверт. Возз'єднання України з Росією	Назва; Напис	+	Памятный знак в честь воссоединения Украины с Россией. Пам'ятний знак на честь возз'єднання України з Росією. Киевская область, Переяслав-	Возз'єднання; Росія; Україна

			Хмельницький. Київська область, Переяслав- Хмельницький	
Листівка "300 років возз'єднання України з Росією"	Автор; Назва; Напис	+	1654-1954. 300 років возз'єднання України з Росією. Богдан Хмельницький. Художник В. Хоменко	Возз'єднання; Росія; Україна; Хмельницький

<p>Листівка "300 років возз'єднання України з Росією" (1)</p>	<p>Автор; Назва; Напис</p>	<p>+</p>	<p>Історичною заслугою Богдана Хмельницького є те, що він, виражаючи споконвічні сподівання і прагнення українського народу до тісного союзу з російським народом і очолюючи процес складання української державності, правильно розумів її завдання і перспективи, бачив неможливість</p>	<p>Великий російський народ; Возз'єднання; Об'єднання; Російський народ; Росія; Союз; Споконвічний; Україна; Український народ; Хмельницький</p>
---	------------------------------------	----------	--	--

врятування
українського народу
без об'єднання з
великим російським
народом,
наполегливо
добивався
возз'єднання України
з Росією. Із Тез про
300-річчя
возз'єднання України
з Росією. З плаката
художника В.
Яланського. БФ
02733. Зам. 295.
Тираж 100 т. Ф-ка
кольор. Друку. Київ,

			вул. Фрунзе, 51-а. Ціна 10 к.	
Листівка "300 років об'єднання України з Росією. Навіки разом" з картини А. Хмельницького	Автор; Назва	+	Навеки вместе. С картини А. Хмельницького	Навіки; Разом

<p>Листівка "325 років возз'єднання України з Росією"</p>	<p>Автор; Назва; Напис; Цитата</p>	<p>+</p>	<p>325 років возз'єднання України з Росією. Монумент "Навіки разом" у Переяславі- Хмельницькому Київської області. Скульптори В. Вінайкін, В. Гречанюк, П. Кальницький, В. Клоков; архітектор В. Гнєзділов. 1961 р. Монумент "Навеки вместе" в Переяславе- Хмельницком Киевской области.</p>	<p>Братність; Возз'єднання; Дружба народів; Навіки; Разом; Росія; Україна</p>
---	--	----------	--	---

Скульптори В.

Винайкин, В.

Гречанюк, П.

Кальницький, В.

Клоков; архитектор

В. Гнездилов. 1961 г.

Художник В.

Лісовський. Фото М.

Плаксіна. БФ 37845.

26.10.78. З. 8-2799. Т.

152 000. Ц. 5 коп.

ГПРВО

"Поліграфкнига".

252057, Київ,

Довженка, 3.

Пересилці поштою у

відкритому вигляді

не підлягає.

Видавництво
"Мистецтво". 1979.
3214311. Одна нам
дорога стелилась
віками, Одне ми
робили своїми
руками І землю одну
засівали стократ, - Як
другові друг і як
братові брат. Як
Волга й Дніпро у
красі повноводі, Так
дружба велика цвіте
на свободі, Ми
ділимо щастя з
Москви до Карпат, як
другові друг і як
братові брат. І хліб

наш, і труд, і пісні,
наче ріки, І спільна
дорога, єдина навіки,
І землю одну ми
квітчаєм стократ, Як
друзові друг і як
братові брат. Із
"Пісні братів" Андрія
Малишка

<p>Листівка "Блюдо на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією"</p>	<p>Автор; Назва; Напис</p>	<p>+</p>	<p>В честь 300-летия воссоединения Украины с Россией. 300-летие воссоединения Украины с Россией. З. А. Архипова - Блюдо в честь 300- летия воссоединения Украины с Россией (Дерево, береста). А 04106 17.IV-54 г. Тир. 50 т. Зак. 167. Тип. Изд-ва "Советский художник". Цена 20 коп.</p>	<p>Возз'єднання; Росія; Україна</p>
--	------------------------------------	----------	---	---

Листівка "Богдан Хмельницький"	Автор; Назва; Напис	+	300 років возз'єднання України з Росією. Богдан Хмельницький. Художник М. Хмелько. Державне видавництво "Мистецтво". 1954. БФ 01086. Зам. 167. Тираж 500000. Ціна 20 к. Ф-ка кольор. Друку Київ, вул. Фрунзе, 51-а.	Возз'єднання; Росія; Україна; Хмельницький
Листівка "Богдан Хмельницький" (1)	Автор; Назва; Напис	+	300-летие воссоєдинения Украины с Россией. Скульпторы: Л.Л. Мацеха, М.И.	Возз'єднання; Росія; Україна; Хмельницький

			<p>Цепелев - Богдан Хмельницький (фарфор). Издательство "Советский художник". А 03583 15.IV-54 г. Тир. 50 т. Зак. 172. Тип. Изд-ва "Советский Художник". Цена 25 коп.</p>	
Листівка "Богдан Хмельницький" (2)	Автор; Назва; Напис	+	<p>300-летие воссоединения Украины с Россией. Памятник Богдану Хмельницкому в Киеве. Автор проекта скульптор М.О.</p>	Возз'єднання; Росія; Україна; Хмельницький

			<p>Микешин. Издательство "Советский художник". А 03582 15.IV-54 г. Тир. 50 т. Зак. 169. Тип. Изд-ва "Советский художник". Цена 25 коп.</p>
Листівка "Весна"	Автор; Назва; Напис	+	<p>300-летие воссоединения Украины с Россией. Художник Т.Н. Яблонская - Весна. Издательство "Советский художник". А 02776 27. III-54 г. Тир. 50 т.</p>

			Зак. 146. Тип. Изд-ва "Советский художник". Цена 25 коп.	
Листівка "Вість про нагороду"	Автор; Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией. Художник И.И. Юхно - Весть о награде. Издательство "Советский художник". А 02798 31. III-54 г. Тир. 50 т. Зак. 142. Тип. Изд-ва "Советский художник". Цена 25 коп.	Возз'єднання; Росія; Україна

Листівка "Ілюстрація до повісті М. В. Гоголя "Тарас Бульба""	Автор; Назва; Напис	-	А. М. Герасимов. Род. 1881 г. "Стой! Выпала люлька с табаком...". Иллюстрация к повести "Тарас Бульба" Н. В. Гоголя. 1952 г. Подп. К печ. 28.1.61 г. З. 942- 19.000. Тип. изд-ва "Советский художник". Москва, Мало-Московская ул., 21. Цена 3 коп.	
Листівка "Молодогвардійці"	Автор; Назва; Напис	+	300-летие восоединения Украины с Россией. Скульпторы В.И.	Возз'єднання; Росія; Україна

			<p>Мухин, В.И. Агибалов, В.Х. Федченко - Молодогвардейцы. Издательство "Советский художник". А 03511. 2.IV-54 г. Тир. 50 т. Зак. 166. Тип. Изд-ва "Советский художник". Цена - 10 коп.</p>	
Листівка "На вахті миру"	Автор; Назва; Напис	+	<p>300-летие воссоединения Украины с Россией. Художник И.И. Тартаковский - На вахте мира.</p>	Возз'єднання; Росія; Україна

			<p>Издательство "Советский художник". А 02775 27. III-54 г. Тир. 50 т. Зак. 149. Тип. Изд-ва "Советский художник". Цена 25 коп.</p>	
<p>Листівка "Навіки з Москвою, навіки з російським народом"</p>	<p>Автор; Назва; Напис</p>	<p>+</p>	<p>Навеки с Москвой, навеки с русским народом. Художник М.Г. Хмелько. Издание министерства связи СССР. А 03216 17.III 1954. Моск. Печ. Ф- ка Гознака. Зак. 3512.</p>	<p>Навіки; Російський народ</p>

Листівка "Навіки разом. Ювілейна скринька"	Назва	+	Навеки вместе 1654-1954	Навіки; Разом
Листівка "Передвижники в майстерні у І.Є. Рєпіна"	Автор; Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией. Художники: И.И. Карась, С.М. Солодовник, Г.А. Томенко - Передвижники в мастерской у И.Е. Рєпина. А 03558 7.IV-54 г. Тир 50 т. Зак. 164. Тип. Изд-ва "Советский художник". Цена 20 коп.	Возз'єднання; Росія; Україна

Листівка "Переяславська рада 1654 року"	Автор; Назва; Напис	+	А.Д. Кившенко (1851-1895). Переяславская рада 1654 года. Акварель. Из подборки "Рисунки на темы русской истории". 1960 г. 10-104. Т. 20000. Ц. 10 к. З. 941. Полиграфкомбинат, г. Калинин.	
Листівка "Переяславська Рада"	Автор; Назва; Напис	+	300 років возз'єднання України з Росією. Переяславська рада. Художник М. Дерегус. Державне видавництво	Возз'єднання; Росія; Україна

			"Мистецтво". 1954. БФ 04067. Зам. 1045. Тираж 150000. Ціна 20 коп. Ф-ка кольор. Друку Головвидаву Міністерства культури УРСР. Київ, вул. Фрунзе, 51-а.	
Листівка "С.А. Ковпак"	Автор; Назва; Напис	-	...	
Листівка "Скринька до 300-річчя возз'єднання України з Росією"	Автор; Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией. Художник Н. И. Морозов - Шкатулка "Воссоединение	Возз'єднання; Росія; Україна

			Украины с Россией в 1654 году" (Папье-маше). Издательство "Советский художник". А 04121 17.IV-54 г. Тир. 50 т. Зак. 170. Тип. Изд-ва "Советский художник". Цена 25 коп.	
Листівка "Слава орденосній Україні!"	Назва; Напис	-	1917-1957. Слава орденосній Україні!	Україна
Листівка "Хліб"	Автор; Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией. Художник Т.Н. Яблонская - Хлеб.	Возз'єднання; Росія; Україна

			<p>Издательство "Советский художник". А 03503 1.IV-54 г. Тир. 50 т. Зак. 143. Тип. Изд-ва "Советский художник". Цена 25 коп</p>	
Листівка "Чорноморці"	Автор; Назва; Напис	+	<p>300-летие воссоединения Украины с Россией. Художник В.Г. Пузырьков - Черноморцы. Издательство "Советский художник". А 02713 16. III-54 г. Тир. 50 т.</p>	Возз'єднання; Росія; Україна

			Зак. 149. Тип. Изд-ва "Советский художник". Цена 25 коп.	
Марка "Державні прапори УРСР та РСФРР"	Назва; Напис	+	Почта СССР. 300-летие воссоединения Украины с Россией 1654-1954. 1 руб.	Возз'єднання; Росія; Україна
Марка "Канів. Пам'ятник на могилі Т. Г. Шевченко"	Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией 1654-1954 г. Пам'ятник на могилі Т. Г. Шевченка, Канів	Возз'єднання; Росія; Україна; Шевченко
Марка "Київ, Академія наук УРСР"	Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией	Возз'єднання; Росія; Україна

			1654-1954. Будинок Академії наук УРСР, Київ. Почта ССРСР. 40 коп.	
Марка "Київ. Будівлі Верховної Ради УРСР та Президіуму Верховної Ради і Ради Міністрів"	Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией 1654-1954. Київ. Будинок Верховної Ради УРСР. Москва. Здание Президиума Верховного Совета и Совета Министров РСФСР. Почта СССР. 40 коп.	Возз'єднання; Росія; Україна
Марка "Київ. Державний театр опери і балету ім. Т. Г. Шевченка"	Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией	Возз'єднання; Росія; Україна

			1654-1954. Державний орден Леніна академічний театр опери та балету ім. Т. Г. Шевченка. Почта СРСР. 40 коп.	
Марка "Київ. Пам'ятник Богдану Хмельницькому"	Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией 1654-1954. Пам'ятник Богдану Хмельницькому. Київ. Почта СРСР. 60 коп.	Возз'єднання; Росія; Україна; Хмельницький
Марка "Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка"	Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией 1654-1954. Київський	Возз'єднання; Росія; Україна

			державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Почта СРСР. 40 к.	
Марка "Переяславська Рада"	Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией 1654-1954. Переяславська Рада. Почта СРСР. 1 рубль	Возз'єднання; Росія; Україна
Марка "Харків. Пам'ятник Т. Г. Шевченко"	Назва; Напис	+	300-летие воссоединения Украины с Россией 1654-1954. Пам'ятник Т. Г. Шевченко. Харків. Почта СРСР. 40 к.	Возз'єднання; Росія; Україна; Шевченко

Нагрудний знак "325 років возз'єднання України з Росією"	Назва	+	325 років возз'єднання України з Росією	Возз'єднання; Росія; Україна
Нагрудний знак "325 років возз'єднання України з Росією" (1979)	Назва	+	325 років возз'єднання України з Росією	Возз'єднання; Росія; Україна
Надпечатка "325 років возз'єднання України з Росією"	Назва; Напис	+	1654-1979. 325 лет воссоединения Украины с Россией. 325 років возз'єднання України з Росією. IX Донецкая областная филателистическая выставка, посвященная 325- летию воссоединения	Возз'єднання; Росія; Україна

			Украины с Россией "Донецк-79"	
Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією 1654-1979"	Назва; Цитата	+	325 лет воссоединения Украины с Россией. 325 років возз'єднання України з Росією. 1654-1979. Союз нерушимый республик свободных сплотила навекы Великая Русь. Союзом незламним республіки вільні	Возз'єднання; Єдність; Росія; Русь; СРСР; Україна

			навік об'єднала Великая Русь. СССР	
Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією"	Назва; Напис	+	325 років возз'єднання України з Росією. Навіки разом - навіки з російським народом. 1654-1979.	Возз'єднання; Навіки; Разом; Російський народ; Росія; Україна
Пам'ятна медаль на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією	Назва; Цитата	+	В пам'ять 300-річчя возз'єднання України з Росією. В пам'ять 300-летия воссоєдинения Украины с Россией. 1654-1954. Союз нерушимый	Возз'єднання; Росія; Україна

			<p>республік свободных сплотила навеки Великая Русь. Союзом незламним республіки вільні навік об'єднала Великая Русь</p>	
Плакат "300 лет воссоединения Украины с Россией. 1654-1954"	Назва	+	1654-1954. 300 лет воссоединения Украины с Россией	Возз'єднання; Росія; Україна
Плакат "В братній сім'ї народів СРСР возз'єднанний український народ буде комунізм"	Назва; Напис	+	Пролетарии всех стран, объединяйтесь! В братній сім'ї народів СРСР возз'єднанний український народ будує комунізм	Братність; Возз'єднання; СРСР; Український народ

Плакат "В братской дружбе - наша сила!"	Автор; Назва; Напис	+	300 лет воссоединения Украины с Россией. В братской дружбе - наша сила!	Братність; Возз'єднання; Дружба народів; Росія; Україна
Плакат "Дружба вічна, дружба славно!"	Назва	+	Дружба вічна, дружба славно!	Дружба народів
Плакат "Живи, Україно, прекрасна і сильна"	Назва	-	Живи, Україно, прекрасна і сильна	Україна
Плакат "Живи, Україно, прекрасна і сильна" (1)	Назва	-	Живи, Україно, прекрасна і сильна	Україна
Плакат "Живи, Україно, Радянська державо..."	Назва; Цитата	+	Живи, Україно, Радянська державо в єдиній родині народів-братів!	Братність; Єдність; Сім'я народів; Україна
Плакат "За непорушну дружбу..."	Назва; Напис	+	За нерушимую дружбу, за новые спортивные успехи!	Возз'єднання; Дружба народів; Росія; Україна

			300 лет воссоединения Украины с Россией	
Плакат "Ласкаво просимо!"	Назва; Напис	-	Ласкаво просимо! Добро пожаловать! Welcome! Soyez les bienvenus! Herzlich willkommen! I Bienvenidos! 1500 Kiev 1500 Kiew 1500 Київ 1500 Киев 1500 Kiew 1500 Kiev 1500 Київ 1500	1500-річчя Києва
Плакат "Навеки - вместе"	Автор; Назва; Напис	+	Навеки связав свою судьбу с братским русским народом, украинский народ спас себя от	Братність; Навіки; Разом; Російський народ; Український народ

			иноземного порабощення и обеспечил возможность своего национального развития.	
Плакат "Навіки разом"	Назва	+	Навіки разом!	Навіки; Разом
Плакат "Наша дружба вічна й непохитна"	Назва	+	Наша дружба вічна й непохитна!	Дружба народів; Навіки
Плакат "П'ятнадцять республік..."	Назва; Напис	-	П'ятнадцять республік довіку Священне братерство єдна, І пестить родину велику, Як мати Вітчизна одна!	Братність; Навіки; Сім'я народів; СРСР
Плакат "Розквітай, дружбо наша!"	Назва	+	Розквітай, дружбо наша!	Дружба народів

Плакат "Розкуйтеся, братайтеся!"	Назва; Цитата	-	Розкуйтеся, братайтеся! Т. Шевченко	Братність; Шевченко
Плакат "Слава орденоносній Україні!"	Назва	-	Слава орденоносній Україні!	Україна
Плакат "Слався, Україно-радянська земля!"	Назва	-	Слався, Україно - радянська земля!	Україна
Плакат "Слався, Отечество наше свободное..."	Назва; Напис; Цитата	+	Пролетарии всех стран, соединяйтесь. 300 лет воссоединения Украины с Россией. Слався, Отечество наше свободное, дружбы народов надежный оплот!	Вітчизна; Возз'єднання; Дружба народів; Росія; Україна
Плакат "Т. Шевченко"	Назва; Напис	-	1814-1861. Т. Шевченко	Шевченко

Плакат "Т. Шевченко" (1)	Назва	-	Т. Шевченко	Шевченко
Плакат "Хай живе велика радянська дружба!"	Назва	+	Хай живе велика радянська дружба! Да здравствует великая советская дружба!	Дружба народів
Плакат "Хай славиться дружба велика і праця завзята народів-братів!"	Назва	+	Хай славиться дружба велика і праця завзята народів-братів!	Братність; Дружба народів
Плакат "Цвіти, Україно, радянських республік сестра!"	Назва	-	Цвіти, Україно, радянських республік сестра!	Сестринство; Україна
Поштова листівка "300 лет воссоединения Украины с Россией"	Назва	+	300 лет воссоединения Украины с Россией. 1654-1954	Возз'єднання; Єдність; Росія; Русь; Україна

Поштова марка "325 років возз'єднання України з Росією"	Назва	+	Воссоединение Украины с Россией. 325 лет. 325 років возз'єднання України з Росією. Почта СССР 1979. к4	Возз'єднання; Росія; Україна
Типографська кармінова надпечатка "300-річчя возз'єднання України з Росією"	Назва; Напис	+	Почта СССР. Орден Богдана Хмельницького. 2 руб. 300-летие воссоединения Украины с Россией	Возз'єднання; Росія; Україна; Хмельницький
Фото "300 років возз'єднання України з Росією"	Напис	+	300 років возз'єднання України з Росією. Под знаком Маркса-Энгельса-Ленина-Сталина, под знаком	Возз'єднання; Росія; Україна

			Коммунистической партии - к победе коммунизма!	
Фото "Святковий концерт до 300-річчя возз'єднання України з Росією, Київ"	Напис	+	300 років возз'єднання України з Росією	Возз'єднання; Росія; Україна
Фото. Жителі Кагановичівського району Одеси під час демонстрації несуть фігури головних учасників Переяславської ради — Богдана Хмельницького і російського посла Бутурліна, травень 1954 року	Напис	-	300 лет	
Фото. Обходина з нагоди 300-річчя у Києві на Хрещатику, травень 1954 року	Напис	+	Хай живе віковічна дружба Російського та Українського народів!	Дружба народів; Навіки; Російський народ; Український народ

Ювілейний знак "300 років возз'єднання України з Росією"	Назва	+	300 років возз'єднання України з Росією	Возз'єднання; Росія; Україна
Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією 1979"	Назва	+	325 лет воссоєдинения Украины с Россией	Возз'єднання; Росія; Україна
Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією"	Назва	+	325 років возз'єднання України з Росією	Возз'єднання; Росія; Україна
Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією" (1)	Назва	+	325 лет воссоєдинения Украины с Россией	Возз'єднання; Росія; Україна
Ювілейний знак "60 років радянській Україні"	Назва	-	60 років радянській Україні	Радянська Україна
Ювілейний знак "УРСР 60 років"	Назва	-	УРСР 60 років	Радянська Україна

Додаток М. Таблиця 7. Таблиця «Образи» в базі даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.»¹

Назва	Образ(и)
Значок "1654-1979. Возз'єднання України з Росією"	Державна символіка
Значок "325 років возз'єднання України з Росією 1979"	Державна символіка
Значок "325 років возз'єднання України з Росією"	Державна символіка
Значок "325 років возз'єднання України з Росією" (1)	Хмельницький
Значок "325 років возз'єднання України з Росією. 1654-1979"	Державна символіка
Значок "Возз'єднання України з Росією. 325 років"	Державна символіка
Значок "Навіки разом"	Росіянка; Українка

¹ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.». Харків. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZLwDT4utS5bVZTgiLjlljS5US6w_qHn/view?usp=sharing (Дата звернення: 08.05.2021).

Значок "XII Спартакіада". Марафон 1979, Ворохта	Спортсмен
Значок на честь 325-річчя возз'єднання України з Росією "Навіки разом"	Державна символіка
Значок. 325 років возз'єднання України з Росією	Державна символіка
Значок. 325 років возз'єднання України з Росією (1)	Державна символіка
Ілюстрація до роману "Переяславська рада" Н. Рибака	Боярин; Державна символіка; Козак; Музика; Росіянин; Українець; Хмельницький
Картина "Дружба Росії та України"	Державна символіка; Росіянка; Українка
Конверт. Возз'єднання України з Росією	Боярин; Державна символіка; Договір; Козак; Росіянин; Росіянка; Українець; Українка; Хліб-сіль; Хмельницький
Листівка "300 років возз'єднання України з Росією"	Хмельницький
Листівка "300 років возз'єднання України з Росією" (1)	Договір; Козак; Хмельницький

Листівка "300 років об'єднання України з Росією. Навіки разом" з картини А. Хмельницького	Боярин; Дитина; Козак; Росіянин; Росіянка; Українець; Українка
Листівка "325 років возз'єднання України з Росією"	Конституція; Росіянка; Українка
Листівка "Богдан Хмельницький"	Договір; Хмельницький
Листівка "Богдан Хмельницький" (1)	Договір; Хмельницький
Листівка "Богдан Хмельницький" (2)	Хмельницький
Листівка "Весна"	Дитина; Українка
Листівка "Вість про нагороду"	Дитина; Селянин; Селянка
Листівка "До 300-річчя возз'єднання України з Росією"	Державна символіка; Дитина; Музика; Росіянин; Українець; Українка
Листівка "Ілюстрація до повісті М. В. Гоголя "Тарас Бульба""	Козак; Тарас Бульба
Листівка "Молодогвардійці"	Молодогвардієць
Листівка "На вахті миру"	Робітник
Листівка "Навіки з Москвою, навіки з російським народом"	Боярин; Державна символіка; Дитина; Договір; Козак; Музика; Хмельницький

Листівка "Навіки разом. Ювілейна скринька"	Боярин; Державна символіка; Договір; Козак; Музика; Росіянин; Українець; Хмельницький
Листівка "Передвижники в майстерні у І.Є. Рєпіна"	Рєпін
Листівка "Переяславська рада 1654 року"	Боярин; Державна символіка; Козак; Росіянин; Українець; Українка
Листівка "Переяславська Рада"	Боярин; Державна символіка; Козак; Музика; Росіянин; Українець; Хмельницький
Листівка "С.А. Ковпак"	Ковпак
Листівка "Скринька до 300-річчя возз'єднання України з Росією"	Дитина; Росіянин; Росіянка; Українець; Українка
Листівка "Слава орденоносній Україні!"	Ленін
Листівка "Тарас Шевченко"	Шевченко
Листівка "Хліб"	Селянка; Українка
Листівка "Чорноморці"	Чорноморці
Марка "Державні прапори УРСР та РСФРР"	Державна символіка

Марка "Канів. Пам'ятник на могилі Т. Г. Шевченко"	Шевченко
Марка "Київ, Академія наук УРСР"	Академія наук УРСР
Марка "Київ. Будівлі Верховної Ради УРСР та Президіуму Верховної Ради і Ради Міністрів"	Верховна Рада УРСР; Президіум ВР і Ради Міністрів РСФРР
Марка "Київ. Державний театр опери і балету ім. Т. Г. Шевченка"	Київський театр опери та балету
Марка "Київ. Пам'ятник Богдану Хмельницькому"	Хмельницький
Марка "Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка"	Київський ун-т Шевченка
Марка "Переяславська Рада"	Боярин; Державна символіка; Козак; Музика; Росіянин; Українець; Хмельницький
Марка "Харків. Пам'ятник Т. Г. Шевченко"	Українець; Українка; Шевченко
Нагрудний знак "325 років возз'єднання України з Росією"	Державна символіка; Зірка

Нагрудний знак "325 років возз'єднання України з Росією" (1979)	Зірка; Кремль; Хмельницький
Надпечатка "325 років возз'єднання України з Росією"	Державна символіка; Зірка; Колос
Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією 1654-1979"	Державна символіка
Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією"	Державна символіка; Зірка; Конституція; Росіянка; Українка
Пам'ятна медаль на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією	Боярин; Державна символіка; Договір; Козак; Кремль; Росіянин; Рукоштовування; Українець; Щит
Плакат "300 лет воссоединения Украины с Россией. 1654-1954"	Державна символіка; Кремль
Плакат "В братній сім'ї народів СРСР возз'єднанний український народ буде комунізм"	Державна символіка; Колос; Українець; Українка
Плакат "В братской дружбе - наша сила!"	Росіянин; Рукоштовування; Українець
Плакат "Дружба вічна, дружба слава!"	Державна символіка; Росіянка; Українка

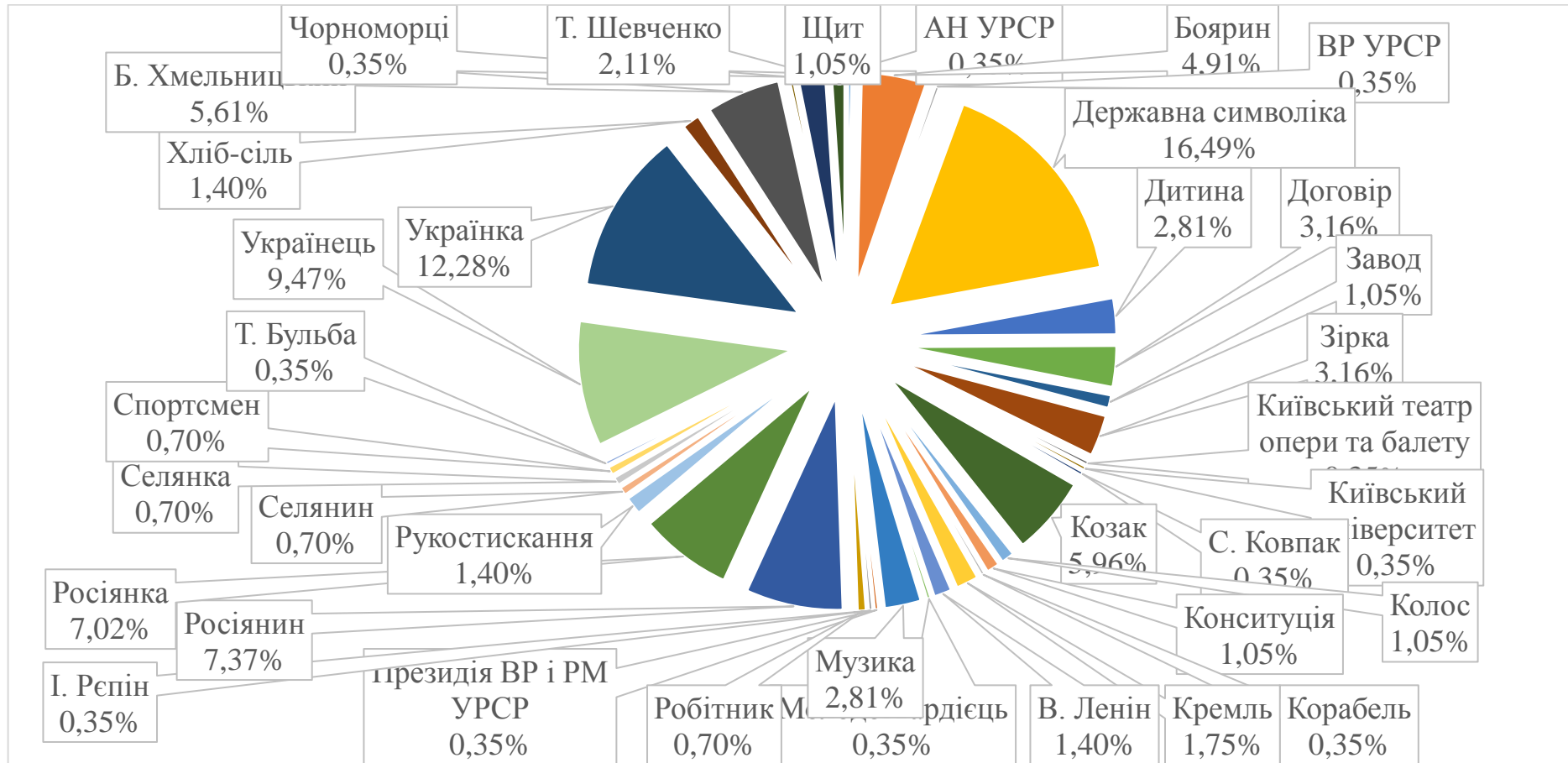
Плакат "Живи, Україно, прекрасна і сильна"	Державна символіка; Завод; Українка
Плакат "Живи, Україно, прекрасна і сильна" (1)	Завод; Корабель; Українка
Плакат "Живи, Україно, Радянська державо..."	Державна символіка; Музика; Українець
Плакат "За непорушну дружбу..."	Державна символіка; Росіянин; Спортсмен; Українець
Плакат "Ласкаво просимо!"	Українка; Хліб-сіль
Плакат "Навеки - вместе"	Боярин; Козак; Росіянин; Українець; Щит
Плакат "Навіки разом"	Державна символіка; Росіянка; Українка
Плакат "Наша дружба вічна й непохитна"	Державна символіка; Росіянка; Українка
Плакат "П'ятнадцять республік..."	Росіянин; Росіянка; Українець; Українка; Хліб-сіль
Плакат "Розквітай, дружбо наша!"	Державна символіка; Росіянка; Українка
Плакат "Розкуйтеся, братайтеся!"	Шевченко
Плакат "Слава орденоносній Україні!"	Завод; Зірка; Ленін; Українка
Плакат "Слався, Україно-радянська земля!"	Державна символіка; Зірка; Колос; Ленін; Українка

Плакат "Славься, Отечество наше свободное..."	Державна символіка; Росіянка; Українка
Плакат "Т. Шевченко"	Шевченко
Плакат "Т. Шевченко" (1)	Шевченко
Плакат "Хай живе велика радянська дружба!"	Росіянка; Українка
Плакат "Хай славиться дружба велика і праця завзята народів-братів!"	Росіянин; Українець
Плакат "Цвіти, Україно, радянських республік сестра!"	Українка
Поштова листівка "300 лет воссоединения Украины с Россией"	Державна символіка; Зірка
Поштова марка "325 років возз'єднання України з Росією"	Боярин; Державна символіка; Козак; Конституція; Росіянин; Росіянка; Рукостискання; Українець; Українка
Типографська кармінова надпечатка "300-річчя возз'єднання України з Росією"	Державна символіка; Зірка; Хмельницький

Фільм "Полум'я гніву"	Боярин; Державна символіка; Договір; Козак; Росіянин; Росіянка; Рукостискання; Українець; Українка; Хмельницький; Щит
Фільм "Я, син трудового народу"	Росіянин; Росіянка; Українець; Українка
Фото "300 років возз'єднання України з Росією"	Державна символіка; Ленін; Українець; Українка
Фото "Будівництво Арки дружби народів"	Боярин; Дитина; Козак; Музика
Фото "Відкриття пам'ятника Арки дружби народів"	Державна символіка; Робітник; Росіянин; Росіянка; Селянин; Українець; Українка
Фото "Святковий концерт до 300-річчя возз'єднання України з Росією, Київ"	Українець; Українка
Фото. Жителі Кагановичівського району Одеси під час демонстрації несуть фігури головних учасників Переяславської ради — Богдана Хмельницького і російського посла Бутурліна, травень 1954 року	Боярин; Договір; Козак; Українець; Українка

Фото. Жителі прикордонних сіл Ворошиловградської (нині - Луганської) і Ростовської областей відзначають 300-річчя Переяславської ради, 12 січня 1954 року	Росіянин; Росіянка; Українець; Українка; Хліб-сіль
Фото. Обходини з нагоди 300-річчя у Києві на Хрещатику, травень 1954 року	Державна символіка; Дитина; Козак; Росіянин; Росіянка; Українець; Українка
Ювілейний знак "300 років возз'єднання України з Росією"	Державна символіка; Зірка; Кремль
Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією 1979"	Державна символіка
Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією"	Державна символіка
Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією" (1)	Державна символіка; Кремль
Ювілейний знак "60 років радянській Україні"	Державна символіка
Ювілейний знак "УРСР 60 років"	Державна символіка

Додаток Н. Діаграма 3. Співвідношення образів у базі даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.»¹

¹ Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.». Харків. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZLwDT4utS5bVZTgiLjIjS5US6w_qHn/view?usp=sharing (Дата звернення: 08.05.2021).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. 300 років // Зоря Полтавщини. 1954. №105 (7021). С. 1. URL: [http://library.pl.ua:8087/jirbis2//components/com_irbis/images/covers/2/0079/zp.1954.05.22_105\(7021\)scppy_1.pdf](http://library.pl.ua:8087/jirbis2//components/com_irbis/images/covers/2/0079/zp.1954.05.22_105(7021)scppy_1.pdf) (Дата звернення: 06.03.2021).
2. 300-летие воссоединения Украины и России. Серия марок СССР. Тир. 3 млн. 1954. URL: <https://stamps.ru/catalog/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey-0> (Дата звернення: 11.05.2021).
3. 300-летие воссоединения Украины с Россией // Сталинец. 1954. №2(524). С. 1. URL: http://elibrary.sgu.ru/Gazet/Univer/1954_01_16.pdf (Дата звернення: 15.11.2020).
4. Антонченко А. Плакат "300 лет воссоединения Украины с Россией. 1654-1954". 1954. URL: <https://regnum.ru/pictures/2190397/93.html> (Дата звернення: 10.05.2021).
5. Арка Дружби народів. Координати: 50.45449994972474, 30.52982612262102. Архітектори І. Іванов, С. Миргородський, К. Сидоров, скульптор О. Скобліков. Київ, 1982.
6. Архипова З. Открытка «Блюдо в честь 300-летия воссоединения Украины с Россией». Тир. 50000. 1954. URL: https://streetmarket.ru/item/226030009_3_Архипова_Блюдо_в_честь_300_летия_воссоединения_Украины_с_Россией_1954_Ж_120 (Дата звернення: 10.05.2021).
7. Багаутдинов Р. Плакат "Хай славиться дружба велика і праця завзята народів-братів!". 1962. URL: https://uamoderna.com/images/materialy_dokumenty/Kosiv/6.jpg (Дата звернення: 10.05.2021).
8. Брежнев Л. О пятидесятилетии Союза Советских Социалистических республик. Москва: Политиздат, 1973. 64 с.

9. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза (27 января – 5 февраля 1959 года). Стенографический отчет: в 2-х т. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1959. 592 с. Т. 2. Москва: Госполитиздат, 1959. 613 с.
10. Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы. В 3 т. Т. 1. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. 588 с. Т. 2. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. 558 с. Т. 3. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1953. 646 с. URL: http://militera.lib.ru/docs/da/sb_vossoedinenie-ukrainy-s-rossiey/index.html (Дата звернення: 15.11.2020).
11. Выступление товарища И. В. Сталина // Черемховский рабочий, 1945. №59(3761). С. 1. URL: https://cheremkhovo-lib.irk.muzkult.ru/media/2018/08/04/1225463945/CheremKhovskij_rabochij_-_1945_g._-_N59_3761_30_maya.pdf (Дата звернення: 21.11.2020).
12. Гавриленко А. Плакат "Розкуйтеся, братайтеся!". URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/05/p21.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
13. Герасімов А. Листівка «Ілюстрація до повісті М. В. Гоголя "Тарас Бульба"». 1961. URL: https://auction.ru/offer/otkrytka_a_m_gerasimov_illjustracija_k_povesti_taras_bulba_izd_1961_g-i79293715217241.html (Дата звернення: 10.05.2021).
14. Гімн УРСР. Текст П. Тичини і М. Бажана. Музика авторського колективу під керівництвом А. Лебединця. Затверджений указом Президії Верховної Ради УРСР від 22 березня 1978 р. Київ, 1978. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Гімн_УРСР_\(1978\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Гімн_УРСР_(1978)) (Дата звернення: 12.05.2021).
15. Гончар І. Листівка "Тарас Шевченко". 1954. URL: <http://www.gornitsa.ru/item.php?id=15398098&t=11> (Дата звернення: 10.05.2021).

16. Дерегус М. Листівка "Переяславська Рада". Тир. 150000. 1954. URL: <https://unc.ua/auction/m-deregus-pereyaslavskaya-rada-pereyaslavska-rada-81361> (Дата звернення: 10.05.2021).
17. Дерегус М. Ілюстрація до роману "Переяславська рада" Н. Рибачка. 1954. URL: <https://regnum.ru/pictures/2190397/79.html> (Дата звернення: 10.05.2021).
18. Дзюба І. Спогади і роздуми на фінішній прямій / Вступ. Ст. М. Жулинського. Київ: Криниця, 2008. 922 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0013976.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 (Дата звернення: 01.12.2020).
19. Дмитерко Л. Д. Навеки вместе: драма. Москва: Искусство. 1951. 102 с.
20. Доможирова К., Кудряшова К. Плакат «В братній сім'ї народів СРСР воз'єднаний український народ будує комунізм». Тир. 75000. 1954. URL: http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/04/27-DSC_0416-.jpg (Дата звернення: 09.05.2021).
21. Закладной камень монумента в честь 300-летия воссоединения Украины с Россией. Москва, ЗАО, Дорогомилово. 1954. Источник: Газета «Московский трамвай» // Интернет-издание «PastVu – ретроспектива среды обитания человечества». URL: <https://pastvu.com/p/455916> (Дата звернення: 28.04.2021).
22. Закон №8312-11 від 28 жовтня 1989 «Про мови в Українській РСР». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1989. Додаток до N 45. Ст. 631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11/ed19891028> (Дата звернення: 03.06.2020).
23. Значок "1654-1979. Возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://meshok.net/item/28282302_325_лет_воссоединение_Украины_с_Россией (Дата звернення: 10.05.2021).

24. Значок "325 років возз'єднання України з Росією 1979". 1979. URL: https://meshok.net/item/227231593_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией (Дата звернення: 10.05.2021).
25. Значок "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://meshok.net/item/149491742_Знак_флаг_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией (Дата звернення: 10.05.2021).
26. Значок "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://meshok.net/item/227728048_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_SM_083 (Дата звернення: 10.05.2021).
27. Значок "325 років возз'єднання України з Росією. 1654-1979". 1979. URL: https://meshok.net/item/226146888_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_1654_1979_G_99 (Дата звернення: 10.05.2021).
28. Значок "Возз'єднання України з Росією. 325 років". 1979. URL: https://meshok.net/item/65717087_М_ЗНАЧОК_СССР_ВОССОЕДИНЕНИЕ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_УССР_УКРАИНСКАЯ_ССР_РСФСР_325_ЛЕТ_D_23mm (Дата звернення: 10.05.2021).
29. Значок "Навіки разом". 1954. URL: <https://unc.ua/auction/naveki-vmeste-lot-3-shtuki-124547> (Дата звернення: 10.05.2021).
30. Значок «325 років возз'єднання України з Росією». 1979. URL: https://meshok.net/item/216791286_Значок_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией (Дата звернення: 10.05.2021).
31. Значок «325 років возз'єднання України з Росією». 1979. URL: https://meshok.net/item/134270450_325_лет_Воссоединения_Украины_с_Россией (Дата звернення: 10.05.2021).
32. Значок «XII Спартакіада». Марафон-79. Ворохта, 1979. URL: https://meshok.net/item/199982947_Ворохта_Спартакиада_Марафон_325_лет_воссоединения_Украины_с_россией_УССР_1979 (Дата звернення: 10.05.2021).
33. Значок на честь 325-річчя возз'єднання України з Росією "Навіки разом". 1979. URL:

- https://meshok.net/item/149491856_Знак_флаг_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией (Дата звернення: 10.05.2021).
34. Иванов В. Плакат «В братской дружбе – наша сила!». Тир. 200000. 1954. URL: <http://redavantgarde.com/collection/show-collection/551/print/> (Дата звернення: 09.05.2021).
 35. Ільченко О. Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця: химерний роман з народних уст. Київ: Радянський письменник, 1958. 587 с.
 36. Капітан Л. Плакат "Живи, Україно, прекрасна і сильна". Тир. 400000. 1964. URL: https://ic.pics.livejournal.com/maysuryan/46825033/2380675/2380675_800.jpg (Дата звернення: 10.05.2021).
 37. Карась І., Солодовник С., Томенко Г. Листівка "Передвижники в майстерні у І.Є. Рєпіна". Тир. 50000. 1954. URL: https://starina.ru/item/232874956_Живопись_Карась_Солодовник_Томенко_Воссоединение_Украины_с_Россией_1954 (Дата звернення: 10.05.2021).
 38. Картина "Дружба Росії та України". URL: <https://retrolavka.ru/product/панно-дружба-россии-и-украины-маркет/> (Дата звернення: 10.05.2021).
 39. Кириченко Х. Плакат "Т. Шевченко". Тир 2000. 1983. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/10/T.Shevchenko-Hud.-H.Kirichenko-86h62-t.-2000-Kiev-Agitplakat-1983g..jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
 40. Кириченко Х. Плакат "Т. Шевченко". Тир 2000. 1988. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/11/9-260x340.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
 41. Ківшенко А. Листівка "Переяславська рада 1654 року". Тир. 20000. 1960. URL: https://meshok.net/item/26560628_Художник_Кившенко_Живопись_Акварель_Переяславская_Рада_Украина_Россия_1960_год (Дата звернення: 10.05.2021).

42. Комлев Г. Поштова марка «325 років возз'єднання України з Росією». 1979. URL: <https://stamps.ru/catalog/325-let-voossoedineniyu-ukrainy-s-rossiey> (Дата звернення: 08.05.2021).
43. Конверт. Возз'єднання України з Росією. 1988. URL: https://meshok.net/item/216405119_1988_СССР_ХМК_Переяслав_Хмельницький_Воссоединение_Украины_с_Россией_Чистый (Дата звернення: 10.05.2021).
44. Кудряшов Є. Плакат "Живи, Україно, прекрасна і сильна". 1963. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/11/30.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
45. Кудряшов Є. Плакат «Цвіти, Україно, радянських республік сестра!». 1968. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/08/DSCN5344-.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
46. Кудряшова К. Плакат "Наша дружба вічна й непохитна". Тир. 57000. 1987. URL: http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/02/-29-DSC_0311.jpg (Дата звернення: 10.05.2021).
47. Кудряшова К. Плакат «П'ятнадцять республік...». 1966. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/08/DSCN4965.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
48. Лісовський В., Плаксіна М. Листівка «325 років возз'єднання України з Росією». Тир. 152000. 1979. URL: https://meshok.net/item/27427603_Лисовский_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_на_украинском_песня_на_открытке (Дата звернення: 11.05.2021).
49. Літопис Великої Дружби / Відп. за випуск О. Копиленко, Б. Степанюк. Київ, 1954. 601 с.
50. Ляшко А. Груз пам'яті: Воспоминания. Кн. 3. Ч. 2: На ступенях влади. Київ, 2001. 527 с.

51. Лящук Т. Плакат «Слався, Україно – радянська земля!». Тир. 31500. 1967. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/08/ot17.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
52. Малишко А. Пісня братів // Листівка «325 років возз'єднання України з Росією». Тираж 152000. Київ: Видавництво «Мистецтво». 1979. URL: https://meshok.net/item/27427603_Лисовский_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_на_украинском_песня_на_открытке#&gid=1&pid=2 (Дата звернення: 08.05.2021).
53. Мацеха Л., Цепелев М. Листівка "Богдан Хмельницький". Тир. 50000. 1954. URL: https://meshok.net/item/223387791_300_ЛЕТ_Воссоединения_Украины_с_Россией_1954_Богдан_Хмельницкий_ЧИСТАЯ_Открытка_СССР_РЕДКАЯ (Дата звернення: 10.05.2021).
54. Мікешин М. Листівка "Богдан Хмельницький". Тир. 50000. 1954. URL: https://meshok.net/item/231042892_ОТКРЫТКА_МИКЕШИН_ПАМЯТНИК_БОГДАНУ_ХМЕЛЬНИЦКОМУ_В_КИЕВЕ_1954_СССР_ТИРАЖ_50т (Дата звернення: 10.05.2021).
55. Монумент на ознаменування боротьби українського народу під проводом Б.Хмельницького. Координати: 49.07925862240505, 32.656115896093716. Архітектор В. Гнезділов, скульптори О. Олійник, К. Вронський. Чигирин, 1973.
56. Монумент на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією. Координати: 50.073092888201955, 31.463150587946387. Архітектор В. Гнезділов, скульптори В. Вінайкін, В. Гречаник, П. Кальницький та ін. Переяслав-Хмельницький, 1961.
57. Монумент на честь 325-річчя Переяславської Ради. Координати: 50.06831944906879, 31.463486018330066. Архітектор М. Фещенко, скульптори Є. Горбань, Б. Клімушко. Переяслав-Хмельницький, 1982.
58. Морозов М. Листівка "Скринька до 300-річчя возз'єднання України з Росією". Тир. 50000. 1954. URL:

- https://meshok.net/item/94458364_Открытка_300_летие_Воссоединения_Украины_с_Россией_Шкатулка_Морозов_1954_год_Тираж_50_000_Ф4 (Дата звернення: 10.05.2021).
59. Мохор Ю. Плакат "Дружба вічна, дружба славна!". Тир. 82000. 1979. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/11/DSCN3598.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
60. Мохор Ю. Плакат «Живи, Україно, Радянська державо...». 1979. URL: https://uamoderna.com/images/materialy_dokumenty/Kosiv/8.jpg (Дата звернення: 12.05.2021).
61. Мухін В.; Агібалов В.; Федченко В. Листівка "Молодогвардійці". Тир. 50000. 1954. URL: https://auction.ru/offer/molodogvardejcy_sulptory_v_i_mukhin_v_i_agibalov_v_kh_fedchenko_1954_god-i68984908773693.html (Дата звернення: 10.05.2021).
62. Нагрудний знак "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://unc.ua/i2/20234/thumbs/big_325-let-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiej-komplekt_2158476.JPG (Дата звернення: 10.05.2021).
63. Нагрудний знак "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: <http://ay.by/lot/znachok-325-let-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiej-5019079088.html> (Дата звернення: 10.05.2021).
64. Надпечатка "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://meshok.net/item/32618957_ХМК_78_13227_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_надпечатка_Донецка (Дата звернення: 10.05.2021).
65. Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією 1654-1979". 1979. URL: https://starina.ru/item/104637937_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_1654_1979_ЛМД_настольная_медаль_СССР (Дата звернення: 10.05.2021).
66. Настільна медаль "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: <https://auction.violity.com/107347663-nastolnaya-medal-325-rokiv-vozz->

yednannya-ukrayini-z-

rosiyeyu/?utm_source=other_seller_items&utm_medium=nastolnaya-medal-325-rokiv-vozz-yednannya-ukrayini-z-rosiyeyu&utm_campaign=300uah (Дата звернення: 10.05.2021).

67. Новая редакция Программы КПСС, принятая на XXVII съезде КПСС // XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1986. С. 554-623. URL: <http://museumreforms.ru/node/14030> (Дата звернення: 03.06.2020).
68. О 300-летию воссоединения Украины с Россией // Известия советов депутатов трудящихся СССР. 1954. №121. С.1-2. URL: <https://regnum.ru/pictures/2224719/111.html> (Дата звернення: 06.03.2021).
69. Пам'ятна медаль на честь 300-річчя возз'єднання України з Росією. 1954. Матеріал: томпак, позолота. Тир. 2805. URL: <https://auction.violity.com/105795919-pamyatnaya-medal-300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiej-1954-god> (Дата звернення: 09.05.2021).
70. Пам'ятний знак на честь 300-річчя Переяславської Ради. Координати: 50.0679898075322, 31.463685025226855. Скульптор І. Кавалерідзе. Переяслав-Хмельницький, 1954.
71. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.66163480027052, 25.77863575537457. Архітектор В. Скочеляс, скульптор Я. Чайка. Збараж, 1954.
72. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 44.95807685308115, 34.10653137933344. Скульптори Т. Державіна, І. Стаднюк. Сімферополь, 1954.
73. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 45.45939690159962, 29.276112926366547. Кілія, 1958.
74. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 46.77274568021584, 33.05101143701088. Тягинка, 1954.
75. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 46.829487717683435, 35.3612350819803. Скульптор А. Шарафутдінов. Мелітополь, 1954.

76. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 47.2646202033544, 35.71316026638826. Токмак, 1954.
77. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 47.893426778928074, 33.33779546692301. Кривий Ріг, 1954.
78. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 47.89614475000685, 33.38952685782296. Кривий Ріг, 1954.
79. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 47.96913203771242, 37.92926786929436. Скульптор П. Гевеке. Донецьк, 1972.
80. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 48.02381593378789, 33.469966113492845. Кривий Ріг, 1954.
81. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 48.044353449514915, 23.473874571163783. Буштина, 1961.
82. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 48.847295412949535, 25.724997110482814. Товсте, 1954.
83. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 48.85240742180266, 26.20052018232312. Скала-Подільська, 1954.
84. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.09632960394137, 32.55016275324484. Суботів, 1954.
85. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.12320293008781, 24.711896626515582. Залуква, 1964.
86. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.19019440834943, 31.894245711173472. Сміла, 1967.
87. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.25802079004543, 23.85579498650865. Стрий, 1954.
88. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.261675869176, 24.00222224001276. Дашава, 1954.
89. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.40527895378752, 24.32401477561602. Ходорів, 1954.
90. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.41596684677888, 31.25558597560113. Корсунь-Шевченківський, 1967.

91. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.417281631927, 27.01050545224257. Скульптори М. Вронський, О. Олійник. Хмельницький, 1955.
92. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.42582713243676, 25.97477497117958. Скалат, 1956.
93. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.516636555774255, 23.19304258579967. Самбір, 1954.
94. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.54563017276655, 27.932385168860918. Хмільник, 1966.
95. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.668704116778194, 24.557864026285095. Перемишляни, 1954.
96. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.78620399053969, 23.65374155327611. Городок, 1990.
97. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.79219530632325, 23.154343513492826. Мостиська, 1954.
98. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.79355044974651, 30.110503226290817. Архітектор В. Гусєєв, скульптори П. Вовчок, І. Гаврилюк. Біла Церква, 1983.
99. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 49.90702678766454, 23.947500324407212. Брюховичі, 1956.
100. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 50.03196619077375, 24.97779096189617. Заболотці, 1954.
101. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 50.096111050006485, 23.794183387881468. Кунин, 1966.
102. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 50.120939621685935, 25.714420717731645. Кременець, 1954.
103. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 50.35846981202205, 25.122236573017307. Берестечко, 1954.
104. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 51.17942515618685, 32.808790251468935. Бахмач, 1955.

105. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 51.492867299734094, 31.302164697780874. Архітектор А. Карнабід, скульптори І. Кавалерідзе, І. Петрашевич. Чернігів, 1956.
106. Пам'ятник Богданові Хмельницькому. Координати: 52.00065626599912, 33.27214028650865. Новгород-Сіверський, 1961.
107. Пам'ятник героям Визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. Координати: 48.34490682279401, 33.50160557116429. Архітектор В. Гнезділов, скульптори А. Білостоцький, О. Супрун. Жовті Води, 1960.
108. Пам'ятник дружбі України та Росії. Координати: 50.92225074783016, 34.76634471265277. Суми.
109. Памятник Ленину в санатории «Воробьево» // Интернет-издание «archive.today». URL: https://archive.is/20130417032549/leninstatues.ru/sites/default/files/styles/post_image/public/photos/vorobyovo.jpg (Дата звернення: 26.04.2021).
110. Письмо Надежде Гавриловне Гора. Отправитель Толя. Макеевка, 1954. URL: <https://auction.violity.com/107169488-m-i-hmelko-naveki-s-moskvoj-naveki-s-russkim-narodom-1954-god> (Дата звернення: 09.05.2021).
111. Плакат "За непорушну дружбу...". 1954. URL: https://ic.pics.livejournal.com/klonik69/35871956/1330773/1330773_800.jpg (Дата звернення: 10.05.2021).
112. Плакат "Навеки - вместе" / К.Иванов, В. Корецкий, О. Савостюк, Б. Успенський. Тир. 100000. 1954. URL: <http://redavantgarde.com/collection/show-collection/289-together---forever-.html> (Дата звернення: 10.05.2021).
113. Плакат "Навіки разом". 1954. URL: <https://rodovid.net/product/252/ukrayinska-identychnist-u-hrafichnomu-dyzajjni-19451989-rokiv/> (Дата звернення: 10.05.2021).
114. Плакат "Розквітай, дружбо наша!". 1954. URL: <https://rodovid.net/product/252/ukrayinska-identychnist-u-hrafichnomu-dyzajjni-19451989-rokiv/> (Дата звернення: 10.05.2021).

115. Плакат "Слава орденосній Україні!". 1957. URL: <https://regnum.ru/pictures/2418793/2.html> (Дата звернення: 10.05.2021).
116. Плакат "Славься, Отечество наше свободное...". Тир. 100000. 1954. URL: <https://regnum.ru/pictures/2190397/92.html> (Дата звернення: 10.05.2021).
117. Пламя гнева. Реж. Левчук Т.; Сценарист Дмитерко Л. Киев: Киностудия им. А. Довженко, 1955. 1 ч. 35 мин. URL: <https://ru.kinorium.com/144300/> (Дата звернення: 11.05.2021).
118. Пластов А. Листівка "До 300-річчя возз'єднання України з Росією". Тир. 50000. 1954. URL: <http://www.gornitsa.ru/item.php?id=15398098&t=11> (Дата звернення: 10.05.2021).
119. Подгорный Н. Советская Украина в братской семье народов СССР // Коммунист. 1954. №8. С. 1. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=23176646> (Дата звернення: 15.11.2020).
120. Подпись Богдана Хмельницкого // Сталинец. 1954. №4(762). С. 1. URL: <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/56417/1/4%28762%29-1954-01-16.pdf> (Дата звернення: 01.05.2021).
121. Постанова Ради Міністрів Української РСР №597 від 28 грудня 1979 р. «Про будівництво, реконструкцію об'єктів соціально-культурного призначення і реставрацію пам'яток історії та культури у зв'язку з підготовкою до відзначення 1500-річчя заснування Києва. Дод. 4. Київ. 1979. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/КР790597.html (Дата звернення: 01.05.2021).
122. Постановление СНК СССР, ЦК ВКП(б) от 13.03.1938 г. №324. «Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей» // Интернет-издание «КонсультантПлюс». URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=23269#0408670103528491> (Дата звернення: 23.04.2020).
123. Поштова листівка "300 лет воссоединения Украины с Россией". 1954. URL: <https://regnum.ru/pictures/2190397/94.html> (Дата звернення: 10.05.2021).

124. Празднование 300-летия воссоединения Украины с Россией (май 1954 года). (1 часть, хронометраж – 00:09:01) // Киножурнал «Новости дня». Режиссер Е. Вертова-Свилова. Главный редактор В. Осьминин. Центральная и Украинская студии Кинохроники. 1954. №31 (5/19). URL: <http://d1a.net-film.ru/web-tc-mp4/fs7622.mp4> (Дата звернення: 15.11.2020).
125. Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України. Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У. 20.04.1938 // Інтернет-видання «uahistory.co» URL: <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/552.html> (Дата звернення: 03.06.2020).
126. Пузырьков В. Листівка "Чорноморці". Тир. 50000. 1954. URL: <https://auction.violity.com/103871862-1954-otkrytka-hud-puzyrkov-chernomorcy-tirazh-50-000> (Дата звернення: 10.05.2021).
127. Речь М. П. Тарасова на заседании Президиума Верховного Совета Союза Советских Социалистических республик от 19 февраля 1954 года // Исторический архив. 1992. №1. с.1. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/119638> (Дата обращения: 19.11.2020).
128. Рибак Н. Переяславська Рада. В 2-х т. Т. 1. Київ: Видавництво «Дніпро». 1973. 672 с. Т. 2. Київ: Видавництво «Дніпро». 1973. 688 с. URL: <https://prom.ua/p931906537-natan-ribak-pereyaslavska.html> (Дата звернення: 11.05.2021).
129. Россия. Станция «Киевская» Московского метро // Интернет-портал «Мир без границ». URL: <https://vicamilleri.com/moskva-metro-kievskaja/> (Дата звернення: 07.05.2021).
130. Серия почтовых марок «300-летие Воссоединения Украины с Россией», 9 шт. / Е. Гундобин, Г. Дмитриев, А. Завьялов и др. 1954. URL: <https://stamps.ru/catalog/300-letie-voossoedineniya-ukrainy-s-rossiey-0> (Дата звернення: 19.11.2020).
131. Скубенко Н. Листівка «Навіки разом. Ювілейна скринька». 1954. URL: https://newauction.com.ua/offer/otkrytka_1954_naveki_vmeste_jubilejnyj_larec

_300_let_vossoedinenija_ukrainy_s_rossiej_obrezana-i98424366764977.html
(Дата звернення: 10.05.2021).

132. Скульптурна група на західному березі Харківського моста. Координати: 49.988847597222126, 36.24084433421415. Скульптор М. Овсянкін. Харків, 1954.
133. Тартаковський І. Листівка "На вахті миру". Тир. 50000. 1954. URL: <http://ay.by/lot/socrealizm-1954-god-i-tartakovskij-na-vahte-mira-5012546637.html> (Дата звернення: 10.05.2021).
134. Тезисы о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654-1954 гг.). Одобренны ЦК КПСС. Москва: Госполитиздат. 1954. 29 с. URL: <http://xn--80aagr1b17a.net/index.php?md=books&to=art&id=863> (Дата звернення: 15.11.2020).
135. Терещенко Н. Плакат "Хай живе велика радянська дружба!" Тир. 200000. 1954. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/10/Da-zdravstvet-velikaya-sovetskaya-druzhba-Hud.-N.-Tereshhenko-56h84-tir.-200-000-IZOGIZ-1954g.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
136. Типографська кармінова надпечатка "300-річчя возз'єднання України з Росією". 1954. URL: <https://stamps.ru/store/300-letie-vossoedineniya-ukrainy-s-rossiey> (Дата звернення: 10.05.2021).
137. Тичина П. І сказав Богдан. Збірка «На Переяславській Раді». 1954. URL: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=tychyna&page=tychin69> (Дата звернення: 07.05.2021).
138. Тов. Ленин на отдыхе // Правда. 1922. №215. Иллюстрированное приложение. URL: https://ic.pics.livejournal.com/yroslav1985/28993233/200984/200984_original.jpg (Дата звернення: 26.04.2021).
139. Торжественное открытие монумента в ознаменование воссоединения Украины с Россией в г. Киеве. Фотография: А. Бормотов. 1982. URL: <https://i2.wp.com/esimde.org/wp->

content/uploads/2018/02/ukrainerussia.jpg?resize=768%2C759 (Дата звернення: 26.04.2021).

140. Третья Программа КПСС – программа построения коммунистического общества, принятая на XXII съезде КПСС. Москва. 1961. URL: http://leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/III_program_KPSS_files/III_program_KPSS.htm (Дата звернення: 20.04.2020).
141. Три сестри (Монумент Дружби). Координати: 52.11204338628847, 31.78163410555013. Архітектор Л. Стукачов, скульптори Є. Горбань, Б. Клімушко. 1975.
142. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 19 февраля 1954 года о передачи Крымской области из состава РСФСР в состав УССР. Москва. 1954. URL: https://ic.pics.livejournal.com/gella_arye/65508081/822830/822830_original.jpg (Дата звернення: 19.11.2020).
143. Фото "300 років возз'єднання України з Росією". Київ, 1954. URL: https://ic.pics.livejournal.com/klonik69/35871956/1329220/1329220_800.jpg (Дата звернення: 10.05.2021).
144. Фото "Будівництво Арки дружби народів". Київ, 1981. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/wp-content/uploads/2020/04/arka-druzhb%D1%8B-narodov7.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
145. Фото "Відкриття пам'ятника Арки дружби народів". 1982. URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/wp-content/uploads/2020/04/arka-druzhb%D1%8B-narodov8.jpg> (Дата звернення: 08.05.2021).
146. Фото "Святковий концерт до 300-річчя возз'єднання України з Росією, Київ". Київ, 1954. URL: <https://ru.rbth.com/watch/926-soviet-ukraine-foto> (Дата звернення: 10.05.2021).
147. Фото «Жителі Кагановичівського району Одеси під час демонстрації несуть фігури головних учасників Переяславської ради – Богдана Хмельницького і російського посла Бутурліна, травень 1954 року». Одеса, 1954. URL:

<https://nv.ua/system/MediaPhoto/images/000/013/425/original/012d4126fd18f30a35222be8872a64ae.png> (Дата звернення: 10.05.2021).

148. Фото «Жителі прикордонних сіл Ворошиловградської (нині - Луганської) і Ростовської областей відзначають 300-річчя Переяславської ради, 12 січня 1954 року». 1954. URL: <https://images.weserv.nl/?q=85&output=webp&bg=white&url=https://nv.ua/system/MediaPhoto/images/000/013/421/big/51e39b39afac49f7944eb2fef41e2608.png?stamp=20190607173449> (Дата звернення: 10.05.2021).
149. Фото «Обходини з нагоди 300-річчя у Києві на Хрещатику, травень 1954 року». Київ, 1954. URL: <https://images.weserv.nl/?q=85&output=webp&bg=white&url=https://nv.ua/system/MediaPhoto/images/000/013/424/big/a20c70055f69bd1c16d05bbff42c38e2.png?stamp=20190607173610> (Дата звернення: 10.05.2021).
150. Хмелько М. Листівка "Богдан Хмельницький". Тир. 500000. 1954. URL: <https://auction.violity.com/103442627-otkrytka-bogdan-hmelnickij-hud-hmelko-1954god> (Дата звернення: 10.05.2021).
151. Хмелько М. Листівка "Навіки з Москвою, навіки з російським народом". 1954. URL: <https://auction.violity.com/107169488-m-i-hmelko-naveki-s-moskvoj-naveki-s-russkim-narodom-1954-god> (Дата звернення: 10.05.2021).
152. Хмельницький А. Листівка "325 років возз'єднання України з Росією". Тир. 750000. 1979. URL: https://meshok.net/item/234321281_1954_г_300_лет_объединения_Украины_с_Россией_Навеки_вместе_С_картины_А_Хмельницкого_чистая (Дата звернення: 10.05.2021).
153. Хоменко В. Листівка "300 років возз'єднання України з Росією". Тир. 300000. 1954. URL: https://meshok.net/item/74137777_ВОССОЕДИНЕНИЕ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_300_ЛЕТ_ХОМЕНКО (Дата звернення: 10.05.2021).
154. Шелест П. Да не судимы будете. Дневники и воспоминания члена политбюро ЦК КПСС // Центрполиграф. 2016. 190 с. URL:

http://loveread.ec/read_book.php?id=54936&p=1 (Дата звернення: 01.12.2020).

155. Шовкуненко А. Листівка "С.А. Ковпак". Тир. 25000. 1956. URL: https://meshok.net/item/30606088_Шовкуненко_С_А_Ковпак_Укр_1956_Тир_25_тыс (Дата звернення: 10.05.2021).
156. Ювілейний знак "300 років возз'єднання України з Росією". 1954. URL: <https://regnum.ru/pictures/2190397/96.html> (Дата звернення: 10.05.2021).
157. Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://meshok.net/item/215771909_325_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_1979_SM_671 (Дата звернення: 10.05.2021).
158. Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://meshok.net/item/228291523_21201_ЗНАЧКИ_СССР_ОДНИМ_ЛОТОМ_9шт_60_ЛЕТ_УССР_325_ЛЕТ_ВОССОЕДИНЕНИЯ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_ФЛАГИ (Дата звернення: 10.05.2021).
159. Ювілейний знак "325 років возз'єднання України з Росією". 1979. URL: https://meshok.net/item/233956813_значок_ВОССОЕДИНЕНИЕ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_325_ЛЕТ (Дата звернення: 10.05.2021).
160. Ювілейний знак «60 років радянській Україні». 1977. URL: https://meshok.net/item/228291523_21201_ЗНАЧКИ_СССР_ОДНИМ_ЛОТОМ_9шт_60_ЛЕТ_УССР_325_ЛЕТ_ВОССОЕДИНЕНИЯ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_ФЛАГИ (Дата звернення: 10.05.2021).
161. Ювілейний знак «УРСР 60 років». 1977. URL: https://meshok.net/item/228291523_21201_ЗНАЧКИ_СССР_ОДНИМ_ЛОТОМ_9шт_60_ЛЕТ_УССР_325_ЛЕТ_ВОССОЕДИНЕНИЯ_УКРАИНЫ_С_РОССИЕЙ_ФЛАГИ (Дата звернення: 10.05.2021).
162. Юхно І. Листівка "Вість про нагороду". Тир. 50000. 1954. URL: https://auction.ru/offer/vest_o_nagrade_1954_jukhno_chistaja_otkrytka_ssr_socrealizm_kolkhoz_kolkhoznicy_zhenshchiny_pochtaloni184338826881579.html (Дата звернення: 10.05.2021).

163. Я, сын трудового народа. Реж. Стрелков В. Одесса: Одесская киностудия, 1983. 2 часа 6 минут. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=gSS4d5TXJAo> (Дата звернення: 10.05.2021).
164. Яблонська Т. Листівка "Весна". Тир. 50000. 1954. URL: https://meshok.net/item/232872882_Живопись_Яблонская_Весна_Воссоединение_Украины_с_Россией_1954 (Дата звернення: 10.05.2021).
165. Яблонська Т. Листівка "Хліб". Тир. 50000. 1954. URL: https://meshok.net/item/67108443_Т_Н_Яблонская_Хлеб_1954_г_300_лет_в_оссоединения_Украины_с_Россией (Дата звернення: 10.05.2021).
166. Яланський В. Листівка "Слава орденосній Україні!" 1957. URL: <https://auction.violity.com/105608077-poshtova-listivka-hud-yalanskij-slava-ordenonosnij-ukrayini-1957-rik> (Дата звернення: 10.05.2021).
167. Яланський В. Листівка «300 років возз'єднання України з Росією». Тир. 100000. 1954. URL: https://meshok.net/item/226615984_300_лет_воссоединения_Украины_с_Россией_Худ_В_Яланский_1954_Чистая (Дата звернення: 09.05.2021).
168. Яланський В. Плакат «Ласкаво просимо!». Тир. 62000. 1981. URL: <http://artposter.kiev.ua/wp-content/uploads/2014/08/DSCN3123.jpg> (Дата звернення: 10.05.2021).
169. XIX съезд ВКП(б)-КПСС (5-14 октября 1952 года). Документы и материалы // «Публичная библиотека». 2013. 668 с. URL: [http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/19_s'ezd_VKP\(b\).\[rtf-ocr\].zip](http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KPSS/19_s'ezd_VKP(b).[rtf-ocr].zip) (Дата звернення: 05.06.2020).
170. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза (14-25 февраля 1956 года). Стенографический отчет: в 2-х т. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1956. 640 с. Т. 2. Москва: Госполитиздат, 1956. 557 с.
171. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза (17-31 октября 1961 года). Стенографический отчет: в 3-х т. Т. 1. Москва: Госполитиздат. 1962. 608 с. Т.2. Москва: Госполитиздат. 1962. 608 с. Т. 3. Москва: Госполитиздат. 1962. 592 с.

172. XXIII съезд Коммунистической партии Советского Союза (29 марта – 8 апреля 1966 года). Стенографический отчет: в 2-х т. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1966. 640 с. Т. 2. Москва: Госполитиздат, 1966. 672 с.
173. XXIV съезд Коммунистической партии Советского Союза (30 марта - 9 апреля 1971 года). Стенографический отчет: в 2-х т. Т. 1. Москва: Политиздат, 1971. 599 с. Т. 2. Москва: Политиздат, 1971. 591 с.
174. XXV съезд Коммунистической партии Советского Союза (24 февраля – 5 марта 1976 г.). Стенографический отчет: в 3-х т. Т. 1. Москва: Политиздат, 1976. 471 с. Т. 2. Москва: Политиздат, 1976. 600 с. Т. 3. Москва: Политиздат, 1976. 310 с.
175. XXVI съезд Коммунистической партии Советского Союза (23 февраля – 3 марта 1981 года). Стенографический отчет. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1981. 382 с.
176. XXVII съезд Коммунистической партии Советского Союза (25 февраля – 6 марта 1986 года). Стенографический отчет: в 3-х т. Т. 1. Москва: Госполитиздат, 1986. 654 с. Т. 2. Москва: Госполитиздат, 1986. 320 с.
177. XXVIII съезд Коммунистической партии Советского Союза, 2-13 июля 1990 года. Стенографический отчет: в 7-ми т. Т. 1. Москва: Издательство политической литературы (Политиздат), 1991. 639 с. Т. 2. Москва: Издательство политической литературы (Политиздат), 1991. 623 с.
178. “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. Колективна монографія / В. Даниленко, Я. Верменич, П. Бондарчук та ін. Відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 392 с.
179. Аксютин Ю. «Новая историческая общность»: основания и содержание советской нацэтнической идентичности // Вестник Хакасского государственного университета им. Н.Ф. Катанова. 2017. №22. С. 124-126.
URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/novaya-istoricheskaya-obschnost->

osnovaniya-i-soderzhanie-sovetskoy-nadetnicheskoj-identichnosti/viewer (Дата звернення: 20.11.2020).

180. Алексеев В. Переяславская Рада как возврат в свое цивилизационное пространство // Переяславская Рада: ее историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации. 2012. С. 16-26. URL: <https://bit.ly/2Y0AsqN> (Дата звернення: 22.11.2020).
181. Бабка В. Исторична пам'ять доби Перебудови в Україні: вектори трансформації // Література та культура Полісся. Сер.: Историчні науки. 2014. №76. С. 227-238.
182. Бадзьо Ю. Знищення і русифікація української історії в советській Україні // Український історик. 1981. №1-4. С. 83-97; 1982. №1-2. С. 54-64.
183. Бердута М. В єдиній сім'ї братніх народів (До 325-річчя возз'єднання України з Росією) // Вісник Харківського університету. Історія. 1979. №182. № 11. С. 3-10. http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/15623/2/1979_182__1.pdf (Дата звернення: 22.11.2020).
184. Брайчевський М. Приєднання чи возз'єднання?: критичні зауваги з приводу однієї концепції. Торонто: Нові дні, 1972. 66 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001259 (Дата звернення: 22.11.2020).
185. Бушуев В. Историческая политика в СССР: императивы и специфика реализации // Ценности и смыслы. 2012. №4. С. 119-128. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskaya-politika-v-sssr-imperativy-i-spetsifika-realizatsii/viewer> (Дата звернення: 26.04.2021).
186. Геллер М. Машина и винтики. История формирования советского человека. London: Overseas publications interchange LTD, 1985. 336 с. URL:

https://vtoraya-literatura.com/pdf/geller_mashina_i_vintiki_1985__ocr.pdf
(Дата звернення: 01.12.2020).

187. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с. URL: <https://uamoderna.com/biblioteka/hrytsak-naryse-istorii-ukrainy> (Дата звернення: 22.11.2020).
188. Гуш Ю. «Дружба народів»: що в радянські часи ховалося за відомою міфологемою // Інтернет-видання «Накипіло». 2021. URL: <https://nakipelo.ua/uk/druzhba-narodiv-shho-v-ryadyanski-chasi-hovalosya-za-vidomoju-ideologemoju/?fbclid=IwAR2SCYuEnFAKXxRYm4CVVfNQPjJAlIBAjROyx4bQIKL1QPKD9OINw8p4LPg> (Дата звернення: 18.04.2021).
189. Даниленко В. Ідеологічні засади «возз'єднання» України з Росією // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. № 8. С. 3-11.
190. Даниленко В. Братерська допомога російського народу трудящим Української РСР у розвитку науки (1926–1937 рр.) // Український історичний журнал. 1978. № 3. С. 59-64.
191. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Мюнхен: СУЧАСНІСТЬ, 1968. 264 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/DzIntRus_1968/DzIntRus_1968.pdf (Дата звернення: 03.06.2020).
192. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / Авториз. пер. з англ. М. Климчук, Х. Чушак. Київ: Критика, 2008. 303 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yekelchuk_Serhii/Imperiia_pamiati.pdf? (Дата звернення: 01.04.2021).
193. Єфіменко Г. Питання національної політики Кремля в Україні в перш. пол. 1937 р. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. 2004. № 12. с. 277-294. URL:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/50943/12-Yefymenko.pdf?sequence=1> (Дата звернення: 03.06.2020).

194. Касименко О. Возз'єднання України з Росією і його історичне значення. Київ: Держполітиввидав, 1954. 132 с.
195. Касьянов Г., Миллер А. Россия – Украина: как пишется история: Диалоги – лекции – статьи. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2011. 306 с. URL: <https://bit.ly/2XQYV1Y> (Дата звернення: 01.12.2020).
196. Коваль Н. Як зображали Україну та українців у графічному дизайні 1945-1989 років // Інтернет-видання «Читомо». 2019. URL: <https://chytomo.com/iak-zobrazhaly-ukrainu-ta-ukraintsiv-u-hrafichnomu-dyzajni-1945-1989-rokiv/> (Дата звернення: 11.05.2021).
197. Когут З. Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України / Пер. з англ. С. Грачової. Київ: Критика, 2004. 351 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kohut_Zenon/Korinnia_identychnosti.pdf? (Дата звернення: 01.12.2020).
198. Коняева Е.В. Содержание и вариативность идеологического концепта «дружба народов» // Политическая лингвистика. 2015. №2. С. 190-198. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/soderzhanie-i-variativnost-ideologicheskogo-kontsepta-druzhba-narodov/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020).
199. Косів В. «Пролетарський за змістом, національний за формою»: Український радянський плакат 1945-1989 років // Міжнародний інтелектуальний часопис «Україна модерна». 2019. URL: <https://uamoderna.com/md/kosiv-posters> (Дата звернення: 12.05.2021).
200. Косів В. Українська ідентичність у графічному дизайні 1945-1989 років. Київ: Видавництво «Родовід». 2019. 480 с.
201. Крылов К. Русские как титульная нация // Вопросы национализма. 2014. №4(20). С. 3-6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/russkie-kak-titulnaya-natsiya/viewer> (Дата звернення: 03.06.2020).

202. Локалов А. «Навіки з російським народом». Такие строки выбиты на памятнике в украинском Переяславе-Хмельницком – «Родина» нашла его 95-летнего автора // Интернет-издание «Родина». 2019. URL: <https://rg.ru/2019/01/18/rodina-nashla-95-letnego-avtora-pamiatnika-vossoedineniiu-ukrainy-s-rossiej.html> (Дата звернення: 29.04.2021).
203. Лурье С. «Дружба народов» в СССР: национальный проект или пример спонтанной межэтнической самоорганизации? // Общественные науки и современность. 2011. №4. С. 145-156. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/2014/01/16/1251303801/Lurie.pdf> (Дата звернення: 20.11.2020).
204. Мельник Л. Г. Навеки вместе: (К 325-летию воссоединения Украины с Россией). Киев: о-во «Знание», 1979. 25 с. URL: <http://www.biblus.ru/Default.aspx?book=1b0a0a4e4e4e6> (Дата звернення: 01.12.2020).
205. Мельник Л. Исторические корни единства русского и украинского народов. Киев: о-во «Знание», 1983. 16 с. URL: <http://www.biblus.ru/Default.aspx?book=2e4558q2> (Дата звернення: 01.12.2020).
206. Методологические вопросы изучения политики памяти / Отв. ред. А. Миллер и Д. Ефременко. Москва – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2018. 224 с.
207. Миренков А. «Чтобы мы вовеки все едино были» // Военно-исторический журнал. 2007. №12. С. 4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/chtoby-my-voveki-vse-edino-byli/viewer> (Дата звернення: 01.05.2021).
208. Мошкин С. В. Крымский передел в 1954 году // Дискурс-Пи. 2019. №34. С. 100-110. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/krymskiy-peredel-v-1954-godu/viewer> (Дата звернення: 19.11.2020).
209. На месте Ленина в Мариуполе могла стоять Мать-Украина. Известный скульптор Василий Винайкин – о том, как создавались и рушились главные символы советской эпохи // Интернет-издание «ТСН». 2016. URL:

<https://tsn.ua/ru/interview/na-meste-lenina-v-mariupole-mogla-stoyat-mat-ukraina-630451.html> (Дата звернення: 29.04.2021).

210. Наумов С. Деятельность местных отделений ВООПИИК и СФК по сохранению историко-культурного наследия в условиях перестройки (на примере Омска и Новосибирска) // Университеты в системах развития и интеграции России: материалы Всероссийской научной конференции, посвященной 40-летию Омского государственного университета имени Ф. М. Достоевского. Омск: Изд-во Омского государственного университета. 2015. С. 82-83. URL: <http://www.psy.omsu.ru/new/conf/2014.pdf#page=82> (Дата звернення: 01.05.2021).
211. Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси. Колективна монографія / За ред. В. Смоля. Київ: Ніка-Центр, 2012. 592 с.
212. Ніколаєць Ю. Святкування 300-річчя «возз'єднання» України з Росією як прояв національної політики в СРСР // Наука. Релігія. Суспільство. 2010. №4. С.16-19. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/33946/177-Nikolaets.pdf?sequence=1> (Дата звернення: 22.11.2020).
213. Новикова М. Особенности исторической политики советского государства в годы перестройки 1985-1991 гг. // Genesis: исторические исследования. 2018. №2. С.24-39. URL: https://e-notabene.ru/hr/article_25374.html (Дата звернення: 12.05.2021).
214. Ореховская Н. Массовый героизм в Великой Отечественной войне как феномен массового сознания многонационального советского народа // Вестник Тамбовского государственного университета. 2011. №4(96). С. 256-261. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/massovyyu-geroizm-v-velikoy-otechestvennoy-voyne-kak-fenomen-massovogo-soznaniya-mnogonatsionalnogo-sovetskogo-naroda/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020).
215. Панчук М. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів. Київ: Наукова думка, 1994. 559 с. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Panchuk_Mai/Natsionalni_vidnosyny_v_Ukraini_u_XX_st.djvu (Дата звернення: 17.12.2021).

216. Сабадаш В. База даних «Конструювання концепції радянського народу на основі стенографічних звітів з'їздів КПРС». Харків. 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1xSdyvUfeHNPqATpD24TcjbAzkuaV8iS9/view?usp=sharing> (Дата звернення: 20.11.2020).
217. Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби і братерства» на прикладі інших зразків візуальної культури 1954-1991 рр.». Харків. 2021. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZLwDT4utS5bVZTgiLjIljS5US6w_qHn/view?usp=sharing (Дата звернення: 08.05.2021).
218. Сабадаш В. База даних «Образ «українсько-російської дружби» на прикладі пам'ятників 1954-1991 рр.». Харків, 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1VoMsQVbyxf6qarV1PM3O-V26GbAU1aqf/view?usp=sharing> (Дата звернення: 25.04.2021).
219. Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. В 2-х т. / Под ред. Ю. Афанасьева. Т. 1. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1997. 510 с.
220. Толочко С. Святкування 1500-річчя Києва 1982 року: ідеологічний аспект // Київські історичні студії. 2019. №1. С. 73-78. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Khs_2019_1_12.pdf (Дата звернення: 26.04.2021).
221. Україна і Росія в історичній ретроспективі: у 3 т. / В. Гриневич, В. Даниленко, С. Кульчицький та ін. Т.2. Київ: Наукова думка, 2004. 532 с.
222. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей / Відп. ред. В. Даниленко. №21: Спеціальний: Матеріали «круглого столу» «Горбачовська “перебудова”»: український контекст (до 30-річчя

- проголошення курсу)» (м. Київ, Інститут історії України НАН України, 21 травня 2015 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2016. 328 с.
223. Фадеичева М. Нация и человек в советской концепции новой исторической общности людей // Антиномии: Научный ежегодник Института философии и права УрО РАН). 2005. № 6. С. 230-243. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/natsiya-i-chelovek-v-sovetskoj-kontseptsii-novoy-istoricheskoy-obshnosti-lyudey/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020).
224. Фролов В. Памятники Победы // Гуманитарные науки в XXI веке. Исторические науки. 2015. №4. С. 1-9. URL: https://humanist21.kgasu.ru/files/N4-Frolov_VP.pdf (Дата звернення: 26.04.2021).
225. Храмцова І. Проблематика суспільної ідеології в українській публіцистиці часів перебудови // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. 2015. №7(308). С. 79-83.
226. Шама О. Інструкції до дружби. Як 65 років тому в СРСР вирішили відсвяткувати «возз'єднання України з Росією» // Інтернет-видання журналу «НВ». 2019. №20. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/instrukciji-do-druzhbi-yak-65-rokiv-tomu-v-srsr-virishili-vidsvyatkuvati-vozz-yednannya-ukrajini-z-rosiyeyu-50025921.html> (Дата звернення: 06.05.2021).
227. Яковенко И. «Нерушимая дружба советских народов»: создание, бытование и деконструкция одного советского мифа // Вестник Российского государственного гуманитарного университета (РГГУ). Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология». 2019. №8. С. 27-39. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nerushimaya-druzhba-sovetskih-narodov-sozdanie-bytovanie-i-dekonstruktsiya-odnogo-sovetskogo-mifa/viewer> (Дата звернення: 20.11.2020).
228. Bilinsky Ya. Expanding the Use of Russian or Russification? Thoughts on Russian as a Lingua Franca and the «Language of Friendship and Cooperation of the Peoples of the USSR» // The Russian Review. 1981. Vol. 40. No. 3. Pp. 317-

332. URL: <https://www.jstor.org/stable/129378?seq=1> (Дата звернення: 01.12.2020).
229. Hosking G. *Rulers and Victims: The Russians in the Soviet Union*. Belknap Press, 2006. 496 pp.
230. Ignatieff M. *Soviet War Memorials* // *History Workshop Journal*. Vol. 17. Issue 1. 1984. Pp. 157-163. URL: <http://www.michaelignatieff.ca/assets/pdfs/SovietWarMemorials.pdf> (Дата звернення: 25.04.2021).
231. Kramer M. *Why Did Russia Give Away Crimea Sixty Years Ago?* // *Wilson Center: Cold War International History Project, History and Public Policy Program*, 2014. URL: <https://www.wilsoncenter.org/publication/why-did-russia-give-away-crimea-sixty-years-ago> (Дата звернення: 19.11.2020).
232. Martin T. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. *Wilder House Series in Politics, History, and Culture*; Cornell University Press, 2001. 496 pp.

Резюме

Робота присвячена аналізу ретрансляції образу «українсько-російської дружби та братерства» в історичній політиці УРСР 1954-1991 рр. У межах дослідження створено три бази даних. Завдяки контент-аналізу баз даних було визначено ключові засади формування цього образу на декларативному рівні, в скульптурі та інших зразках візуальної культури. Розкрито взаємозв'язок між образами «українсько-російської дружби», «дружби народів» та «радянського народу». Сформульовано характерні риси ретрансляції «українсько-російської дружби» за доби «відлиги», «застою» та «перебудови». Встановлено динаміку трансформації концепції «дружби двох народів» в 1954-1991 рр.

Ключові слова: братерство, дружба народів, історична політика, українсько-російські відносини.

Summary

The paper is devoted to the analysis of retransmission of the "Ukrainian-Russian friendship and brotherhood" image in the historical policy of the Ukrainian SSR in 1954-1991. As part of research, three databases are created. Due to content analysis of the databases, the key principles of the image building at the declarative level, in sculpture and other examples of visual culture are defined. The relationship between the images of "Ukrainian-Russian friendship", "friendship of peoples" and "Soviet people" is revealed. The characteristics of the retransmission of "Ukrainian-Russian friendship" during the "Thaw", "Stagnation" and "Perestroika" are formulated. The dynamics of "friendship of two peoples" concept transformation in 1954-1991 is established.

Key words: brotherhood, friendship of peoples, historical policy, Ukrainian-Russian relations.